

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**1961-1974 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN ORTA DOĞU
DERGİSİNE GÖRE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN
ORTADOĞU POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Bengül GELDİM**

2010-NİĞDE

**T. C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**1961-1974 YILLARI ARASINDA YAYINLANAN ORTA DOĞU
DERGİSİNE GÖRE TÜRKİYE DEVLETİNİN ORTADOĞU
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Bengül GELDİM**

**Yöneten
Yard. Doç. Dr. Zeki CAN**

2010-NİĞDE

ONAY SAYFASI

Yard. Doç. Dr. Zeki CAN danışmanlığında Bengül GELDİM tarafından hazırlanan “1961-1974 Yılları Arasında Yayınlanan Orta Doğu Dergisine Göre Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Ortadoğu Politikası” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

01 / 07 / 2010

JÜRİ :

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Zeki CAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Nevzat TOPAL

.....

.....

.....

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

/ /

Prof. Dr. Selen DOĞAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Orta Doğu dergisi, 1961-1974 yılları arasında çıkmıştır. Dergi Orta Doğu’da çıkan ve Orta Doğu problemlerini kendisine temel konu alan bir dergidir. Türkiye bir Orta Doğu ülkesidir ve Orta Doğu dergisi Türkiye’nin bu durumundaki gerçeği ön planda tutmuş, stratejik ve jeopolitik önemi dolayısıyla da Orta Doğu ülkeleri ile bir birlik arz etmiştir.

Dergide işlenen konuları üç bölümde topladık. Birinci bölümde Orta Doğu’daki ülkelerin tarihten günümüze kadar geçirdikleri siyasal değişimlere değindik. İkinci bölümünde Orta Doğu ülkelerinin birbirleri ile olan ilişkileri sonucunda toplandıkları konferansları, petrole dayalı ekonomilerinin geçirdiği evreleri, Sovyetler Birliği ve Çin’in Orta Doğu’daki çıkarlarını anlatmaya çalıştık. Tezimizin üçüncü bölümünde ise Orta Doğu dergisinin anlatımlarına göre Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile siyasal ilişkilerini çeşitli kaynaklardan da yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Derginin çıkış amacı tüm Orta Doğu ülkelerinin hem içişlerini hem de birbirleri ile olan ilişkilerini objektif bir biçimde okuyucularına sunmaktır. Siyasal konuların ağırlıklı olarak işlendiği dergide birçok yazarın makalelerine yer verilmiştir.

Türkiye’nin o dönemdeki siyasal olayları ile birlikte Orta Doğu ülkeleri ile politikasına da değinen Orta Doğu dergisi hem çıktığı yıllar hem de dergide savunulan düşünceler dikkate alınırsa iyi bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ABSTRACT

The Middle East periodical ,was produced between 1961-1974 years. This periodical was impression in the middle east and the main subject was the Middle East problems. Turkey is a middle east country. And for this periodical the most urgent thing was strategical and geopolitics importances.thats why this periodical had agrees from the other Middle East countries.

In this periodical,we made three parts from the main subjects. In the first part,we touched on,what changed untill today about with the political topics in the middle east countries.

In the second part we try to explain that conferences,results of their relation between Middle East countries.and revolution phase of economies which propped against that crude oil.and we try to explain the benefit of advantage these countries Soviet Union and china.And in the third parts of our thesis ,we try to bring up,turkey's political relations with other middle east countries.the main think of this periodical was objective presents to their reader,that domestic affairs and the relation between of Middle East countries. The main subject was political but also,there was many article writes in this periodical.

The middle East periodical touched on that political events of turkey and the political states of the other middle east countries.if we pay attention of constraint years and even the defend thinks of periodical,these all results makes this Middle East periodical a good written source.

ÖNSÖZ

Araştırma konumuz “1961-1974 Yılları Arasında Çıkan Orta Doğu Dergisi-ne Göre Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Orta Doğu Politikası” hakkındadır. Temel yönelimleri Orta Doğu ülkelerindeki siyasal yaşamın tahlili olan Orta Doğu dergisi, dönemindeki değişik görüşlerdeki aydınların toplandığı ve düşüncelerini sistematik bir şekilde ifade etme olanağı bulduğu siyasal ağırlıklı yayındır. Sanırım bu düşünceleri tarafsız olarak ortaya koymaya çalışmak, ilgili dönemlerin aydınlatılmasında binlerce sayfalık dergi koleksiyonları ile uğraşmak zorunda kalmadan sahip olunan bakış açısına bir düzen getireceği için ilim adına yararlı olacaktır. Böylece ben 1961 ve 1974 yılları arasında çıkarılan ve üzerinde henüz detaylı bir araştırma yapılmamış olan Orta Doğu dergisiyle ilgili bir çalışma hazırlamaya karar verdim.

Beni Orta Doğu dergisi üzerinde çalışmaya iten başka bir nedende derginin çıkarıldığı dönemin Türkiye’nin en kritik dönemlerinden bir olan 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonraki döneme denk gelmesi ve Orta Doğu ülkelerinin Filistin davasındaki İsrail’e karşı cesaretleridir.

Çalışma yöntemim ise 141 sayılı Orta Doğu dergisinin makaleler listesini yaparak derginin konu dizinini hazırladım. Bu şekilde derginin hangi konuları ne sıklıkta işlediklerine dair bilgi sahibi oldum. Konu dizinini hazırladıktan sonra genel konu başlıklarını inceleyerek tek tek fişledim. Daha sonra dipnotlara varıncaya kadar dikkatle bir kez daha okuyarak konuları inceledim. En son olarak Orta

Doğu dergisinden başka gerek derlenen diğer makalelerden gerekse diğer kaynaklardan alınan bilgileri bir program dâhilinde birleştirmeye çalıştım.

Yüksek Lisans Tezi olarak yaptığım çalışmamda, benden bilgisini ve emeğini esirgemeyen Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Zeki CAN'a en içten teşekkürlerimi arz ederim. Tez çalışmalarım sırasında benden sevgisini ve maddi desteğini esirgemeyen başta sevgili babam Mikdat GELDİM'e, bana huzurlu çalışma ortamı sağlayan sevgili arkadaşım Özlem ÖZDEMİR'e ve her seferinde tezime sarılmam için bana manevi destek veren sevgili arkadaşım Ahmet ÇATAL'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Bengül GELDİM

Niğde 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLO LİSTESİ	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM.....	7
ORTA DOĞU'DA BULUNAN ÜLKELER	7
1.MISIR.....	7
2.SURİYE.....	15
3.IRAK	24
4.İRAN	32
5.SUUDİ ARABİSTAN.....	36
6.KUVEYT.....	38
7.ÜRDÜN	41
8.YEMEN	43
8.1 Güney Yemen.....	46
9.LÜBNAN.....	46
10.İSRAİL	49
11.FİLİSTİN	52
12. MAĞRİP ÜLKELERİ.....	55
12.1 Tunus	55
12. 2 Cezayir.....	58
12.3 Fas.....	62
13. KIBRIS	66
14. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	73
14. 1 Bahreyn	73
14. 2 Katar.....	75
14. 3 Diğer Şeyhlikler.....	75
II. BÖLÜM	77
ORTA DOĞU ÜLKELERİNDEKİ SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER.....	77
1.SİYASİ GELİŞMELER.....	77
A.Arap Konferansları	79
A. 1 Kahire Konferansı	79
A. 2 İskenderiye Konferansı.....	79
A. 3 Kazablanka Konferansı	81
A. 4 Hartum Konferansı.....	81
A. 5 Rabat Konferansı.....	82
A. 6 Cezayir Konferansı.....	83
B. Mescid-i Aksanın Yakılması.....	85
B. 1 İslam Konferansı	86
C. Şat-tül Arap Anlaşmazlığı.....	86

<i>D. Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği ve Çin ile İlişkileri.....</i>	<i>88</i>
D. 1 Orta Doğudaki Sovyet politikası	88
D. 2 Orta doğudaki Çin politikası	93
D. 3 Sovyet Rusya ve Çin'le Ekonomik İlişkiler	94
<i>E. Arap Birliği.....</i>	<i>96</i>
2. EKONOMİK GELİŞMELER	99
III. BÖLÜM.....	110
ORTA DOĞU DERGİSİNE GÖRE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI	110
1. TÜRKİYE'NİN TARİHSEL VE EKONOMİK GELİŞİMİ	110
2. MERKEZİ ANLAŞMA TEŞKİLATI	117
3. BÖLGESEL KALKINMA İÇİN İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ.....	121
4. TÜRKİYE'NİN 1961-1974 ORTA DOĞU POLİTİKASI	124
SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA	143
ÖZGEÇMİŞ.....	156

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İstimlakı Tamamlanan Topraklar

Tablo 2: 1966-1969 Yılları Arası Suriye'nin İthalat, İhracat ve Oluşan Açık Dengesi

Tablo 3: 1950-1961 Yılları Arası Suriye'de Taksim Edilmiş ve Arazi Sahibi Olan Köylülerin Sayısıyla arazinin Hektar Olarak Genişliği

Tablo4: 1957-1958 Yılları Arasında Kuveyt'in Petrol Üretimi

Tablo 5: 1969, 1970 ve 1971 Yılları Arasında Filistin Komandolarının Aylara Göre Operasyon Sayıları

Tablo 6: 1961, 1965 ve 1970 Yılları Arasında Cezayirli Müslüman ve Avrupalıların Demografik Durumu

Tablo 7: Temmuz 1960 Tarihinde Rumların Hakim Olduğu Devlet Dairelerindeki Türklerin Memuriyet Sayıları

Tablo 8: İran'ın Sovyetler Birliği ile 1967-1968 Yılları Arasındaki Ticareti

Tablo 9: Orta Doğu'daki Bazı Ülkelerin 1949-1960 Yılları Arasındaki Petrol Üretimi

Tablo 10: Suudi Arabistan'ın 1969-1972 Yılları arasında Petrolden Elde Ettiği Kazançlar

Tablo 11: Orta Doğu'daki Bazı Ülkelerin 1969 Yılındaki Petrol Üretimi

Tablo 12: Türkiye'nin 1965-1966 Yılları Arasındaki Ticareti

Tablo 13: Türkiye'nin RCD'ye Girmeden Önceki İthalatı ve İhracatı

Tablo 14: Türkiye'nin RCD'ye Girdikten Sonraki İthalatı ve İhracatı

Tablo 15: Türkiye'nin 1969-1972 Yılları Arasında Irak'la İthalat ve İhracatı

Tablo 16: Türkiye'nin TL Olarak Bazı Orta Doğu Ülkeleriyle İthalatı

Tablo 17: Türkiye'nin TL Olarak Bazı Orta Doğu Ülkeleriyle İhracatı

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.e.	: Aynı Yer
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
RCD.	: Regional Cooperation For Development (Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Örgütü)
NATO.	: North Atlantic Treaty Organization
BAC.	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
FTK.	: Filistin Kurtuluş Teşkilatı
ABD.	: Amerika Birleşik Devletleri
FKHC.	: Filistin Kurtuluş Halk Cephesi
FLN.	: Front de Libération Nationale (Milli Kurtuluş Cephesi)
EOKA.	: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CENTO.	: Central Treaty Organization (Merkezi Anlaşma Örgütü)

IPC.	: Iraq Petroleuma Company (Irak Petrol Şirketi)
INOC.	: Iraq National Oil Company (Irak Milli Petrol Şirketi)
EREP.	: Fransızlara Ait Petrol Kumpanyası
ARAMCO.	: Arap-America Company (Arap Amerikan Kumpanyası)
OPEC.	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
SEATO.	: Southheast Asia Treaty Organization (Güneydoğu Asya Anlaşma Teşkilatı)
UNRWA.	: The United Nations Relief and Work Agency (Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Kuruluşu)
DP.	: Demokrat Parti

GİRİŞ

Bu çalışma, Orta Doğu dergisinin 1961–1974 yılları arasında yayınlanan sayılarında, bahsedilen ülkelerin siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal özelliklerini anlatıp, Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile olan diplomatik ilişkilerini ele almaktadır. Bu amaçla, derginin içeriğiyle dönemin gelişmeleri arasında bir ilişki kurulmuştur.

Aralarında rejim benzerliği ve görüş birliği olmamakla beraber aynı bölgede yer alan, aynı tehlikelere maruz ve bu tehlikelere karşı birbirlerini destekleyici yollar aramak zorunda olan ülkeler topluluğuna Orta Doğu denir.¹ Abdülhat Akşin’e göre Orta Doğu, küçük Asya ile Rusya, Çin ve Hindistan sınırlarından oluşan ülkelerdir.² Orta Doğu veya Yakın Doğu şeklinde hemen her gün dünya basınında sık sık adı geçen bu bölge, herkes tarafından aynı anlama gelen coğrafi veya siyasi bir bütünlük arz etmektedir. Amerikan ve Rus basınında “Yakın Doğu”, İngiliz basınında “Orta Doğu” olarak nitelendirilmiştir. Bir kısım coğrafyacılar ise Asya kıtasını uzak, yakın, güneydoğu olarak üç kısma ayırmakta ve Avrupa’ya en yakın olan Asya kısmına “Yakın Doğu” demektedir, Hindistan ve Pakistan’ı Orta Doğu olarak adlandırmaktadır.

Orta Doğu ve Yakın Doğu tabiriyle bazen yalnız Arap yarımadası kastedilmekte ve bazen de bu anlam Türkiye’den Habeşistan’a ve Libya’dan Pakistan’a

¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Orta Doğu Memleketlerinin Kader Birliği”, **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Nisan) 1961, s.4.

² Abdülhat Akşin, “Orta Doğu Birliği Türkler ve Araplar”, **Orta Doğu**, S.22, Ankara (Şubat) 1964, s.4

kadar olan bir bölgeyi içermektedir.³ İngiltere Orta Doğuyu güneşin toprakları üzerinde asla batmadığı yer olarak betimlemiştir.⁴ II. Dünya Savaşı devam ederken, Ortadoğu bölgesinde temaslarda bulunan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt'in, 1940 seçimlerindeki rakibi Wendell Willkie, bölgeyi o günlerde gezip gördükten sonra, bölge hakkındaki fikirlerini şu cümlelerle ifade etmiştir;⁵

“ Ortadoğu sonu gelmez bir miktar ile çeşitli mal ve işi içmeye hazır kuru bir sünger gibidir. Eğer biz bu havalinin zeytinliklerini, pamuk tarlalarını, petrol kuyularını kendi hallerinde bıraksaydık, hiç olmazsa şimdilik, bu dengesizliği düşünmek zorunda kalmazdık. Fakat biz onları rahat bırakmadık. Ortadoğu'ya, fikirlerimizi ve mefkûrelerimizi, filmlerimizi, radyo programlarımızı, pilotlarımızı ve askerlerimizi gönderdik. Şimdi artık bundan doğacak neticeden kaçamayız.....”

Orta Doğu kavramı batı merkezli bir dünyadan çıkmıştır. Özellikle Avrupa merkezli dünya, kendisini merkez konumuna koyarak baktığı için Avrupa'nın batısına batı, doğusuna doğu demiştir. Birbiriyle bağlantılı ve kesişme noktalarına sahip olan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleşme noktası, Orta Doğu denilen bölgeden oluşmuştur. Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Umman Denizi, Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Karadeniz dikdörtgeni içerisinde yer alan jeo stratejik, jeopolitik ve eko stratejik öneme sahip bir bölge niteliğindedir. Derin bir tarihe, medeniyete, kültürel çeşitliliğe ve zenginliğe sahip, bununla beraber, sanayileşmiş dünyanın hayat damarlarından biri olan ve üzerine ne pahasına olursa olsun, acımasızca savaşlar yapılan zengin petrol kaynaklarını topraklarında barından bir coğrafyadır. Bölge, dünyanın diğer kıtalarında gelişen medeniyetlerin ve kültürlerin yayılmasında kavşak görevi görmüştür Orta Doğu, tarih boyunca Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi üç dinin hakimiyet mücadelesi verdiği, Mekke, Medine ve Kudüs'ü içerisinde bulunduran önemli bir bölgedir. Yıllar bo-

³ Ahmet Muazzez Tulga, “ Orta Doğu'nun Jeopolitik ve Stratejik Durumu”, **Orta Doğu**, S.7, Ankara (Ekim-Kasım) 1961, s.13

⁴ Celal Tevfik Karasapan, “İngiltere'de Altı Gün”, **Orta Doğu**, S.76, Ankara (Ağustos) 1968, s.29

⁵ Ramazan Özbey, “**Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**”, İstanbul, 2002, s.186

yunca Haçlı seferlerine maruz kalan ve Osmanlı imparatorluğunun huzur ve adaletle asırlarca yönettiği, Türkler, Araplar, Farslar ve Yahudilerin yurt kurup, üzerinde yaşayıp paylaştığı ve sömürgeci devletlerinde çıkarları doğrultusunda bölgenin güçsüz düştüğü zamanlarda işgal edip, himayeleri altına alarak sömürdüğü sıcak bir coğrafyadır.

Orta Doğu terimi ilk defa, Amerikalı deniz subayı ve bir tarihçi olan Albay Alfred Thayer Mahan tarafından 1902 tarihinde kullanılmış ve deyim 1930’lu yıllarda İngiltere tarafından siyaset literatürüne girmiştir.⁶ Bölgenin jeopolitik açıdan sahip olduğu önemi, tarih boyunca bu coğrafyada kurulmuş olan imparatorluklar aracılığıyla takip etmek ve vurgulamak mümkündür. Firavunlar dönemi, Mısır kiralılığı, Pers, İskender, Roma, Selçuklu ve Osmanlı imparatorlukları Orta Doğu’nun sahip olduğu jeopolitik önemin tarihteki birer belirtileri niteliğindedir. Bundan dolayı Orta Doğu, tarih boyunca sürekli bir geçit alanı olmuştur. Merkez dünyanın doğusunda bir menteşe durumuna sahip olan Orta Doğu, bu özellikleri sebebiyle yüzyıllardan beri dünyadaki güç odaklarının sürekli ilgi alanı içerisinde olmuş, böylece sahip olduğu jeostratejik faktörler Orta Doğu’nun önemini arttırmıştır. Orta Doğu zaman zaman, çevre bölgelerde siyasi veya dini nedenlerden dolayı zulüme uğramış halklar için de sığınak görevi görmüştür.

Orta Doğu ülkelerinde yönetenler ile yönetilenler arasındaki çıkar çatışmaları, ülke içi birleştirmeyi ve istikrarı etkileyen önemli bir faktördür. Irak’ta Şii çoğunluğunun Sünni azınlıklar tarafından yönetilmesi, Suudi Arabistan’da Suudi ailesinin yönetimi, Lübnan’da Marunilerin Müslüman çoğunluğunu yönetmesi, bölgede yaşayanlar için toplumsal iktidarsızlığın temelini oluşturmuştur.⁷ Sosyal mozaikteki bu uzlaşmaz farklılığa ilaveten, dış güçlerin petrolü paylaşmak amacıyla 1930’lu yıllardan itibaren bölge ülkelerine dikte ettirdiği yönetim sistemlerinin, bölgenin siyasi ve sosyal yapısına uyumsuzluğu bölgede uzun süreli barış ve istikrarın sağlanmasına engel olmuştur. Emperyalist ülkelerin yönetim sistemlerinin yarattığı uyumsuzluk yanında, petrol gelirlerindeki dalgalanmalar, gerek ülke

⁶ Mustafa Bıyıklı, “**Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları**”, İstanbul, 2007, s.67

⁷ Yavuz Gökalp, “**Global Strateji’de Orta Doğu**”, İstanbul, 2000, s.51-53

ekonomisi gerekse çevre ülkeleri ile ilişkilerde sorunlar yaratan önemli bir faktör olmuştur. Toplum içindeki din, mezhep ve ırksal farklılıklar ve devletçe sağlanan olanaklardaki dengesizlik, memleketlerdeki rejim karşıtı hareketlerin ve muhalefetlerin ana kaynağını oluşturmaktadır.⁸ Bölge ülkelerdeki krallık ve totaliter sisteminin ve bu yönetim sistemlerinde yer alan kişilerin liderlik mücadelesi, bölgedeki ulusların sosyo-ekonomik, dinsel ve mezhepsel farklılıkları, ülkeler arasındaki köklü tarihin derinliklerinde uzanan toprak ihtilafları ve bölgedeki doğal zenginliklerin paylaşımı için mücadeleler barışın ve istikrarın oluşmamasında en önemli etkenler olmuştur. Orta Doğu ülkelerinin hemen hemen hepsinde, totaliter yönetimler iş başındadır. Askeri yönetimlerin de politik gelenekler ve devlet yapısı içinde kök saldığı görülür.

Bölge nüfusunun çoğunluğunun gelir kaynağı tarımdır. Tarım, çok daha önceki çağlardan itibaren en önemli ekonomik etkinlik olmuştur. Bölgenin büyük bir bölümü yarı kurak topraklardan oluşur. Ülkedeki siyasi değişiklikler yüzünden ticaret ve üretimle pek ilgisi olmayan askeri aristokrasilerin devlete egemen olması uzun vadede dış istilalardan daha yıkıcı olmuştur.

Osmanlılar bölgede kendilerinden öncekilerin egemenliği üzerine ayakta kalabilen bir siyasi yapı ve işleyen bir siyasi düzen kurmuşlar, gayet iyi anlaşılan politik kültür yaratmışlardır. Orta Doğu’da, eski sömürgeler dünyasının başka yerlerinde olduğu gibi bir süre için halkın ilgilendiğı tek konu bağımsızlık olmuştur.

Petrol endüstrisi ve bununla ilgili ağır sanayiye yönelik öncelik, tek boyutlu bir ekonomik kültüre ve alt yapıya yol açmıştır.⁹ Böylece Orta Doğu ülkeleri muazzam bir şekilde petrol gelirlerine bağımlı olmuştur. Orta Doğu geleneksel olarak kültürlerin ve dinlerin kesişme noktası olmasının yanı sıra sahip olduğu petrol zenginliği nedeniyle güç ve egemenlik mücadelelerinin süre geldiğı, demokratikleşmenin sağlanamamasının yarattığı iktidarsızlığın yaşandığı bir bölge olmuştur. Ülkelerin doğal kaynaklarının işletiminde uluslar arası şirketlere sağlamış olduğu ayrıcalıklar karşılığı, iktidarda kalmayı güvence altına alan yöneticiler

⁸ A.Öner Pehlivanoglu, “Orta Doğu ve Türkiye”, İstanbul, 2004, s.42

⁹ Pehlivanoglu, “a.g.e.”, s.44

ülke içinde otokrat devlet düzeni kurmuşlardır. Bu düzen içerisinde parti kurumu ortaya çıkmıştır. Partiler, demokratik düzende olduğu gibi bir siyasal yapılanma değil, otokrat yönetimin ideolojisinin savunucusu ve kararlarının icra unsuru olarak görev yapmıştır.

1967 tahminlerine göre, bütün dünyada ham petrol rezervleri 56.750.000.000 ton olarak gösterilmiş ve bunun %60'ının Ortadoğu'da bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁰Yapılan hesaplamalara göre, Ortadoğu petrollerinin bugünkü çıkarım oranı muhafaza edildiğinde, rezervlerin 100 yıl yeteceği kabul edilmektedir.¹¹ Fakat Ortadoğu da çıkarılan bölgesel savaşlar ile petrol üreten ülkelerin ekonomileri altüst edilmekte ve bu ülkelerin ekonomilerini düzeltmek için daha fazla petrol çıkarmaları sağlanmakta, böylece üretim artınca petrol fiyatları düşürülmektedir.

Ortadoğu'nun tarihinde demokrasi tecrübesi yoktur.100 yıl evvel Oğuz oymaklarında hakim olan serbest aşiret sistemini, halk iradesi olarak saymak doğru değildir. Çağdaş manasıyla, 1789 yılındaki sanayi devrimi kapsamında, kişi hakları ve halk egemenliği, Ortadoğu ve ilk başta Türkiye'de olmak üzere ancak 1920 yılında ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi ile tecrübe sahasına konulmuştur.¹² Türkiye, coğrafi özellikleri bakımından, bugün Ortadoğu ülkelerinin en önemli ülkesidir. Türkler 1000 yıla yakın İslam'ın bayraktarlığını yapmış ve aynı zamanda Müslüman Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere pek çok İslam ülkesini idaresi altında bulundurmıştır.¹³ Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri ile Asya'nın geleneksel yapıdaki ülkeleri ve Ortadoğu'nun zengin petrolere sahip ülkeleri arasında kavşak bir noktada yer alması, Türkiye'nin jeopolitik önemini arttırmıştır.

Eski dünyanın geometrik ortasında bulunan Ortadoğu bu suretle jeopolitik değerini coğrafi mevkiinin öneminden almıştır. Rusya'ya yakınlığı, zengin petrol kaynaklarının varlığı, boğazlar, Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi gibi çok önemli

¹⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Tahran Petrol Anlaşması", **Orta Doğu**, S.107, Ankara (Mart) 1971, s.12

¹¹ Ramazan Özey, "**Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**", İstanbul, 2002, s.19

¹² Karaosmanoğlu, "a.e."

¹³ Mehmet Saray, "**Türkiye ve Yakın Komşuları**", Ankara, 2006, s.52.

stratejik bölgeleri içine almış olması, Kudüs, Mekke, Medine gibi dünyanın din merkezlerinin bu bölgede olması bölgenin değerini arttırmıştır.

Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ilişkilere ise iki taraf arasındaki bazı konular şekil vermiştir. Türkiye açısından söz konusu konular, Türkiye'nin NATO üyeliği, Kıbrıs meselesi ve petroldür. Arap dünyası içinse bu konular İsrail meselesi ve İslamiyet olmuştur.¹⁴

Bu çalışma, üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, Ortadoğu'da bulunan ülkeler tarihsel bir süreç içinde incelenmiştir. Bu ülkeler; İran, Lübnan, Suriye, Türkiye, Kuveyt, Kıbrıs, Irak, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Yemen, Cezayir, Bahreyn, Katar, Tunus, Mısır, Fas ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. İkinci bölümde ise Orta Doğu ülkelerinin yaşadığı siyasi gelişmeler ve bölge üzerindeki Sovyet hegemonyası konu edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, Türkiye'nin Ortadoğu politikası dergi temel alınarak incelenmiştir.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, “**20.yy Siyasi Tarihi**”, İstanbul, 2005, s.845 - 846.

I.BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA BULUNAN ÜLKELER

1.Mısır

Büyük İskender M.Ö 332'de Mısır'ı fethederek, Yunan geleneklerine ve inançlarına göre kendisini Firavun ilan etmiştir.¹⁵ İskender'in ölümünden sonra ordunun önde gelen generallerinden Ptolemca, İskenderiye şehrini başkent edinmiş ve Cleopatra'nın M.Ö. 30 yılındaki intiharına kadar ülkeyi idare etmiştir.¹⁶ Bundan sonra Mısır'a sırasıyla Romalılar, Bizanslılar, Emevi ve Abbasiler hakim olmuştur. Araplar, Mısır'ı fethettikten sonra buraya siyasi anlamda muhtariyet vermişler ve bu hal Emevi, Abbasi ve Osmanlı devirlerinde de devam etmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle Osmanlı devletinin Mısır üzerinde ki egemenliği 1914 yılına kadar sürmüştür. 1798'de Napolyon Mısır'ı sömürgeleştirmek ve Memluk beylerinin nüfusunu azaltmak için İskenderiye'ye girmiş, Fransa'nın 1801'de bu ülkeden kuvvetlerini çekmesiyle birlikte Babîlî Mısır'a Kavalalı Mehmet Ali'nin başında olduğu bir kuvvet göndermiş,¹⁷ böylece Mısır'a kısmi özerklik tanınıp, Kavalalı ailesine hıdiv unvanı verilmiştir. Hıdivlikle Mısır, Osmanlının izni olmaksızın başka devletlerle antlaşma yapabilme hakkına sahip olmuştur. Sonrasında Mısır'da başa geçen hıdivler, Mehmet Ali'nin başlattığı otoriteyi ve idareyi sürdürememiş, Mısırın emperyalist devletlerin mali kontrolü ve askeri işgali altına girmesine mani olamamışlardır.

Mısır'da kadrolaşmaya başlayan İngilizler, 1881–1882 yılları arasında Tunus'un kendilerine verilmesi karşılığında Fransızlarla antlaşmaya varmış, böylece Mısır üzerinde tek başlarına fiili himayelerini teyit etmişlerdir.¹⁸ Sırf içine düştükleri zaaf ve gerilik dolayısıyla tarihte birçok memleket bu talihsizliğe uğramış, Mısır için başka devletlerin işgali ve himayesine girmek zor olmuştur. 1917'de Amerika cumhurbaşkanı Wilson'un milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi prensibine dayanan beyannamesinden sonra, Mısır'da milliyetçilik ve

¹⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Mısır'da Gördüklerimiz ve Öğrendiklerimiz", **Orta Doğu**, S.79, Ankara (Kasım) 1968, s.7

¹⁶ Karasapan, "a.e."

¹⁷ Karasapan, "a.g.m.", s.10

¹⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Mısır'da Yabancı Nüfuz ve Hakimiyeti II", **Orta Doğu**, S.80, Ankara (Aralık) 1968, s.6

bağımsızlık hareketi artık elle tutulur bir hal almış ve halk İngiltere'ye karşı özgürlük ayaklanmalarını başlatmıştır. İngilizler 1922 yılında tek taraflı himayeyi kaldırmış, Mısır'ı egemen bir devlet olarak ilan etmiş ve Mısır'da meşruti bir krallık kurarak bir anayasa hazırlamışlardır. Bu tarihten itibaren mesele, tahtını korumak isteyen kralla, kayıtsız şartsız bağımsızlık isteyen ve Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı harekete tam destek veren, Vefd'ciler arasında mücadele safhasına girmiştir.¹⁹ Bu siyasi mücadele Mussolini İtalya'sının Habeşistan'a saldırdığı ve İngilizleri kaygıya düşürdüğü 1936 yılına kadar sürüp gitmiş, böylece 26 Ağustos 1936'dan sonra Mısır'da İngiliz işgaline son veren bağımsızlık ve egemenliği daha geniş ölçüde millete bahşeden anlaşma imzalamıştır.²⁰ Bir yıl sonra Montreux'de yapılan konferansta ise, kapitülasyonlar kaldırılarak, Mısır krallığı Akvam Meclisine üye olmuştur.

II. Dünya Savaşında Mısır, tıpkı Türkiye gibi Hitler Almanyasının cephelerinde fiilen yıkılmasına kadar savaşa riayet etmiştir. 29 Kasım 1947 tarihinde Birleşmiş Milletler, İngiltere'nin de isteğiyle Kudüs'ün milletlerarası bir statüye bağlanmasını kabul etmiştir.²¹ Bu karardan sonra Mısır'ın Filistin'i kurtarmak için Irak, Ürdün, Suriye ve Lübnan'la birlikte Yahudilere karşı giriştikleri savaşta yenilmeleri, ülkedeki monarşi rejimine ağır bir darbe vurmuştur. Monarşinin zayıflığından faydalanan ihtilal rejimi, 1952 yılında bütün partileri dağıtmış ve Mısır üç yıllık geçici bir askeri ihtilal idaresi altına girmiştir. İlk önce ülkeyi tehdit eden komünistlerle mücadele eden ihtilal yöneticileri, kendi aralarında münakaşaya düşmekte gecikmemişler, böylece Muhammed Necib ve Cemal Abdünnasır arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir.²² Sonunda Cemal Abdünnasır yirmi yıl boyunca Mısır iç ve dış siyasetini tek başına yürütecek bütün yetkileri ve görevi şahsında toplamayı başarabilmiştir. İhtilalden sonraki Nasr döneminde Mısır için en önemli gelişme, İngiltere'nin 15 Haziran 1956'da Süveyş kanalından kuvvetlerini çekmesi olmuştur.²³ Bu yeni dönemde Mısır sanayi, dış ticaret ve bankaları milli-

¹⁹ Karasapan, "a.g.m.", s.9

²⁰ Karasapan, "a.e."

²¹ Karasapan, "a.g.m", s.11

²² Karasapan, "a.g.m", s.12

²³ Karasapan, "a.g.m", s.13

leştirmeye yoluna girmiştir. Bu millileştirme hareketi ise kapitalist liberal devletler tarafından memnuniyetsizlikle karşılanmıştır.

Mısır'ın uzun tarihinde 1952 ihtilali en önemli olaylardan biri olmuştur. Bu ihtilal Arap dünyası ve üçüncü dünya ulusları üzerinde büyük bir etkiye neden olmuş, böylece ülke 1952 ihtilali ile ilk defa yerli Mısırlıların yönetimine geçmiştir.²⁴ Krallığı yıkmak, İngilizleri ülkeden çıkartmak ve toprak sahiplerinin nüfusuna son vererek yeni bir sosyal politik sistem kurmak amacıyla ihtilali gerçekleştirmişlerdir. Mısır başkanı Abdünnasır 1952 ihtilali için şunları söylemiştir.²⁵

“.....Büyük ihtilalimizin mânası şudur: bağımsızlık, hürriyet ve emperyalizmle siyonizmi, daha sonra siyasi istismarı, yani particiliği ve zümreciliği tasfiye ederek millî birliği kurtarmaktır.....”

Böylece Mısır, 1952 ihtilaliyle birdenbire kapital ve kozmopolit rejimden çıkmıştır. Mısır İhtilalden sonra, Orta Doğu ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve bütün Arap dünyasını da birleştirmek için uğraşmıştır. İlk birleşme de Suriye ile olmuştur. 1956 yılından sonra Suriye'yi gittikçe tehdide başlayan komünizm tehlikesinin ortaya çıkmasıyla Şam'la Kahire arasında başlayan temaslar sonucu 1 Şubat 1958'de iki ülke arasında federal bir birleşme yaşanmıştır.²⁶

Birleşmeyle Mısır ve Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti adını almıştır. İki ülke arasındaki bu federal birlik, ülkelerin bağımsızlığına dokunmamak koşulu ve ilerde daha büyük Arap birliği hedefleri ile kabul edilmiştir. Mamafih bu birlik, kısa zamanda Suriye birliklerinin ayaklanmasıyla 1961 yılında sonra ermiştir. 1961'de Suriye eyaletinin ayrılmasından sonra BAC, milli bir anayasa hazırlayarak memleketin sosyal çehresini değiştirecek bir değişikliğe gitmiş, Cemal

²⁴Peter Mansfield, “**Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**”, Ç. Nuran Ülken, İstanbul, 1975, s.142

²⁵ Celal Tevfik Karasapan, “Birleşik Arap Cumhuriyetinde Siyasi Hareketler”, **Orta Doğu**, S.1, Ankara (Nisan) 1961, s.41

²⁶ Karasapan, “a.g.m”, s.14

Abdünnasr'ın başkanlığında halkın en yüksek otoritesini temsil edecek, Halk Kuvvetleri Hazırlık Komitesi adında bir teşekkül kurmuştur.²⁷

Mısır ve Suriye birleşiminin kısa zamanda bitmesinin ardından 1963 yılının Nisan ayında, Kahire'de yapılan temaslar neticesinde BAC, Suriye ve Irak arasında tasarlanan bir birleşme dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. BAC, Suriye ve Irak arsında bir federasyon kurulma girişimine en büyük tepkiyi ise İsrail vermiş ve bu konudaki endişelerini Birleşmiş Milletler güvenlik konseyine aksettirmiştir.²⁸ Uzun çalışmaların ardından BAC, Suriye ve Irak temsilcileri kuracakları federasyon üzerinde anlaşmaya varmışlar ve protokolleri 17 Nisan 1963 sabahı imzalamışlardır.²⁹ Fakat bu federasyon fikri uzun sürmemiş, Birleşik Arap Cumhuriyetiyle, Suriye ve Irak'ta iktidarı elinde bulunduran Baascılar arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Genel olarak Araplar arasındaki birleşmelerin ömürleri uzun olmamıştır. Mısır-Suriye, Mısır-Yemen birleşmeleri ancak birkaç yıl dayanabilmiştir. Orta Doğu ülkelerinde politika, ülkenin gerçek menfaatlerinden ziyade hissiyata dayanmıştır. Tarihten bugüne Arapların birleştiği tek konu Yahudi düşmanlığı olmuştur.

Arap dünyasında son birlik hareketinin hüsrarla sonuçlanmasından sonra, Irak ve Birleşik Arap Cumhuriyeti arasında meşruti bir birliğe yol açacak birleşik bir siyasi organ kurulmaya karar verilmiştir. 26 Mayıs 1964'te imzalanan anlaşmaya göre bu organ, her iki devletinde mili güvenliğini korumayı, dış ticaret ve ekonomik planlamayı amaç edinmiştir.³⁰

Mısır, dünya üzerindeki ilerlemesini 1952 ihtilaliyle gerçekleştirmiştir. İhtilalle birlikte Mısır, sosyal bakımdan birçok başarılar sağlamış, feodalizme son vermiş, miri arazileri dağıtmış, toprak reformu ile çiftçilerin hürriyetine kavuştuğunu beyan etmiştir. İhtilalden sonraki gelişmenin ilk safhasında Mısır ekonomisini yabancı sermayeden kurtarmış, Süveyş kanalı şirketi ve yabancı şirketleri millileştirmiştir. Ekonomik yapıda kazanılan bu başarılarla rağmen ülkede, realist bir iler-

²⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.7, Ankara (Ekim-Kasım) 1961, s.52

²⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.18, Ankara (Nisan) 1963, s.35

²⁹ Karasapan, "a.g.m.", s.37

³⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.31, Ankara (Kasım) 1964, s.24

leme olmamıştır. Sermaye azlığı, zenginlerle fakirler arasında genişleyen uçurum, büyük burjuvanın ve toprak sahiplerinin sabotajları, ihtilalin başarılarını tehlikeye sokmuştur. Böylece ihtilalden sonra ortaya çıkan, sosyal temel üzerinde milli yenilik hareketinin yapılmasına olanak olmadığı anlaşılmıştır.

Toplumsal ekonomik ve toplumsal yapısını değiştirmek için başvurulacak çareler, Birleşik Arap Cumhuriyetine sosyalizmi kurma sloganı altında yürütülmüştür. Arap kooperatif sosyalizmi kavramı hakkında düşünceler değişse de şunu kabul etmek gerekir ki sosyalist olmayan az gelişmiş ülkelerin hiç birinde BAC' de olduğu kadar uzun süreli değişiklikler gerçekleşmemiştir. Ekonomisini geliştirmekte olan BAC hükümeti, daha çok kendi kaynaklarına dayanmıştır. 1962-63 ve 1963-64 bütçelerinde buğday, un, mısır, sebze, nebati yağ, şeker ve gaz fiyatlarını desteklemek üzere ayrılan ödenek, 1962-63'de 36,5 ve 1963-64'te 32,4 milyon Mısır lirası olmuştur.³¹

Mısır'da tarımın gelişmesi büyük ölçüde çiftçilik sektörünün marinalaştırılması ve kimyasal gübrelerin arttırılmasıyla oluşmuştur. 1960'lardan 1971-1972 yılları arasında Mısır'daki ekilmiş toprak sahaları %16'ya kadar arttırılmış, ekonomik artış 1956 ile 1964 arasında %6,7 iken 1967-1972 milli istihsalde artış, ortalama olarak ve 1967 Arap - İsrail savaşına rağmen %5 oranında olmuştur.³² 1958-1961 sanayi planının tahakkuku için ise bütçeden 250 milyon Mısır lirası ayrılmıştır.³³

1964 bütçe raporunda, 1963'de Mısır'da sanayinin istihsal toplamının daha önceki yıldaki 700 milyona karşılık 953 milyon Mısır lirasına, zirai istihsalin de 1961'de 513 milyon iken 1963'te 622 milyon Mısır lirasına yükseldiği belirtilmiştir. Mısır'ın ihracatı ise 1962 yılında 157 milyon 400 bin den, 1963 yılında 225

³¹ Murat Belge, "Birleşik Arap Cumhuriyetinin Mali Problemleri", **Orta Doğu**, S.34 Ankara (Şubat) 1965, s.9

³² Celal Tefik Karasapan, "Mısır'ın 20 yıl içindeki Ekonomik Gelişmesi", **Orta Doğu**, S.128, Ankara (Aralık) 1972, s.17-18

³³ Cemal Ziya, "Mısır'ın İktisadi Politikası", **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.5

milyon 700 bine çıkmış, ithalat 1963’de 398 milyon 400 bin olmuştur.³⁴ Rapor, 1960–65 dönemi programının başarı ile yürütüldüğünün göstergesi niteliğindedir.

Mısır’ın dış ticaret politikasında temel ihraç maddesi olan pamuk, çok önemli yer tutmuştur. Sovyetler Birliği ve BAC arasında Kahire’de imzalanan ticaret antlaşmasına göre, Sovyetler Birliği Mısır’a makine teçhizat, kömür ve petrol ithaline, Mısır’ın da Rusya’ya pamuk, pirinç, sebze ve meyve göndermesine karar verilmiş, ayrıca BAC, Amerika ile 250.000.000 Mısır lirasına karşılık buğday antlaşması yapmıştır.³⁵ Ham petrol, benzin ve makine yağları Mısır’ın önemli ithalat maddeleri olmuştur. Sovyet Rusya, Suudi Arabistan ve Romanya’dan petrol, benzin, Amerika ve İngiltere’den de makine yağı ithal etmiştir. Birleşik Amerika ile bir barışık bir dargın olan ilişkilerde Mısır, önemli ölçüde hububat zararına uğramıştır. Mısır’ın İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkilerinin iyi olması Amerika ile ister barış halinde isterse dargın halde süren hububat ilişkilerinin de 1965’lerden sonra önemi kalmamıştır. Mısır’ın Avrupa ile olan ilişkilerinde ülkede ki tek parti ve tek iktidar olan, Arap Sosyalist Birliğinin reform sorumluluğunun önemi büyük olmuştur.

Mısır’ın Avrupa ve Amerika ile olan siyasi ilişkilerinde İsrail önemli bir nokta arz etmiştir. Özellikle 24 Mayıs 1966’da Amerika, İsrail’le yaptığı silah antlaşmalarından dolayı, Orta Doğu’da barışa ve güvenliğe saldırmakla suçlanmıştır.³⁶ Bunun sonucunda da BAC başkanı Abdünnasr tepkisini Amerikan filolarının İskenderiye ziyaretine izin vermemekle koymuştur.

1961 yılından beri Mısır-Suriye arasındaki gerginlik, Suriye başkanı Zuayan ile BAC başbakanı Muhammed Sıdkı Süleyman arasında yapılan anlaşmayla, son bulmuştur. Anlaşmaya göre iki taraftan birinin topraklarına yöneltilecek herhangi bir saldırı, diğer tarafın topraklarına yapılmış sayılacak ve her iki taraf ortak sa-

³⁴ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.26, Ankara (Haziran) 1964, s.25

³⁵ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.45, Ankara (Ocak) 1966, s.25

³⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.50, Ankara (Haziran) 1966, s.30

vunma hareketine geçecektir.³⁷ Mısır dış işlerinde oldukça başarı sağlarken, iç işlerinde öğrenci ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ülke genelindeki ayaklanmalar Mısır'ı, 25 Haziran 1968'de genel seçimlere götürmüş, seçimlerden sonra halkın istekleri doğrultusunda atamalar yapılarak öğrenci isyanları bastırılmıştır.³⁸

Başkan Abdünnasr ülkenin dış politikasındaki pasif durumunu gidermek için Moskova'ya ziyarette bulunmuş ve yaptığı basın toplantısında şu sözleri saf etmiştir:³⁹

“.....Arap milletlerinin son amaçları neye mal olursa olsun İsrail saldırılarının neticelerini tasfiye etmekten ibarettir. Derin bir tahlil göstermektedir ki siyonizm diğer bir milletin zararına olarak toprak edinmek esasına dayanan dinî bir (mith) tir.....”

Dünya XX. yy. da büyük bir silahlanma yarışına girerken Mısır'da Moskova ile imzalanan ortak bildiride silah yardımının arttırılarak devam edeceği açıklayarak payına düşeni almıştır. İsrail'in 5 Haziran 1967 tarihinde Mısır'a saldırısından sonra, Mısır ekonomisinin çok sıkıntılı bir devreye gireceği düşünülmüştür. Gerçi Mısır'da izlenen aşırı sosyalistleştirme ve devletleştirme politikasının etkisi ve özel sektörün fiilen ortadan kalkmasıyla Mısırlılar, yiyecek sıkıntısına düşmüş bu nedenle A.B.D.'den buğday, pirinç ve yağ ithal etmişlerdir. Fakat düşünülen olmamış, Mısır 1960–1965 yılları arasındaki ekonomik planı sayesinde başarılı projelerin meyvelerini toplamaya başlamıştır. Ekonominin ayakta durmasına yardım eden bir diğer sebep de, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist memleketler kadar, petrol zengini Arap devletlerinin maddi yardım sağlamasıdır.

BAC, 1947 yılındaki İsrail'in bir devlet olarak varlığının, bütün emperyalist devletler tarafından tanınmasından sonra ve İsrail'in Filistin topraklarına hakim

³⁷ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.55, Ankara (Kasım) 1966, s.25

³⁸ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.74, Ankara (Haziran) 1968, s.41

³⁹ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.75, Ankara (Temmuz) 1968, s.29

olma düşüncesi ile bütün Arap ülkelerini, tek bayrak altında toplayarak İsrail'e karşı bir güç oluşturmayı amaçlamıştır. Daha öncede kısaca değindiğimiz gibi ilk birleşmeyi Suriye ile yapmış, fakat bu birleşme kısa zamanda hazin bir şekilde bitmek durumunda kalmıştır. Başkan Cemal Abdünnasr'ın ölümünden sonra gerek Mısır'da gerek diğer Arap memleketlerinde, özellikle Libya, Sudan ve Suriye'de, Arap sosyalizmine ve milliyetçiliğine dayanan ve amacı bütün Arapları sosyalist bir Arap topluluğu içinde, tek bir federasyon altında birleştirmek olan görüşmeler sıklıkla yapılmıştır.

Mısır hiçbir zaman Arap birliği amacından uzaklaşmamıştır. Örneğin, Sudan, BAC, Libya, aralarında mevcut bağları bir blok olarak kuvvetlendirmek ve geliştirmek için, başkanları Cafer Numeyri Enver Sedat ve Albay Muammer Kadhafi arasında çeşitli konferanslar yapılarak, milletlerarası emperyalizm ve milletlerarası Siyonizm ile savaşılabilecek üçlü bir federasyon kurulması için adımlar atmışlardır. Kahire'den Bingazi'ye intikal eden BAC, Sudan ve Libya devlet başkanları arasında yapılan toplantılar sonucunda, 27 Nisan 1971 akşamı bir Arap cumhuriyetleri federasyonunun kurulduğu resmen kamuoyuna açıklanmıştır.⁴⁰ Birleşik Arap Cumhuriyeti Libya ve Suriye arasında kurulan Arap Federasyonu'nun dayandığı esaslar şu şekilde belirtilmiştir.⁴¹

- Sosyalist Arap toplumu kurulacaktır
- Federasyonun halkı, Arap toplumunun bölünmez parçasıdır.
- Federasyonun tek bayrağı, tek amblemi, tek başkenti ve ortak milli marşı olacaktır.
- Federasyonun rejimi demokratik ve sosyalist olacaktır.

Yukarıda belirtilen Arap Federasyonun esasları, daha ziyade geleceğe matuf ve kuvvetini ideoloji birliğinden alacak olan bir birliğin temellerini teşkil etmiştir. Aslında bu kuruluş birinci maddeden de anlaşılacağı gibi gerçek bir federasyondan ziyade, anti-emperyalist bir pakt niteliğinde kurulmuştur. Sonrasında federasyon devletlerinin oluşturduğu ve halkların kabul ettiği anayasa ile Mısır Sosya-

⁴⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Arap Cumhuriyetleri Federasyonu", **Orta Doğu**, S.108, Ankara (Nisan) 1971, s.2

⁴¹ Karasapan, "a.g.m.", s.5

list bir cumhuriyet niteliği kazanmış ve Arap Sosyalist birliğinden başka, siyasi bir partinin kurulamayacağı da anayasada ifade edilmiştir. Böylece Mısır'da bilimsel devlet modeli ortaya çıkmış ve ülke, otoriter bir anayasaya kavuşmuştur. Bu sırada Mısır'ın dış politikasında da önemli değişiklikler olmuş, Mısır başkanı Enver Sedat dış politikada bir rota değişikliğine gitmiştir. 1967 İsrail-Mısır savaşından sonra Sovyetler Birliği ile politik, ekonomik ve askeri nitelikte olan ilişkileri ilerleten Mısır, söz verilen silahların zamanında kendilerine verilememesinden dolayı Sovyetlerle olan ilişkilerde gerilim yaşanmıştır. Bunun sonucunda Enver Sedat Mısır'da, 1970 Eylül'ünden beri bulunan Sovyet askeri, danışman ve uzmanları memleketten çıkarmıştır.⁴²

Global dünyada iki önemli güç olan Amerika ve Avrupa yüzyılı aşkın süredir emperyalizm hedefleri doğrultusunda, Orta Doğu ülkelerindeki iç karşılıkları düzeltmek bahanesi ile ülkelerin iç işlerine karışmıştır. Mısır Amerika'nın ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da ki bunalımı süruncemede bırakmak için anlaş-tıklarını öğrenince de, yıllardır İsrail'le olan savaşında kendisine destek verip dost zannettiği Sovyetler Birliği ile ilişkilerini kesmiştir. Mısır'ın emperyalizme ve Siyonizm'e karşı verdiği mücadele ve bunlardan doğan Orta Doğu ülkeleri birleşimi Arap ülkelerinin bir türlü çıkarlarına uymamasıyla ve başa geçen her hükümetin nifak tohumları ekmesiyle, sonuca bağlanamamıştır. 1952 askeri cuntasıyla Mısır, global dünya da önemli adımlar atmak için reformlar yapmıştır. Mısır'ın 1967 ve 1973 yılları arasında İsrail'le savaşında bütün Arap dünyasının hamisi olması takdirle karşılanmıştır.

2.SURİYE

Orta Doğunun önemli ülkelerinden biri olan Suriye, coğrafi konumu gereği istila ve güç yolları üzerinde bulunmuş ve tarihin çok eski devirlerinden beri çeşitli milletlerin yerleştiği bir ülke olmuştur. Fakat göç dalgalarına ve istilaya uğramasına rağmen semitik kimliğini korumuştur. Bu ülkenin geçmişi çivi yazısının icadına rastgelen M.Ö. 3500 yılından beri bilinmektedir. Suriye'ye tarihinin başlangıcından beri Akad, Ur, Hiksos ve M.Ö 1350 yılında Mitani'leri bozguna uğ-

⁴² Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.124, Ankara (Ağustos) 1972, s.15

rattıktan sonra hâkimiyetlerini kuzey Suriye bölgesine kadar genişleten, Hititler hâkim olmuştur.⁴³

Suriye daha sonraki zamanlarda sertlikleri ve şiddetleri ile ün kazanan İranlıların eline geçmiş, fakat imparatorluklarını satraplıklara ayıran İran'ın hâkimiyeti uzun sürmemiştir. M.Ö 64–63 yılları arasında Romalılar Suriye'yi zapt ettikten sonra, Suriye idari teşkilatında önemli değişiklikler yapmış, Filistin ayrı bir devlet haline getirilmiş, bugünkü Ürdün'le Suudi Arabistan arasındaki bölge Arabistan eyaleti adını almıştır. Suriye, anarşiden bıkan halkında yardımıyla İslam-Arap kuvvetlerinin ülkeye girmesi ve huzura kavuşmasından önce çeşitli istilalara daha maruz kalmıştır. Emevilerin ve Abbasilerin hakimiyetinden sonra Nurettin Zengi 1144 ve 1146 yılları arasında Suriye ve Mısır'ı tekbir idare altında birleştirmiş, böylece Filistin ve Suriye'den kesin olarak doğacak olan zaferin sağlam zeminini hazırlamıştır.⁴⁴ Memluk devletinin gücünü yitirmesiyle beraber, 31 Ekim 1918 Mondros mütarekesinin imzalanmasına kadar geçen sürede Suriye, Filistin ve Mısır, Osmanlı imparatorluğunun hakimiyeti altına girmiştir. Kısacası Suriye, aramiler, dürzüler ve aleviler gibi çok eski medeniyet bağlantıları yanında, yüzyıllar süren klasik Yunan ve Roma devirlerinin ve onları kovalayan Arap akınlarının, Türkmen dalgalarının, Selçukluların, Timur istilalarının ve son olarak ta 400 yıllık Osmanlı egemenliğinin bıraktığı tortularla, bir mozaik taşı olma özelliğini kazanmıştır.

Yüzlerce yıl Osmanlı himayesinde yaşayan Araplar, emperyalist güçlerin başlattıkları I. Dünya Savaşıyla oluşan milliyetçilik akımıyla, bütün vilayet, sancak ve emirleri Osmanlıya karşı ayaklanmış ve hepimizin bildiği gibi sonu büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Emperyalist güçlerin savaş sırasında aralarında yaptıkları gizili anlaşmalarla, kendi siyasi nüfuzları altında kalacak bir Arap devletinin, Suriye'de vücut bulmasını isteyen bu güçler için savaştan büyük hezimetle çıkan Osmanlı imparatorluğunun durumu, düşündüklerini gerçekleştirmek için bulunmaz fırsat olmuştur. Amaçları ise Suriye, Irak ve Lübnan'ı hatta Filistin'i

⁴³ Celal Tevfik Karasapan, "Güney Komşumuz Suriye II", **Orta Doğu**, S.9, Ankara (Ocak-Şubat) 1962, s.23

⁴⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Güney Komşumuz Suriye III", **Orta Doğu**, S.10, Ankara (Mart) 1962, s.6

birleştirerek büyük Suriye'yi yaratmak olan bu devletler,⁴⁵ yapılan gizili antlaşmalardan sonra harekete geçmiş ve Fransa Suriye'yi mandası altına almıştır. Fakat Fransızların Suriye'ye yerleşmesi kolay olmamıştır. Yalnız Suriyeliler değil, Filistinliler ve Iraklılar da millî haklarını korumak üzere zaman zaman İngilizler ve Fransızlarla giriştikleri askeri mücadeleleriyle, mandaya karşı olduklarını göstermiş ve Osmanlı imparatorluğu himayesinde asla bir sömürge olmadıklarını⁴⁶ ve Türklerden ayırt edilmeyen siyasi hakları olduğunu beyan etmişlerdir. Fransa, Suriye'yi himayesi altına alırken Suriye'nin manda idaresine ılımlı yaklaşacağını düşünmüş, fakat milliyetçilerin ayaklanmaları ve halkın mandater rejimine karşı çıkmaları bu durumu zora sokmuştur.

1945 Nisanında Suriye ve Lübnan hükümetlerinin, San Fransisco'da toplanan Birleşmiş Milletler konferansına çağırılmalarıyla birlikte, her iki memleketin egemenliklerine sahip birer devlet olarak tanınması hukuken gerçekleşmiştir.⁴⁷ Böylece Lübnan'la birlikte Suriye 1918'den beri süregelen Fransızların manda idaresinden kurtulup bağımsızlığa kavuşmuştur.

Bağımsızlığından sonra Suriye iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. 1955 Martında Bağdat Paktının imzalanmasının Arap alemindeki tepkileri, Suriye içinde geçerli olmuş, böylece Mısır'ın önderliğini yapacağı Arap devletleri ittifakına dahil olmuştur. 20 Ekim 1955 yılında Suriye, Mısır'la bir askeri anlaşma yapmış ve karargahı Şam'da bulunacak, müşterek bir kumandanlığın tahsisine karar verilmiştir.⁴⁸ Mısır Başkanı Nasır, Suriye ile birleşmeyi kabul konusunda ilk başta tereddüt etmesine rağmen, Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin komünist kontrolü altına girme ihtimali, Nasır'ın kararını kesinleştirmiştir. Suriye ile yapılan anlaşma ile Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş ve Suriye devlet başkanı Şükrü el-Kuvvetli Mısır başkanı Nasır'a oluşturulan bu birlik için şöyle seslenmiştir;⁴⁹

⁴⁵ Abdülhat Akşin, "Büyük Suriye", **Orta Doğu**, S.11, Ankara (Nisan) 1962, s.2

⁴⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Güney Komşumuz Suriye VI", **Orta Doğu**, S.13, Ankara (Haziran) 1962, s.7

⁴⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Güney Komşumuz Suriye VII", **Orta Doğu**, S.14, Ankara (Temmuz) 1962, s.8

⁴⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Güney Komşumuz Suriye VIII", **Orta Doğu**, S.15, Ankara (Ocak) 1963, s.8

⁴⁹ Armaoğlu, "**a.g.e**", s.509-510

“.....Siz bir politikacılar milleti devraldınız. Bunların %50 si kendilerini milli lider sanır. %25'i kendilerini peygamber ve en azından %10'uda kendilerini Allah sanır.....”

Kısa bir süre sonra Nasr'ın Suriye'yi, Mısır'ın bir eyaleti olarak görüp idaresini de ona göre yapmaya çalışması yüzünden, çeşitli sürtüşmeler yaşanmaya başlamıştır. 1961 Eylülünde Suriye'deki muhafazakarlarla askerler tarafından yapılan darbe neticesi, Suriye Mısır'dan ayrılmış ve BAC hayallerine de son noktayı koymuştur. Kısa zamanda dağılan Suriye-Mısır birliğini canlandırma çabaları, belirli zamanlarda yeni Arap ülkelerinin katılımları ile yeniden sağlanmaya çalışılmıştır. Son örneği ise 1970'in son ayında Arapların, milletler arası alandaki emperyalist ve Siyonist entrikalarına karşı koymak için, askeri ve ekonomik iş birliği yapmak üzere Mısır, Libya, Sudan ve Suriye arasında kurulan federasyon olmuştur.⁵⁰

Mısır-Suriye birleşmesinin mimarı aslında Baas partisidir. Baas Partisi adıyla anılan bu siyasal kuruluş, 1940 yılında Suriyeli Hristiyanlardan Mişel Eflâk tarafından kurulan parti ve 1950 yılında Ekrem Hevrani tarafından kurulan Arap Sosyalist Partisinin birleşmesi ile meydana gelmiştir.⁵¹ Bilindiği gibi Mısır-Suriye denemesi uzun sürmemiş, Baascılar kendi sosyalizm anlayışları ve Nasr'ın sosyalizmi arasında büyük farklılıklar olduğunu görmüş ve hayal kırıklığına uğramışlardır. İki sosyalizm arasındaki farklar ise aşağıdaki esaslardan meydana gelmiştir;

- Komünist toplumda sosyalizm, iktisadi yapıya etki etmiştir, Arap Baas sosyalizmi ise milli ekonomiyi ve milli serveti Arap dünyasında eşit biçimde bölüştürecektir.⁵²
- Komünist sosyalizmine komünist ruh ve felsefe hakim olmuştur. Baas'ın sosyalizm anlayışı ise düşünce tarzını, ruhunu ve inançlarını yansıtmıştır.

⁵⁰ Celal Tefvik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.104, Ankara (Aralık) 1970, s.23

⁵¹ A. Haluk Ülman, “BAAS İçindeki Buhran”, **Orta Doğu**, S.47, Ankara(Mart) 1966, s.12

⁵² Tuna, “a.g.m”, s.19

- Komünist felsefesi, maddeye olan inanca dayanmıştır. Baas ise İslamiyet gibi manevi ve fikri akımların Arap dünyasını birleştirici ve yapıcı etkisi bulunduğunu düşünmüştür.
- Komünist felsefe bireye hiçbir önem vermemiş, böylece bu akımın savunduğu ilkeler bir nevi insan haklarının çiğnenmesine yol açmıştır. Baas sosyalizmi ise aksine kişi hürriyetlerinin ve haklarının çiğnemesini kabul etmemiş ve bütün bireylerin arasındaki farklılıkları eşit kabul etmiştir.⁵³

Baas, inandığı sosyalizmin başarılı olması için bütün Arap dünyasının kurtulması, emperyalizm, feodalizm ve siyasi amaçlarla kurulmuş sınırların ortadan kalkması gerektiğine inanmıştır. Bu farklılıklardan dolayı özel teşebbüse karşı sıkı ve sert tedbirler alan BAC ile birleşmeyi gerçekleştirememiştir.

Aslında Baas partisi 1930’larda Arap dünyasında, batı hegemonyasının olumsuz etkilerine yönelik başkaldırı düşüncesinin biçimlenmeye başladığı dönemde, bir fikir olarak ortaya çıkmış ve kısa süre içerisinde de büyük bir destek toplamıştır. Baas partisi Alman, nasyonal, sosyalist ve faşist ideolojilerin yansıması olarak Suriye de başlamış ve daha sonra Irak’ta da destek bulan parti Arap milliyetçilik hareketinin temsilcisi olmuştur.

Birleşik Arap Cumhuriyetinin dağılmasından sonra, Suriye de siyasi karışıklıklar baş göstermiştir. Suriyeli solcularla, ordu mensupları arasında meydana gelen hoşnutsuzluklar bir dizi darbeye sonuçlanmıştır. 8 Mart 1963 yılında, çoğunluğu Baasçı olan bir subay grubu tarafından yapılan yeni bir darbe sonucunda, Baas partisi kuvvet yolu ile iktidarı kendi eline geçirmiş ve solcu bir hükümet kurmuştur.⁵⁴ Fakat Baas partisinin kuvvet yoluyla iktidara gelmesi, iktidara ancak halkın isteğiyle gelinmeli ilkesini savunan partinin öğretilerine aykırı bir durum niteliğindedir. Bu şekilde iktidara gelen Baas partisi, toprak reformu adıyla yaptıkları yeniliklerle halkın tepkisiyle karşılaşmışlardır. İhtilalciler II. Dünya Savaşı’ndan sonra, tıpkı Balkan ülkelerine yapıldığı gibi Suriye’de ticaret hayatını kolektifleştirmiş ve özel mülkiyete el koymuştur. Böylece mülklerine el konulan

⁵³ Tuna, “a.g.m”, s.20

⁵⁴ Ülman, “a.g.m.”, s.13

toprak sahipleri, işleri iyi gitmeyen tüccarlar, işsiz kalan işçiler partiye karşı faaliyete geçmek zorunda kalmıştır. Buda meclisteki muhalefetin parti içine de yansımalarına sebep olmuş, uzlaşmaz sosyalistlerle ılımlılar, yaşlı Baascılarla gençler, Nasırcılarla Nasır aleyhtarları birbirleri ile mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadele ile birlikte etkisini Irakta da gösteren Baas partisi bölünmeye başlamıştır. 1966 yılının Şubat ayında Suriye'deki ihtilalciler Baas partisine, kapılarını muhalefete kapattıkları için darbe teşebbüsünde bulunmuşlar,⁵⁵ Şam'da ortaya çıkan bu kanlı darbe ile Baascılar general Emin Hafız idaresini devirmişlerdir.⁵⁶ Suriye İsrail'in Ürdün saldırıları ile uğraşırken, ülkedeki ekonomik ve sosyal huzursuzluk askeri bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Memleketi totaliter rejimde idare etmeye başlayan Baas partisi ayaklanmayı bastırmıştır. Baas partisi, emperyalizme karşı ideolojik cephe birliği kurmak çabalarına ve bu konudaki beyanlarına rağmen komünizme yönelmeye başlamıştır. İsrail'e karşı Cezayir ile koordinasyon görüşmeleri yapmış ve emperyalizme karşı birlikte hareket etmenin önemli olduğuna karar vererek ortak bir bildiri yayınlamışlardır.⁵⁷

İsrail ile olan hava sahası saldırıları Suriye'yi BAC ile ortak savunma anlaşmasına götürmüş böylece 1966 yılında, Suriye başbakanı Zuayan ve BAC başkanı Muhammed Sıdkı Süleyman arasında anlaşma imza edilmiştir.⁵⁸ Bu anlaşma ile iki taraftan birinin topraklarına yöneltilecek saldırı diğer tarafın topraklarına yapılmış sayılacak ve iki devlette ortak savunma hareketine geçecektir. Böylece Arap dünyası gericilik, Siyonizm ve emperyalizme karşı işbirliği içine girmişlerdir. Fakat Suriye-İsrail hudut boylarındaki bitmeyen gerginlik, Birleşmiş Milletler genel sekreterini harekete geçirmiş ve 1960'dan beri toplanamayan İsrail-Suriye mütareke komisyonunun toplanmasını sağlayarak huduttan sızan silahlar konusunda anlaşmaya varılmıştır.

⁵⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Suriye'deki Son Kanlı Değişiklik", **Orta Doğu**, S.47, Ankara (Mart) 1966, s.16

⁵⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.103, Ankara (Kasım) 1970, s.25

⁵⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.53, Ankara (Eylül) 1966, s.43

⁵⁸ Karasapan, "a.e"

Orta Doğunun ateşkes hatları üzerindeki Arap-İsrail çatışmaları ve işgal edilmiş Arap topraklarındaki komando hareketlerinin yoğunlaşması, 1967 yılında yapılan Arap-İsrail savaşının fitilini ateşlemiştir. Suriye bütün petrol kaynaklarından gelen maddi imkânlarını kullanmış, fakat Arapların askeri yönden iyi idare edilememeleri, savaşın Araplar için yenilgi ile sonuçlanmasına neden olmuştur. Suriye bir yandan yenilginin yaralarını sarmaya çalışırken, bir yandan da Baas partisinin içinde cereyan etmeye başlayan mücadelelerle uğraşmıştır. 1967 yenilgisi Suriye'nin dış politikasını da etkilemiş Irak, Ürdün ve Lübnan'la ilişkileri bozulmuştur. 1973 yılında Suriye silahlı kuvvetlerinin İsrail'e karşı kazandığı büyük başarı ile Arap ülkeleriyle arası düzelmiştir. Baas içindeki mücadeleler sonucunda 23 Şubat 1966'da kanlı bir darbe ile General Münir Hafız ve Selah Biter iktidarı ele geçirmiştir.⁵⁹ Osmanlı himayesinde hatta Fransız mandater rejiminde bile oldukça geniş bir hürriyetten faydalanan Suriyelilerin, sonu gelmeyen askeri darbelerle, radikal sosyalizme zorlandığı hesaba katılırsa, artık komünist yanlısı solcu Baascıların ülkeyi idare etmekteki başarısızlıklarının halk tarafından kabul görmeyeceği aşikâr olmuştur.

Baas içindeki bu mücadeleler Suriye'de beyaz darbe diye adlandırılan olayları meydana getirmiş ve Hafız Esat'ın 1970'de devlet başkanı olması ile sona ermiştir.⁶⁰ Baas partisi uzun yıllar hem kendi arasındaki ayrılıklarıyla hem de Baas rejimine karşı olan geniş halk kitleleriyle mücadele etmişlerdir. Hafız Esat'ın Baas'ın başına gelmesiyle dinginleşen parti Suriye'de bütün ilerici siyasi kuvvetleri temsil edecek bir idare kurmak niyetiyle yeniden oluşturulmuştur. Böylece aralarında Arap Sosyalist Birliği, Sosyalist Birlikçiler, Arap Sosyalistleri Partisi, Suriye Komünist Partisi ve Halk Partisinin de bulunduğu temsilcilerle beraber Hafız Esad'ın başkanlığında bir milli birlik cephesi oluşturulmuştur.⁶¹ Böylece dokuz yıldan beri Suriye'de rejimi tek başına yöneten Baas partisi, ilk defa sözü geçen gruplarla iktidarı paylaşmıştır.

⁵⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları, **Orta Doğu**, S.83, Ankara (Mart) 1969, s.27

⁶⁰ Karasapan, "a.g.m.", s.28

⁶¹ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.119, Ankara (Mart) 1972, s.28-29

Suriye’de askeri darbelerle, ihtilalci siyasilerin mücadeleleriyle geçen uzun yıllar, ülkenin ekonomik bakımdan ileri seviyeye ulaşamamasına neden olmuştur. Ülkenin ekonomik kaynağının tarım olması, büyük bir toprak reformunun başlamasında etkili olmuştur. Reformun uygulanmasında ki en büyük zorluk toprak sicillerinin yokluğu ile beraber, devlete ait olan fakat zamanla şahsi tasarrufa geçmiş miri arazilerin varlığı olmuştur. Kanunun yürürlüğe girdiği 15 Ocak 1961 tarihinde istimlakı tamamlanan toprakların toplamı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶²

Sulanan Topraklar	14.243
Kıraç Topraklar	534.979
İşlenmemiş Topraklar	38.483
Toplam	587.705

*Tablo 1: İstimlakı Tamamlanan Topraklar. Hektar olarak verilmiştir.

Daha sonra yapılan reformlarla Fırat, Sin, Yermuk ve Roj barajlarının kullanılmaya başlanması, Suriye’yi tarımda zamanla istediği seviyeye getirmiştir.⁶³ Petrolün ise 19.yy. da döviz kaynağı olacağı düşünülerek ülkede beşer yıllık kalkınma planları da bu çerçevede yapılmıştır. Suriye, 1968’de 30 milyon Suriye lirası petrol ihraç etmiş, 1970’de ise bu rakam 80 milyona çıkmış, fosfat yönünden de zengin olan ülke 1971 yılının başından itibaren 900 bin ton fosfat ihraç etmiştir.⁶⁴ Arap İsrail çatışmalarından dolayı dış ticarete sürekli açık veren Suriye’nin, 1966–1969 yılları arası ithalatı, ihracatı ve oluşan açık hacmi aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁵

⁶² Şevket Süreyya Aydemir, “Suriye’de Toprak Reformu”, **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.20

⁶³ Celal Tevfik Karasapan, “Suriye Ekonomisinde Gelişme”, **Orta Doğu**, S.102, Ankara (Ekim) 1970, s.5

⁶⁴ Karasapan, “a.g.m.”, s.4-5

⁶⁵ Celal Tevfik Karasapan, “Suriye’de Dış Ticaret Şartları”, **Orta Doğu**, S.97, Ankara (Mayıs) 1970, s.18

Yıl	İthalat Suriye Lirası	İhracat Suriye Lirası	Açık Suriye Lirası
1966	1.113.000.000	661.000.000	452.000.000
1967	1.009.000.000	559.000.000	410.000.000
1968	1.193.000.000	673.000.000	520.000.000
1969	1.411.000.000	790.000.000	621.000.000

*Tablo 2: 1966-1969 Yılları Arası Suriye'nin İthalatı, İhracatı ve Oluşan Açık Dengesi

Suriye'nin ithalat ve ihracatına gelince, dış ticaretinde uzun süreden beri açık meydana gelmiştir. Geçen dört yılda Suriye ekonomisinde ki açık tabloda detaylı görülmektedir. Bu rakamlar açıkça göstermektedir ki, 1967 yılında ithalat ve ihracatın hacmi, İsrail saldırılarının başlamasıyla daha az olmuştur. Sonraki yıllarda ithalat ve ihracatın hacmi artmış fakat dış ticaretteki açık her yıl artarak devam etmiştir. Mısır, Ürdün, Irak, Kuveyt, Yemen ve Suriye'nin 1965 yılında oluşturduğu Arap ortak pazar anlaşmasına⁶⁶ göre, devletlerin birbirlerine karşı ekonomik kısıtlamalarının belirli ölçüde kalkmış olmasına rağmen Suriye, bir yandan ithalata kısıtlamalar getirirken, öte yandan Arap ortak pazarı üyeleriyle ticari kısıtlamaları gevşetme yoluna gitmiştir.

Suriye memlekette siyasi ve ekonomik yenilikler yaparken, İsrail-Suriye savaşı devam etmiş, özellikle 1972'den beri ülke İsrail'e karşı daha sert bir politika izlemiştir. İsrail 1969-70'de Mısır'a yaptığı yıpratma politikasını Suriye'ye yöneltmiştir. İsrail'ler bu şekilde harbi Suriyelilerin başlattıklarını, bunu da Filistin gerillalarının Suriye topraklarından kendi işgalleri altındaki bölgeye, girmelerinin sebep olduğunu ve misilleme hareketini bu yüzden yaptıklarını iddia etmişlerdir. Suriye İsrail'e karşı, 1970 yılında kapanan doğu cephesini açmak için Katar, Şam ve Cidde'ye ziyaretlerde bulunarak, Ürdün'ün Arap topluluğuna yeniden sokulup İsrail'e ve onu destekleyen Birleşik Amerika'ya karşı, Arap dayanışmasının oluş-

⁶⁶ Karasapan, "a.g.m.", s.19

masını amaç edinmiştir.⁶⁷ Böylece Mısır, Suriye ve Ürdün arasında, Arap mücadelesinin birliğini gerçekleştirmek için üçlü bir zirve konferansı olmuş ve kapatılan doğu cephesi açılmıştır. İsrail’le olan savaşta Suriye başkanı Hafız Esad şunları söylemiştir.⁶⁸

“..... (...) Suudi Arabistan ve Ürdün kuvvetlerin de çarpışmalara katılarak milli savaşa kendilerine düşen (düşeni) üzerlerine alacakları günler yakındır.....”

Suriye tarihte birçok devletin göç yolları üzerinde bulunmuş ve büyük kesimlerin topraklarında yaşamasına izin vermiştir. Suriye tarihinin kozmopolit olması, bağımsızlığından sonra siyasi ve askeri huzuru yakalamamasına neden olmuştur. Suriye, Hafız Esad’la birlikte yeni bir yola girmiş ve onun ölümüne kadar sakin bir yaşam sürmüştür. Diğer Orta Doğu devletleri gibi tarihine sahip çıkarak Filistin topraklarını kaderinden kurtarmaya çalışmıştır.

3. IRAK

Irak, kuzeyde Türkiye, doğuda İran, batıda Suriye, Ürdün, güneyde Suudi Arabistan, Kuveyt ve Basra körfezi ile çevrilidir.⁶⁹ Tarih en eski çağlarından beri Irak güneyden, kuzeyden, doğudan ve batıdan birçok medeniyetin istilasına uğramış ve bazense yüzlerce yıl sürecek egemenliklere sahne olmuştur. Osmanlı imparatorluğundan ayrılan Arap ülkeleri arasında eski Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini kapsayan Irak’ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumu oldukça karışıklık arz eder. Nüfusun dörtte birini Arap olmayan Kürtler, Türkmenler ya da Asurîler meydana getirmektedir.⁷⁰ Ahalinin %90’ı Müslüman olan Irak, Şiiler ve Sünniler olmak üzere iki ayrı mezhebe ayrılmıştır. Kerbela olayından beri Şiilerin, Sünnilerin, Arap, Kürt ve Türklerin yaşadığı tabiat bakımından zengin olan Irak, bağımsızlığına kavuştuğu 1930’lu yıllardan beri askeri darbelere sahne olmuş, neticesinde de siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır.

⁶⁷ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.137, Ankara (Eylül) 1973, s.30

⁶⁸ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.139, Ankara (Kasım) 1973, s.13-14

⁶⁹ Celal Tevfik Karasapan, “Komşumuz Irak”, **Orta Doğu**, S.1, Ankara (Nisan) 1961, s.8

⁷⁰ Mansfield, **a.g.e.** s.99

Osmanlı imparatorluğunun I. Dünya Savaşına Almanya ve Avusturya-Macaristan müttefiki olarak girmesiyle İngilizler petrol bölgesini korumak için Şatt'ül-Arap bölgesini işgal etmişler ve Basra'yı ilerde girişecekleri hareketler için elverişli hale getirmişlerdir. 1915 de General Townshend'a bağlı birlikler Basra'yı ele geçirmek için harekete geçmişler, fakat Türk ordusu buna izin vermemiştir.⁷¹ İngilizler 30 Ekim 1918 de Osmanlı hükümeti ile yapılan Mondros mütarekesini bahane ederek, 1915'te gizlice yapılan Sykes-Picot anlaşmasıyla, Fransızlara vaat edilen Musul'u ve Kerkük'ü işgal etmişlerdir. 20.yy.ın başlarında en güçlü sömürge devleti olan İngilizler, kendi çıkarları doğrultusunda Irak'a daha baskıcı bir politika uygulamaya başlamıştır.1920 Nisan ayında İtalya'da toplanan itilaf devletleri Irak'ı İngiliz, Suriye'yi Fransız mandası altına koymak kararları Bağdat'ta duyulunca memlekette genel bir ayaklanma olmuştur.⁷² Böylece Irak'ın milli mücadele süreci başlamış, İngilizler ise daha liberal bir politika izlemeye koyulmuştur. Böylece 1924'te Irak'ta, parlamenter bir nüve yaratılarak bakanlıklara Iraklılar atanmıştır ve İngiliz devlet görevlilerin gücü yavaş yavaş azaltılmaya çalışılmıştır. Iraklı milliyetçiler İngiliz mandasından kurtulup tam bir bağımsız devlet olmak istiyorlardı. İngilizler bu bağımsızlık eğilimini ancak imparatorluklarının siyasi, stratejik ve ekonomik menfaatlerini teminat altına alan 1930 anlaşmasından sonra kabul etmiştir. 1932 yılının Ekim ayında Irak'ın Akvam Cemiyeti üyeliğine alınması ile bağımsızlık safhası gerçekleştirilerek manda rejimine son verilmiştir.⁷³ Bağımsızlığından sonra Irak, uzun yıllar İngiliz mandasında olmasından dolayı, ekonomik ve sosyal olarak büyük bir hezimetin içine girmiştir. Kral I.Faysal memleketi modernleştirme yolunda adımlar atmış, fakat milletin benimsediği bir idare kuramamıştır.1933 de Kral Faysal'ın birden bire ölümünden sonra yerine 21 yaşındaki oğlu I.Gazi geçmiştir.⁷⁴ Gazi'nin Irak kralı olmasından sonra rakip siyasal bölünmeler, kabileler arası anlaşmazlıkları körüklerken, gerici ve baskıcı hükümetler birbiri ardına gelmiştir. Bu hükümetlerin karşısına, orta sınıf aydınlar ve Atatürk'ten esinlenen⁷⁵ genç milliyetçi subayların meydana getirdiği

⁷¹ Karasapan, a.g.m., s.8.

⁷² Karasapan, a.g.m., s.9.

⁷³ Karasapan , a.g.m., s.9.

⁷⁴ Peter Mansfield, **a.g.e.**, s.99.

⁷⁵ Mansfield, "a.e"

bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır. 1936'da bu muhalefet grubu General Bekir Sıtkı kumandasındaki ordunun, Cafer Askeri'yi öldürmesiyle yapılan askeri hükümet darbesiyle on ay sürecek hareketle, iktidarı ele geçirmişlerdir.⁷⁶ Bu olaydan sonra ordunun içinde bölünmeler olmuş, halk harekete yabancılaşmıştır. Bu darbe, Arap dünyasında birbirini izleyecek askeri darbelerin ilki olarak büyük önem taşımaktadır. Sonraki dört yıllık süreçte birçok darbe teşebbüsü olmuştur. 4 Nisan 1939 tarihinde ⁷⁷ Irak kralı I.Gazi vefat etmiş, henüz dört yaşında olan oğlu II. Faysal Irak tacını giymiş, ancak reşit oluncaya kadar meliklik yetkileri, Gazi'nin karısının erkek kardeşine bırakılmıştır. Halk tarafından sıcak bakılmayan Nuri Sait Paşa da akıl hocalığını yaparak devleti yirmi yıl yönetmiştir.⁷⁸ Nuri Sait'in devleti sıkıyönetimle idare etmesi orduda ve halk arasında zaman zaman huzursuzluk çıkmasına neden olmuş ve 14 Temmuz 1958 de General Abdülkerim Kasım'ın önderliğindeki halk isyanı Nuri Sait'in ve krallığın sonunu getirmiştir. Bundan sonra devlette cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir.⁷⁹ Irak ihtilalinin ertesi günü yeni rejimi başta Sovyetler Birliği olmak üzere diğer sosyalist devletler tanımışlar ve diplomatik münasebetler kurmuşlardır. İhtilali tanıyan devletler, olayları komünizmin bir öncüsü gibi gördüklerini açıklayan yayınlar yayınlamaya, Irak hükümetine mali, askeri, teknik yardım teklif edilmiş bu yardımlar hemen kabul görmüştür. Böylece komünist Irak unsurlarının, ihtilalin ilk zamanlarında gösterdikleri çabalar Moskova'yı heyecanlandırmıştır. Komünist unsurların daha sonra 14 Temmuz 1959⁸⁰ tarihinde Kerkük'te Türklere karşı işledikleri cinayetler, Irak lideri general Kasım'ın komünistlerin ülkeyi sürüklemekte olduğu durumunu kavramasına yol açmıştır. İhtilalin ikinci yılında General Kasım, 6 Ocak 1960 tarihinden itibaren memlekette siyasi partilerin faaliyete geçmesine izin vermiş ve bunun üzerine komünistler ikiye ayrılmıştır.⁸¹ Kasım komünist partisini resmen kurmak üzere müracaat eden ilk mutedil şahsa kurdurmuş, ikincisini de reddetmiştir. Bundan sonra Irak'ta komünist nüfus iyice azalmış, Musul ve Kerkük olayla-

⁷⁶ Karasapan, a.g.m., s.10.

⁷⁷ Karasapan, a.g.m., s.10.

⁷⁸ Peter Mansfield, **a.g.e.**, s.100.

⁷⁹ Karasapan, a.g.m., s.12

⁸⁰ Celal Tefik Karasapan, "Komşumuz Irak", **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.13

⁸¹ Karasapan, a.g.m., s.13

ıyla olduğu kadar memleketin sosyal yapısına uymayan diğeri propaganda hareketleriyle de, halkın güvenini kaybeden komünistler daha ileri gidememişlerdir.

1958 ihtilali yalnız askerler tarafından değil, eski Irak rejiminin daima bas-kıda tuttuğu sivil aydınlarında elbirliğiyle yapılmıştır. Kasım'ın kurduğu ilk hükümet üyelerinin çoğunluğu bu sivil aydınlardan oluşmuştur. Bu hükümetin aldığı ilk kararlardan biri, kırıllık rejimini resmen kaldırmak, Ürdün'le yapılmış olan Arap federasyonunu feshetmek olmuştur.⁸² Temmuz 1958'de ilan edilen geçici Irak anayasası, Irak'ın Arap milletinin bir parçası olduğunu, bununla beraber hangi ırk ve mezhepten olursa olsun bütün vatandaşların kanun önünde eşit ve dinlerinde özgür bulunduklarını kabul etmiştir. General Abdülkerim Kasım ihtilali şu şekilde açıklamıştır:⁸³

“.....Irak ihtilali uzun ıstıraplar çekmiş Irak halkının mükerrer ayaklanma teşebbüslerinin bir sonucudur. Bu teşebbüsler 1920, 1936, 1941, 1952 ve 1956 milli ayaklanmalarıdır. Hepsinin hedefi memleketi Irak halkının iradesinden ziyade yabancı devletlerden ilham alan gerici bir rejimden kurtarmaktır. İhtilal hükümeti tarafından alınan bütün tedbirler bütün milletin refahı için milli kuvvetleri cihazlandırmak amacını güden sosyal-ekonomik kalkınma niteliğiyle damgalanmıştır. Bununla beraber Irak kimselerin safça muhalefet ve bazılarının da ihtilalin yanılmaz akımını kendi emellerine uydurmak istedikleri gibi bir (sosyalist ihtilali) de değildir.....”

1958 ihtilali Irak'a demokratik bir kimlik kazandırmıştır. Bu ihtilal kadınlara daha fazla özgürlük vermiş, birden fazla kadın almayı yasak etmiş ve boşanma adaletsizliklerine son verdirerek, aile temellerini kuvvetlendirmiştir. Sosyal bir devlet olma yolunda yapılan bu ihtilal, eğitim ve öğretimi temelden yükseğe kadar parasızlaştırarak, Irak'ın okuma-yazma oranını yükseltmeyi amaçlamıştır. Arap âleminde, kadınlara erkeklerle tam eşitliği sağlayan ilk memleket Irak olmuş, ka-

⁸² Karasapan, a.g.m., s.14

⁸³ Karasapan, a.g.m., s.14

dınlar seçme-seçilme, dernekler kurma ve milli savunmaya katılma haklarına kavuşmuştur.⁸⁴

İhtilalin ekonomi yönüne gelince de, Irak ekonomisi ihtilalden önce milletlerarası emperyalizme ve derebeyliğe bağımlı bir siyaset izlemiştir. İhtilalden sonrasında bu durum değişmiş ve ilk önce petrol istihsaline devam edilmesine ve petrol kumpanyaları ile yapılan anlaşmaların milli çıkarlara uygun olmasına özen gösterilmiştir. İşsizliği önlemek içinse ihtilal hükümeti, memleketin çeşitli bölgelerine yayılmış, inşaat projelerin uygulanmasını teşvik etmiş böylece iş olanaklarının dağılışı değişmiştir.⁸⁵

Irak, 2000 yıllık bir medeniyet içinde zamanın sosyal ve ekonomik gelişmelerine ayak uydurmak ve daha olgun, fertlerine daha refah bir hayat seviyesi sağlayacak yenilikleri benimseyerek, yüzyılların mirası olan geri bir toplum kimliğinden kurtulmak için, 20.yy.da içinde bulunduğumuz Orta Doğu'nun hemen her ülkesinde sezinlenmeye başlayan demokratik uyanışa sahip olmuştur. Irak tarihinde ilk kez kendi kaderinin sahibi olmuş, cumhuriyet hükümeti Irak'ı modern bir ülke haline getirmek, ekonomik ve sosyal kalkınma projeleri üretmek ve halkın refah düzeyini yükseltmek için projeler hazırlamıştır.⁸⁶ Bu projelerin en önemlisi toprak reformu olmuş, cumhuriyet hükümeti ihtilalden hemen sonra tarım reformu yaparak, topraksız köylülere toprak dağıtarak tarımı desteklemiştir.

Yeni rejimle bütünleşmeye çalışan Irak, 1961 yılının Ağustos ayındaki Kürt ayaklanması ile sarsılmıştır. Bu ayaklanmanın başında, uzun süre Sovyetler Birliği'nde kalmış hatta kendisine tuğgenerallik unvanı verilmiş, aşiret reisi ve komünist yanlısı olan Mustafa Molla Barzani bulunmuştur.⁸⁷ Irak bu isyanda Kürtlerle savaşmış fakat General Kasım'ın isyanı önemsememesinden dolayı bastırılmamıştır.

⁸⁴ Karasapan, a.g.m., s.14

⁸⁵ Karasapan, a.g.m., s.15

⁸⁶ Seyfettin Sinawi, "Irak'ta Kalkınma ve Cumhuriyet Hükümetinin Üç Yıl Zarfındaki Başarıları", **Orta Doğu**, S.6, Ankara (Eylül) 1961, s.33

⁸⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu'yu Saran Şiddet Hareketleri", **Orta Doğu**, S.13, Ankara (Haziran) 1962, s.38

İhtilal yeni bir Irak medeniyeti yaratmak için yapılmasına rağmen general Kasım'ın tehditkar tavırları ve komünistlere olan zaafi ihtilali amacından uzaklaştırmış, kırıllık rejiminin yıkılmasına rağmen Irak'ta Kasım'ın diktatörlük rejimi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Zengin tabi ve stratejik coğrafi mevkii dolayısıyla Orta Doğu, 1917 Bolşevik ihtilalinden beri güneye ve doğuya yayılma politikasını sürdüren Sovyet Rusya'nın gözetiminde olmuştur. 1963 ortalarında Sovyet Komünist Partisi Orta Doğu memleketlerine nüfus elde etmek ve buraları kontrol altında tutmak için, çeşitli kampanyalar başlatmıştır. 8 Şubat 1963 de komünistlerle fazlaca toleranslı davranmasından dolayı halkın güvenini iyice yitirmiş olan 1958 ihtilalinin generali Kasım, Abdüsselâm Arif'in denetiminde olan askeri bir darbe ile indirilmiştir.⁸⁸ Böylece Sovyet komünizmi Arap nasyonalizmine hakim olmak yolunda başarısızlığa uğramıştır.⁸⁹ Irak olaylarını yakından takip eden Türkiye Barzani ayaklanmasından tedirgin olmuşsa da yeni rejimi tanıyan ilk devlet olmuştur.

Yeni rejimle beraber Irak hükümeti Molla Barzani ile müzakerelerde bulunmuştur. Molla Barzani'nin, Kuzey Irak'ta Kürtlere bir çeşit muhtariyet tanınması, polis teşkilatının Kürtlerden meydana getirilmesi ve Kerkük petrollerinden Kürtlere hisse verilmesini⁹⁰ istemesi doğrultusunda iki taraf arasında müzakereler yapılmış, fakat bir sonuç elde edilememiştir. Irak, bu isyanın Londra'daki emperyalist çevreler tarafından geliştirildiğini, asıl amacın Irak'ın işgal edilmiş Filistin'i kurtarmaktan vazgeçirilmesi olduğunu düşünmüştür. Molla Barzani isyanı Irak'ın siyasi, sosyal, ekonomik çehresini bozmuş ve kuzey Irak'ın kalkınmasını engellemiştir. Bu siyasi mücadelede Irak'ın sınır komşusu İran, Kürt meselesini, zaman zaman Irak'a koz olarak kullanarak, Barzani'ye maddi ve manevi destek vermiş, böylece Kürt ayaklanmalarını desteklemiştir. Üç yıldan beri süregelen Kürtlerle 1963 tarihinde, cumhurbaşkanı Mareşal Abdüsselâm Arif'in çabalarıyla, bir anlaşmaya varılmıştır. Kürtlere Irak birliği içinde medeni haklar tanınması, Bağdat üniversitesinde Kürt öğrencilerin okutulması gibi istekler kabul edilmesine rağmen

⁸⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.17 Ankara (Mart) 1963, s.39

⁸⁹ Henry V. Burke, "Orta Doğu'da Komünizmin Çözülüşü", **Orta Doğu**, S.19 Ankara (Mayıs-Ağustos) 1963, s.28

⁹⁰ Karasapan, a.g.m., s.40.

men bu anlaşma, 1965 de Barzani'nin tekrar ayaklanması ile son bulmuştur. Bu ayaklanma ile birlikte adeta bir katliam başlamış binlerce Iraklı ve Kürt vatandaş hayatlarını kayıp etmiştir. Bunun sonucunda ise Irak'ta 250 din rüesasının katıldığı, ilk İslam konferansı yapılmış ve Kürtlerin devlete olan isyanlarının bırakılması istenmiştir. ⁹¹ Irak'ın ilk genç sivil başbakanı, memlekette hukuki devlet ilkelerini uygulama düşüncesi ile Irak'ın Kürtlere milli haklarını teslim etmesini ve hükümetin bu konu ile ilgili tasarı hazırlamasını istemiştir. Yıllardan beri hem darbelerle hem de Kürt isyanları ile uğraşmak zorunda kalan Irak, dış siyasette de komşularının ihanetine uğramıştır. Kürt isyanlarını İngiltere, İran, Sovyet Rusya desteklemiş ve Kürtlere maddi yardımın dışında silah yardımı da yapmıştır.

Irak kuzeydeki Kürt ayaklanması ile uğraşırken, 17 Temmuz 1968 sabahı askeri bir darbe ile uyanmıştır.⁹² İhtilalin amacının milli birliği sağlamak, kanunu hakim kılmak ve memleketin başına yıllardan beri musallat olan ve bir türlü çözülemeyen Kürt isyanına çözüm bulmak olduğu söylenmiştir. Bu darbe ile meydana gelen yeni rejimi Rusya memnuniyetle karşılamamıştır. Çünkü Ruslar, Irak'ta ilerici sosyalist unsurların başa geçmesini istemedikleri gibi, Kürt isyanını destekleyerek ileride Irak'ta büyük bir Kürdistan devletinin kurulmasını ve ülkenin ikiye bölünmesini istemiştir. Nihayet 1961'den beri devam eden Kürt meselesine bir çözüm getirmek üzere Kürdistan Demokratik Partisi lideri Molla Mustafa Barzani ile 1970 Martında Kürtlere muhtariyet veren bir anlaşma imzalanmıştır.⁹³ Bu suretle 1968 ihtilalinden sonra başa geçen Baas rejimi yıllardan beri uğraşılan Kürt sorununu bertaraf etmiştir. Fakat Baas partisinin şiddetli komünist aleyhtarlığı yapması Sovyetler Birliği'nin bu ihtilalden memnun olmamasını sağlamıştır. Irak'taki bu değişiklikler özellikle Kürtlere tanınan geniş hak ve imtiyazlar, Suriye Baascıları ile Iraklılar arasında bir gerginliğe neden olmuştur. Irak Suriye'yi, doğu cephesinde İsrail'e karşı savunmada görevlerini yapmamakla suçlamıştır. Doğu cephesi fikri, İsrail tarafından işgal edilmiş Arap topraklarını kurtarma esaslarına dayalı ve emperyalizme karşı çıkmak ilkesine dayanmaktadır.

⁹¹ Celal Tevfik Karasapan, 'Orta Doğu ve Mağrip Olayları'', **Orta Doğu**, S.40 Ankara (Ağustos) 1965, s.41

⁹² Celal Tevfik Karasapan, 'Irak'taki Askeri Darbe'', **Orta Doğu**, S.75 Ankara (Temmuz)1968, s.2

⁹³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.773.

Irak'taki Arap Sosyalist Partisi, 17 Temmuz 1968 ihtilali ile iktidara geldikten sonra kuzey Irak'ta yedi yıldan beri sürüp giden Kürt ayaklanmasını bastırmak için, Kürt cemaatine siyasi ve kültürel bir takım haklar tanımıştır. İhtilal konseyi şu kararları almıştır:⁹⁴

- Kürt dili ortaokullarda, üniversitelerde okutulacaktır
- Bütün Kürt okullarında öğretim her şekliyle Kürtçe olacaktır
- Arap dili de bütün Kürt okullarında Kürtçenin yanında okutulacaktır
- Irak enformasyon ve kültür bakanlığına bağlı olmak koşulu ile Kürt kültürü genel müdürlüğü kurulacak
- Kürt bölgesindeki bütün okulların ve resmi dairelerin tarihi ve coğrafi adlarını taşımalarına izin verilecektir.

14 Temmuz 1958 ihtilalinden sonra o zamanki devlet başkanı Kasım, Kürtlere tavizlerde bulunmuş, buna rağmen Barzani silaha sarılmakta tereddüt etmemiştir. Bu tavizlerden sonra yine tereddüt etmeyen Barzani, Iraklılar ile çarpışmalara devam etmiştir. İhtilal konseyleri Kürtlere verdikleri bu tavizler sonucunda, Kürt milletin kişiliğini tanımıştır. Irak'taki Baasçı yönetim Kürtlere bu tavizleri verirken, Kerkük ve Musul bölgelerinde yaşayan Iraklı Türklere ise 24 Ocak 1970 tarihli oturumunda şu hakları tanımıştır:⁹⁵

- Türkmen dili, ilköğretim müddetince okutulacak
- Bütün okullarda Türkmence ders araçları sağlanacak
- Türkmen kültürü müdürlüğü kurulacak.

Bu bildirilerde Kürt azınlığı için orta ve yüksek öğretimde de Kürtçe okuyup yazma hakkı tanındığı halde, Irak Türklerine tanınan hak çok az olmuştur. Kürt azınlığa tanınan haklara karşı süregelen ayaklanmalar sonucunda bu isyanla-

⁹⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.91, Ankara (Kasım) 1969, s.33

⁹⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.94, Ankara (Şubat) 1970, s.48

ra son veren ve anayasaya da giren bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiriye göre Kürt dili Arapça ile birlikte resmi dil olmuş, Kürtlere bakanlıklar, ordu ve kamu mevkilerinde yerler ayrılmış ve anayasada Irak halkı, Arap ve Kürt olarak iki milletten ibaret olarak tasvir edilmiştir.⁹⁶ Kürtler böylece kendi milis kuvvetlerini sağlamakla büyük bir zafer elde etmiştir. 1970 tarihli bu bildiriyle kabineye girmeye hak kazanan Kürtler, kabinede Kürt Demokratik Partisi, Komünist Partisi ve bağımsız milliyetçilerle temsil olunmuştur.⁹⁷ Böylece Irak, bütün siyasi partilerin temsilcilerini mecliste toplayan bir çeşit milli birlik hükümetine doğu yönelmiştir.

Irak'taki Baas Partisi kişisel çıkarlar doğrultusunda iktidar için mücadele ederken, Saddam Hüseyin emin adımlarla Irak'ın yeni güçlü adamı olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Baascılar komünistleri ve Nasırcıları bir arada tutacak sol kanat cephesini kurmakta başarısızlığa uğramıştır. Kürtlerle yapılan anlaşmadan sonra oluşan huzur, Irak'ın iç ve dış siyasetine de yansımıştır. İçişlerinde tam bir istikrar görülmüş, Sovyetler Birliği ve doğu bloğunun sosyalist memleketleriyle, olumlu bir şekilde dostluk ilişkilerini güçlendirmiştir. Irak sürekli ihtilallerle uğraşan bir ülke olmuştur. Yapılan darbe teşebbüsleri yüzünden ülke bir türlü huzura kavuşmamıştır.

4.İRAN

İran, doğuda Afganistan ve Pakistan'la, batıda Türkiye ve Irak'la, güneyde ise Basra körfezi ile çevrilmiştir. İsa'dan 525 yıl önce Keyhüsrev, İran'da Med hâkimiyetine son vererek ilk İran imparatorluğunu kurmuştur.⁹⁸ Sonrasında imparatorluk Habeşistan, Orta Asya ve Hindistan arasında en güçlü devlet olmuş, bazen de uğradığı istilalar dolayısıyla yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, buna rağmen kendi tarihini yazmayı başarabilmiştir. İran'ın Kadisiye ve Nihavend savaşlarında yenilişi, İran topraklarını kuzey akıncılarına açmış, önce Gaznelilerin İran'a yerleşmesi sonra Selçuklu ve Oğuz istilaları, ülkenin çehresini değiştirmiş-

⁹⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.95, Ankara (Mart) 1970, s.24-25

⁹⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.122, Ankara (Haziran) 1972, s.23

⁹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "İran Seddi", **Orta Doğu**, S.3, Ankara (Haziran) 1961, s.2

tir.⁹⁹ Avrupa devletleri ile XVII. yy.da diplomatik ilişkilere başlayan İran¹⁰⁰, XVIII. yy.la beraber, dünyadaki güç dengesinin Rusya ve İngiltere ile şekillenmesiyle, bu devletlerin himaye mücadeleleriyle uğraşmıştır. Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti, İngiltere'nin ise Rusya'yı Hindistan yolları üzerinde bir tehlike görmesiyle iki ülke, İran için rekabette olmuştur. Jeostratejik öneme sahip olan İran, böylece bölgesel güçlerin hedefi haline gelmiştir.

İngiltere ve Rusya arasındaki mücadele 1907 tarihinde¹⁰¹ İran'ın kuzeyini Rusya'ya, güneyini ise İngiltere'ye bırakan bir anlaşma yapılmasıyla sona ermiş ve ülke bölüşülmüştür. Rusya'da 1917 ihtilalinin gerçekleşmesi, İngiltere'nin bütün Orta Doğuda ve İran'da nüfuzunu arttırmasına neden olmuştur. İngiltere'nin himayesi İran halkını memnun etmemiş ve buda milli bir mücadelenin doğumuna sebep olmuştur. Böylece 21 Şubat 1921 tarihindeki hükümet darbesiyle, İngiltere ve İran arasında yapılan bütün manda anlaşmaları iptal edilmiştir.¹⁰² II. Dünya Savaşıyla birlikte İran, Sovyet ve İngiliz müdahalesine uğradığında, ülke uzun yıllar yıkıcı sol komünist tahriklerle uğraşmıştır. İran, bu tahriklerden ve Sovyet tehlikesinden kurtulmak amacıyla Bağdat Paktına katılmıştır. Ülkedeki İngiliz ve Rus hâkimiyeti uzunca bir müddet sürmüş, fakat 1942 yılına gelindiğinde emperyalist devletlerin tehdidi altında başa geçen Muhammed Rıza, 1960'larda ülkede 'Ak Devrim' adıyla bilinen reform hareketini yapmış,¹⁰³ böylece siyasi istikrar sağlanmıştır. Bu reformlarla Şah, bir yandan petrol istihdamını arttırmış, bir yandan da toprak reformuna girişmiştir. Toprak reformu, seçim reformu ve kadınlara oy hakkının tanınması, devlet işletmelerinin hisselerinin belirli düzende satılması gibi düzenlemeleri içeren ak devrim, böylece tarıma dayalı ekonomiyi devre dışı bırakarak toprak sahiplerini sanayi yatırımlarına yöneltmiş ve sağlam bir kapitalist yapı oluşturmayı amaçlamıştır. Şah, ülkede yaptığı bu reformlarla ücretleri yükseltmesine rağmen, sanayi toplumuna hızla geçişin sancıları çok güçlü bir şekilde kendini hissettirmiştir. Ak devrimden önce İran'da geleneksel ekonomik yapı,

⁹⁹ Karaosmanoğlu, "a.e."

¹⁰⁰ Hamza Eroğlu, "İran'ın Dış Politikası", **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.3

¹⁰¹ Metin Hülagü, "**Pan-İslamizm Osmanlı'nın Son Umudu**", İstanbul 2006, s.73

¹⁰² Eroğlu, "a.e."

¹⁰³ Celal Tefvik Karasapan, "İran'da Merkezizetsizliğe Doğru", **Orta Doğu**, S.108, Ankara (Nisan) 1971, s.28

tarıma dayandırılmıştı bundan dolayı İran, yıllık ödeme planlarıyla halkı toprak sahibi yapmış ve çiftçiye destek sağlamıştır. İran toprak reformuyla Şah’a ait olan Pehlevi arazisinden bir kısmını köylülere dağıtmış, 1950-1961 yılları arasında taksim edilmiş köyler ile arazi sahibi köylülerin sayısı ve arazinin genişliği şu şekilde verilmiştir.¹⁰⁴

Yıl	Taksim edilen köylerin sayısı	Arazi sahibi olan köylülerin sayısı	Taksim edilen arazinin hektar olarak genişliği
1950	1	146	1.215.5
1951	-	-	-
1952	13	882	5.072
1953	2	1.750	11.600
1954	21	2.203	20.301
1955	21	3.594	18.593
1956	24	4.055	38.764
1957	21	2.828	9.988.9
1958	51	3.475	19.224
1959	75	6.204	19.110.8596
1960	32	2.936	4.480.6908
1961 Aralığa kadar	42	2.711	6.953.6603
Toplam	303	30.784	305.677.705

*Tablo 3: 1950-1961 Yılları Arası Suriye’de Taksim Edilmiş Köyler ve Arazi Sahibi Köylülerin Sayısıyla Arazinin Hektar Olarak Genişliği

İran su bakımından yoksun olmasına rağmen, tarımsal verimliliği arttırmak için sulama tesislerine önem vermiştir. Böylece 1944 tarihinde sulama ofisinin kurulmasıyla büyük barajlar inşa edilerek¹⁰⁵, su sorununa çareler üretilmiştir.

Petrol bakımından zengin rezervlere sahip olan ülke, sanayisini geliştirmek için ilk önce petrol istihsalini artırma yoluna gitmiştir. 1970 yılında 1 milyar dolar olan petrol gelirini, 1971 yılında 400 milyon dolardan fazla arttırmış, 1971 bütçesi 481 milyar riyal olarak hesaplanmış, böylece 1970 yılından %30 fazlasıyla bütçeye katkıda bulunmuştur.¹⁰⁶ İran ekonomisini arttırmak için, en büyük gelir kaynağı olan petrol dışında diğer alanlarda da büyük çabalar sarf etmiştir. Özellik-

¹⁰⁴ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu Memleketlerinde Genel Durum”, **Orta Doğu**, S.6, Ankara (Eylül) 1961, s.45

¹⁰⁵ Tuğrul Tuna, “İran’ın Ekonomik Durumu”, **Orta Doğu**, S.9, Ankara (Ocak-Şubat) 1962, s.28

¹⁰⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Şerîşah’ın Büyük Başarısı”, **Orta Doğu**, S.107, Ankara (Mart) 1971, s.14

le sanayi ve tarımı geliştirerek milli ekonomisini daha sağlam kaidelere oturtmuştur.

İran da toprak reformuyla birlikte toprak feodalitesinin memleket çapında gelişmesiyle halk, kapitalizmin teşekkülünün ülkeye girmesine izin vermiştir. Şah'ın kalkınma planlarını gerçekleştirmek için doğu bloğu ile endüstri projelerinin imzalaması ABD'yi kaygılandırmıştır. Ruslarla yapılan kuzey İran'daki doğalgazın ihracatı karşılığında ödenecek 290 milyon dolarlık çelik fabrikası anlaşması batılılarca iyi karşılanmamıştır.¹⁰⁷ Bu anlaşmalarla İran sanayi maddeleri ve petrol ihracatını arttırmayı ve böylece ithalata sarf edilen yabancı döviz açığını kapatmayı hedeflemiştir. Memleketin çıkarlarını ön planda tutan İran, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkileri kuvvetlendirmiştir.

Musaddık döneminden sonra başa geçen geçici hükümetler, iktisadi politikaları yanlış uygulayarak İran'ın dış ticaret açığının büyümesine neden olmuşlardır. 1961 yılında hükümetin başına geçen Ali Amini ithalatı durdurarak hazinedeki bu açıkları kapatmaya çalışmıştır.¹⁰⁸ Buna rağmen İran muhalefeti ülke üzerinde etkili bir güç olmaktan çıkmamış, öğrenci isyanlarını başlatarak ülkede kaos yaşanmasına sebep olmuş, sonrasında öğrenci hareketleri gerilla hareketlerine dönüşmüştür. Böylece Basra körfezine kadar yaygınlaşan anarşi hareketlerine karşı, İran'da sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat alınan tedbirler yeterli olmamıştır.¹⁰⁹

İngiltere'nin Basra körfezindeki siyasi varlığını gevşetmesiyle İran, körfezdeki şeyhlikler üzerinde himayeye geçmiştir. Körfeze sahilدار olan Arap ülkelerinin, bölgeyi yabancı unsurlardan koruyacak askeri güçlerinin olmadığını, buna karşılık kendisinin İsrail'den de üstün ekonomik ve askeri güce sahip olduğundan dolayı İran, İngiltere'den boşalan yeri kendisinin alması gerektiğini düşünmüş-

¹⁰⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Bugünkü İran Ekonomisi Üzerinde Bir Eleştirme", **Orta Doğu**, S.54, Ankara (Ekim) 1966, s.17

¹⁰⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.8, Ankara (Aralık) 1961, s.44

¹⁰⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Komşu İran'dan Gelen Haberler", **Orta Doğu**, S.110, Ankara (Haziran) 1971, s.10

tür.¹¹⁰ Bu düşünceyi desteklemeyen Arap ülkelerine karşı yalnız kalan İran, körfez şeyhliklerinin oluşturduğu federasyona destek vermiştir.

5.SUUDİ ARABİSTAN

Kızıl Deniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan 2.150.000 m yüz ölçümüne sahip olan Suudi Arabistan, Orta Doğu ülkelerinin petrol bakımında en zengin ülkesini oluşturmaktadır. Dış ülkelere karşı uzun yüzyıllar kapalı kalan ülke, Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Memlukluları yenmesinden sonra, bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve Mısır'ı fethetmesiyle, Mekke emiri Sultan Selim'e Kâbe'nin anahtarını teslim etmiş, bu nedenle de Osmanlı egemenliği bütün Arap yarımadasına yayılmıştır.

Osmanlı zamanında ülke, emirler vasıtası ile geniş bir muhtariyete sahip olmuştur. Fakat I. Dünya Savaşında Mekke emri Osmanlı devletine isyan etmiş ve 1918'deki mütareke ile Osmanlı devleti Medine ve Yemen'den çekilmiştir.¹¹¹ Osmanlı Devletinin çekilmesiyle Şerif Hüseyin, kendisini Hicaz kralı ilan etmiş fakat Osmanlı'ya karşı ayaklanmada yer almayan Abdülaziz Bin Suud'un karşısında tutunamamış ve kaçmaya mecbur olmuştur.¹¹² Bugünkü Suudi Arabistan bu şekilde ortaya çıkmıştır. Siyasi partilerin ve işçi sendikalarının yasaklandığı ülkenin tek anayasası Kur'an-ı Kerim olmuştur. Bundan dolayı Aden'deki solcu rejimle ve Güney Yemen'de ki Marksist rejimle sürekli çarpışmalar yaşanmıştır.¹¹³

Suudi Arabistan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayan başlıca faktör petrol olmuştur. Ancak 1967 Arap-İsrail harbiyle fiilen hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen Lübnan ve Ürdün'e büyük maddi yardımlar yapması, ekonomisinde zor zamanlar geçirmesine neden olmuştur. Suudi Arabistan'da 30 Mart 1964 yılında

¹¹⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.70, Ankara (Şubat) 1968, s.38

¹¹¹ Celal Tevfik Karasapan, "Suudi Arabistan Meliki Türkiye'de", **Orta Doğu**, S.52, Ankara (Ağustos) 1966, s.5

¹¹² Karasapan, "a.e."

¹¹³ Celal Tevfik Karasapan, "Suudi Arabistan'ın Karşılaştığı Güçlükler", **Orta Doğu**, S.106, Ankara (Şubat) 1971, s.6

Emir Faysal'ın tam yetki ile idareyi ele alması, yüzyıllardır içe kapanık bir siyaset izleyen memleketin dünyaya açılmasında ki en önemli olay olmuştur.¹¹⁴

Öncelikle savunma sistemini kuvvetlendirmek isteyen Suudi Arabistan, İngiltere ve ABD ile büyük anlaşmalara imza atarak hızla silahlanma yoluna gitmiştir. Emperyalizm ve Siyonizm'le savaşılan Emir Faysal, İslam devletleri ile işbirliği yapmak için mücadele vermiştir. Filistin'in taksim meselesi ise asla desteklemeyen Suudi Arabistan emiri şunları söylemiştir.¹¹⁵

“.....Eğer biz bu kararı kabul edersek Birleşmiş Milletler tarafından zaten tanınmış olan İsrail devletlerinde (devletinide) tanımış oluruz. Bütün Araplar İsrail'in varlığını ve Filistin'in taksimini kabul etseler bile biz onlara katılmayacağız.....”

Emir bu söylemiyle Siyonizm İsrail'i hakkında, kesin tavrını dünyaya duyurmuştur. Buna rağmen Suudi Arabistan, 1967 Arap-İsrail savaşında birliklerini savaşa dahil etmemiştir.¹¹⁶ Bu yüzden Mısır'la arası açılan devlet, 1967 yılındaki harpte radikal Arap ulusçuluğu akımının yenilgisinden dolayı ardından yapılan Hartum konferansı ile Mısır ve Suudi Arabistan yakınlaşması sağlanmıştır. 1967'deki hatasını tekrarlamak istemeyen Suudi Arabistan, 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşına katılmış, fakat çarpışmalardan uzak durmuştur. Petrol bakımından zengin kaynaklara sahip olan ülke, 1973'deki savaşta petrolü siyasi araç olarak kullanmıştır. Örneğin, ABD'ye 23 Ekim 1973 yılından 18 Mart 1974 yılına kadar petrol satışını durdurmuştur.¹¹⁷

1970'lerin başından itibaren Orta Doğuda artan Sovyet varlığı karşısında, ABD'nin yardımıyla İran'ın silahlanması, Suudi Arabistan'ın politikasında değişiklik yapmasına neden olmuştur. İran'ın askeri gücüne karşı askeri harcamalarını attıran Suudi Arabistan, Ürdün ve Kuzey Yemen'deki ılımlı rejimlere mali yardım

¹¹⁴ Celal Tefik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.23, Ankara (Mart) 1964, s.46

¹¹⁵ Celal Tefik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.54, Ankara (Ekim) 1966, s.32

¹¹⁶ Pehlivanoglu, “**a.g.e.**”, s.155

¹¹⁷ Pehlivanoglu, “**a.g.e.**”, s.156

sağlayarak¹¹⁸ kendini güvence altına almıştır. Yemen iç harbi başladığında ise Suudi Arabistan kuzey Yemen'deki kargaşayı desteklemiş ve güney Yemen'de ki solcu rejim üzerine baskılar yapmıştır. İsrail'in Ürdün saldırısı sonucu savunmasız halkın perişan olması, Suudi Arabistan'ın Arap siyasi düşüncesini etkilemiştir. Suudi Arabistan'ın petrolden elde ettiği yüksek gelir, siyasi gücüne büyük bir ivme kazandırmıştır. Arap âleminin manevi ilgisini çeken Kâbe'nin de Suudi Arabistan da bulunması, bu memleketin Müslümanlar için özel bir yerinin olmasını sağlamıştır.

6.KUVEYT

Basra körfezinde yer alan bağımsız emirliklerden biri olan Kuveyt, 16. yy.da bu bölgedeki aşiretler tarafından kurulmuştur. Kuveyt'e, bundan 600 yıl kadar önce Hicaz etrafında yaşayan Muteyr aşiretinin bir kolu bu bölgeye gelerek yerleşmiştir.¹¹⁹ Osmanlı devleti Kuveyt'le yakından ilgilenmiş ve o zamanın Bağdat valisi Mithat Paşa, Vahabi isyanları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kuveyt'in statüsü 1949 yılında İngilizlerin Kuveyt, Bahreyn ve Katar emirlikleriyle yaptığı antlaşmayla belirlenmiştir.

Dünyadaki emperyalist akımının da etkisiyle İngiltere bölgede, dış işlerinde kendisine bağlı iç işlerinde şeyhliklerin idaresine bağlı sömürü emirliklileri yaratmıştır. Kuveyt, İngiltere'ye dış politikasını kontrol hakkı veren 1899 anlaşmasının süresinin bitmesinden sonra 19 Haziran 1961'de körfez Arap ülkeleri arasında bağımsız olan ilk devlet olmuştur.¹²⁰ İngiltere ve Kuveyt arasındaki himaye anlaşması bununla beraber 1968'e kadar yürürlükte kalmış ve İngiltere kuvvetlerini son olarak 1971'de Kuveyt'in üzerinden çekmiştir. 1961'deki bağımsızlıktan sonra Kuveyt'te ilk seçimler yapılarak 1962 Kasımında anayasa tamamlanmıştır.¹²¹ Petrol bakımından çok zengin rezervlere sahip olan Kuveyt'in petrol istihsalı yıllara göre şöyle seyir izlemiştir.¹²²

¹¹⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.96, Ankara (Nisan) 1970, s.39

¹¹⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Kuveyt", **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.25

¹²⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Kuveyt Üzerine Genel Bir Tahlil", **Orta Doğu**, S.96, Ankara (Nisan) 1970, s.12

¹²¹ Karasapan, "a.e."

¹²² Karasapan, "a.g.m.", s.26

Yıllar	İstihsal
1947	2.185.000
1948	6.241.000
1949	12.183.000
1950	17.016.000
1951	27.789.000
1952	37.042.000
1953	42.603.000
1954	47.000.000
1955	53.894.000
1956	54.375.000
1957	69.117.000
1958	74.000.000

*Tablo 4: 1947-1958 Yılları Arasında Kuveyt'in Petrol İstihsalı. Ton olarak verilmiştir.

Tabloya baktığımızda Kuveyt'in petrol istihsalı her geçen yıl büyük ölçüde artmıştır. Petrol bakımından zengin bir ülke olmasından dolayı emperyalist güçler ülkedeki rezervleri sömürmek için harekete geçmişlerdir. Bu bakımdan Kuveyt'te ilk petrol imtiyazı 1934 yılında İngiltere ve Amerika'nın ortaklaşa kurduğu Kuwait Oil Company şirketiyle başlamıştır.¹²³

Kuveyt'in 1961'deki bağımsızlığını bütün Arap devletleri tanınmasına rağmen Irak bu duruma soğuk bakmış, Kuveyt'in kendi parçası olduğu iddia etmiştir. Irak'a göre, etnik coğrafi ve sosyal yapı bakımından Irak ile bir bütün olan Kuveyt'te, İngilizler geçici olarak girmişti. Irak'ın bu düşüncesine rağmen Arap birliğinin Kuveyt'in bağımsızlığını tanınması, Irak'ın iddialarını reddettiğini göstermiştir. Kuveyt'in Orta Doğu diplomasisinin içinde almış olduğu yeni rolü, Türkiye 1963 yılında tanımış böylece Kuveyt'in Irak'a ait olduğu düşüncesini de reddetmiştir.

Meşruti bir krallıkla yönetilen Kuveyt, muhafazakar bir politika izlenmesine rağmen, demokratik ve halkın iradesini öne çıkaran bir yönetim şeklinin hakim

¹²³ Karasapan, "a.e"

olduğu irade sistemi benimsemeye çalışmıştır. Kuveyt Arap ülkelerinin koordinasyonu meselesinde özellikle Filistin davasında, ara bulucu olmasına rağmen, İngiltere'nin himayesinden dolayı Araplar arası anlaşmazlıkların dışında kalmayı başarmıştır. Dış ticareti bakımından Kuveyt batıya olduğu kadar Sovyetler Birliği'ne de yakın olmuştur. Sovyetler Birliği'yle Kuveyt arasında 27 Şubat 1965 yılında ekonomik ve kültürel iş birliği antlaşması yapılmıştır.¹²⁴ Arap memleketlerine karşı bağımsızlığını hissettirmek isteyen Kuveyt, Sovyetlerden sonrada Çin'le anlaşmalar yapmıştır.

Arap âlemindeki ittifaklara ve paktlara karşı olan Kuveyt veliahtı ve başbakanı Şeyh Cabir-el-Ahmed-Es-Sabah şunları söylemiştir;¹²⁵

“.....Böyle bir politika Arap Zirve Konferanslarının dayandığı ilkelerin yıkılması olur...Biz Arap âlemi içinde nereden gelirse gelsin ve ne maksatla olursa olsun paktlar ve ittifaklar akdına (akdine) karşıyız. Buna karşılık arap devletlerinin birliğini sağlayacak her şeye ve Arap anayurduna yabancı üslerin tasfiyesine yardıma hazırız.....”

Böylece siyasi hiçbir teşekkülde bulunmayacağını açıklayan Kuveyt, maddi olarak Arapların yanında yer almış ve Arap ekonomik kalkınma fonuna 200 milyon İngiliz liralık yardım yapmıştır.¹²⁶

Dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmının topraklarında bulunan Kuveyt, silahlanmaya da büyük önem vermiştir. Kuveyt bu nedenle İngiliz uçak korporasyonu firmasıyla büyük bir silah anlaşması yapmıştır.¹²⁷ Kuşkusuz o dönemde Suriye'de Baas Partisinin Arap monarşilerine karşı devamlı tehditlerde bulunmasının da bir neticesi olmuştur. Sovyetler petrol fiyatlarını aşağı seviyede tutarak petrol ihraç etmekte ve böylece uluslar arası petrol piyasasını sarsmakta olduğundan Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya'yı kapsayan bir teşkilat 9 Eylül 1968'de

¹²⁴ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.35, Ankara (Mart) 1965, s.31

¹²⁵ Karasapan, “a.g.m”, s.38

¹²⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.51, Ankara (Temmuz) 1966, s.43

¹²⁷ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.57, Ankara (Ocak) 1967, s.34

toplanmıştır.¹²⁸ Toplantıyı Sovyetler Birliği onaylamamıştır. Fakat 1973 yılında batılıların İsrail'e yapmış oldukları askeri ve maddi destekleri sebebiyle Arap ülkeleri petrol ithalatını durdurunca Kuveyt'in petrol gelirleri 21,7 milyar dolara ulaşmıştır. Topraklarının %92'si çöllerle kaplı olmasına rağmen petrol rezervleri sayesinde Kuveyt, Arap dünyasında söz sahibi olmuştur. Sanayinin gelişmesine büyük önem veren Kuveyt, küçük bir emirlikten statüsü yüksek bir devlet konumuna gelmiştir.

7.ÜRDÜN

Parlamente sisteme dayalı olan bu krallık, 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına girmiştir. Osmanlı idaresinde Şam vilayetine bağlı Dera ve Kerek sancaklarından ibaret olan bu memleket, İngilizlerin kontrolü altında Yahudilerin yayılma politikalarını durdurmak için 1920'de yarı bağımsızlık tanıdıkları bir emirlik olmuştur.¹²⁹ Emirlik, 1948 yılında Filistin'in Yahudi'lerden kurtarılması için girişilen savaşta, yenilgiye rağmen topraklarını Batı Şeria ve eski Kudüs şehrine kadar genişletmiştir.

Ürdün, kendi kaderine kendileri hâkim olan, milli mücadeleyi başlatmış ülkelerin kurtuluş hareketlerini destekler bir politika içinde olmuş, bu politikayla Yemen Cumhuriyetini resmen tanımış ve Birleşmiş Milletlerin 1947'deki Filistin'i ilhak kararını kabul etmemiştir. Bu karardan sonra Ürdün mütareke hatlarında İsrail'le şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. İsrail'le olan bu çarpışmalarda Ürdün'de ki Filistinli unsurlar FKT'yı, Ürdün Melikine ve hükümetine kışkırtmışlar bunun sonucunda da Ürdün otoritesine karşı ciddi ayaklanmalar olmuştur. Kral Hüseyin Filistinli komandoların propagandalarına karşı, ülkede bir halk kurtuluşu meydana getirmek için, Ürdün milli birliğini kurmuş, bu örgüt Ürdün'deki bütün siyasi partilerin kapandığı yıl olan 1957'de ki karardan sonra ülkedeki açılan ilk siyasi parti olmuştur.¹³⁰

¹²⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.77, Ankara (Eylül) 1968, s.35

¹²⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.80, Ankara (Aralık) 1968, s.43

¹³⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.118, Ankara (Şubat) 1972, s.44

Ürdün, Araplarla ilgili siyasetinde genellikle tutarlı davranmamıştır. İngiltere gibi ABD’de bölgede en makul ve mutedil bir istikrar unsuru olarak saydıkları Ürdün’e, komşularına mukavemet edebilmesi için mali ekonomik ve askeri yardımlarla da bulunmuşlar ve Ürdün bütçesinin %50’sini bu yardımlar oluşturmuştur. Bunun açık örneği İsrail’in kanlı ve acımasız saldırılarından sonra İsrail’e fiilen yardımda bulunan ABD, İngiltere ve Batı Almanya ile ilişkilerini kesmemesi olmuştur.¹³¹ Ürdün 1967 Arap-İsrail savaşından en ağır yenilgiyi almış, 1948’de aldığı toprakları kaybetmiş ve topraklarında göçe zorlanmış binlerce Filistinli mülteci ile ekonomik ve siyasi anlamda bir çöküş yaşamıştır. Ürdün’e sığınmış olan Filistinli gerillalar arasında meydana gelen çatışmalar, Ürdün’de bir iç savaş çıkmasına neden olmuştur.

İç savaşı başlatan çatışmaları FKT’nın ve FKHC’nin Ürdün emri ile yaptığı anlaşmalar fitillemiştir. Kral Hüseyin’in otoritesinin yanında, Arafat liderliğinde ki El-Fetih ile Habbaş liderliğindeki Marksist-Leninist hareket, FKHC’de birer kuvvet olarak yer almıştır. Gerilla teşkilatlarının ülkede büyük bir güç olmasıyla Ürdün hükümeti ve gerillalar arasında, 10 Temmuz 1970 tarihinde yapılan anlaşmayla komandolar, Ürdün topraklarında tamamen hareket serbestliği kazanmışlardır.¹³² Fakat bu anlaşma komandoları memnun etmemiştir. Filistinliler için yeni bir yurt yaratmayı amaç edinen komandolar, Mısır, Suriye ve Irak’ın da desteklediği anarşi hareketlerini meydana getirmişlerdir. 16 Eylül 1970 yılında komando ve hükümet kuvvetleri arasında tam bir iç harp başlamış, tanklar ve toplarla büyük bir mücadeleye girilmiştir.¹³³ Ürdün toprakları böylece anarşi ve kaos bölgesi haline gelmiştir. Suriye, komandolara yardım amacı ile büyük miktarda askeri mühimmat göndermiş, ABD ise İsrail üzerinden Ürdün’e silah yardımında bulunmuştur. Böylece sözde Suriye, Irak ve Ürdün’ün İsrail’e karşı kurmuş oldukları doğu cephesi, savaş hattı olmaktan ziyade bu üç Arap ülkesi arasında ki ayrılıkların ve çekişmelerin görüldüğü bir sahne haline gelmiştir. Yapılan çatışmalar sonucunda Ürdün ve komando birlikleri arasında 27 Eylül 1970’de Kahire’de ateşkes

¹³¹ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.66, Ankara (Ekim) 1967, s.29

¹³² Armaoğlu, “**a.g.e.**”, s.712

¹³³ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.101, Ankara (Eylül) 1970, s.12

antlaşması imza edilmiştir.¹³⁴ Yapılan ateşkes anlaşmasına rağmen komandolarla çatışmalar devam etmiştir. Uzun mücadelelerden sonra Kral Hüseyin ülkesini, Filistinli gerillalardan kurtarmıştır. Ülkesindeki gerilla kuruluşlarının faaliyetlerine, hatta varlıklarına Arap dünyasının büyük tepkilerine rağmen son vermiş, böylece İsrail için kurulan doğu cephesi dağılmıştır.

8.YEMEN

Aden körfezi ve Kızıldeniz'in kıyısında, Suudi Arabistan'ın güneyinde yer alan Yemen, Arap uygarlığının yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bakımdan Yemen'in kısa tarihinden bahsetmeyi uygun gördük. İslamiyet'ten önceki cahiliye devrinde Yemen devleti hakkında en güçlü bilgiyi Yakın ve Orta Doğu profesörü Bernard Lewis vermiş ve şöyle demiştir:¹³⁵

“..... Güney Arabistanın siyasi teşkilâtı saltanat esasına istinad ediyor ve babadan oğla intikal etmek üzere çok sağlam temellere dayanıyordu. Diğer Orta Doğu memleketlerinde olduğu gibi, orada krallar tanrılaştırılmamış ve bazı devletlere münhasır olsa bile, nüfuzlarını bir âyan meclisi sınırlanmış bulunuyordu. daha yakın tarihte bu saltanat nüfus ve salahiyyeti bir çeşit derebeylik usulüyle tahdid ediliyor ve her memleketin derebeyi oturduğu şatodan tâbiyetindeki beylerle köylülerini idare ediyordu..... ”

Böylece burada, Avrupa'dan çok önce senato ve derebeylik sistemi kurulmuş ve hükümdarın yetkilerinin kısıtlanmış olduğu anlaşılmaktadır. İslamiyet'le birlikte Yemen İslam medeniyetlerine de etkisini göstermekten geri kalmamıştır. Gerek Arabistan yarımadasında gerek kuzey Afrika da kurulan şehirlerin hepsinde Yemen mimarisinin örnekleri görülmüştür.

Osmanlı döneminde Yemen'le ilk temaslar Yavuz Sultan Selim zamanında olmuştur.¹³⁶Yavuz Sultan Selim Mercüdabık savaşında Mısır kölemenlerini mağ-

¹³⁴ Celal Tefvik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.105, Ankara (Ocak) 1971, s.31

¹³⁵ Tuğrul Tuna, “Dünkü ve Bugünkü Yemen II”, **Orta Doğu**, S.15, Ankara (Ocak) 1963, s.32

¹³⁶ Tuğrul Tuna, “Dünkü ve Bugünkü Yemen III” **Orta Doğu**, S.16, Ankara (Şubat) 1963, s.18

lup ettiği zaman, Yemen'deki kölemen savaşları sona ermiş ve Yemen sırtını Osmanlı devletine dayamıştır. Fakat Yemen'de tam manasıyla Osmanlı hakimiyetinin kurulması, Hadım Süleyman Paşanın 1538 yılında Aden körfezini ele geçirmesiyle olmuştur.¹³⁷ Fakat isyanlarla Yemen'deki Osmanlı gücü zayıflamış ve ikinci defa Osmanlı, 18 Mayıs 1570 tarihinde Yemen'i tamamıyla kendine bağlamıştır.¹³⁸ Yemen Osmanlı'ya bağlandıktan sonra yıllık eyaletler arasında yer almış, fakat XVIII. yy. sonlarına doğru ülke Osmanlı otoritesini tanımaz olmuştur. Özellikle İngilizlerin Arap yarım adasındaki Osmanlı hakimiyetine son vermek için Arap alemini ayaklandırmaları, Yemen'i Arap yarımadasında Türk-İngiliz siyasi mücadelesinin en önemli ülkesi haline getirmiştir. 1918 yılında Osmanlı imparatorluğunun fiilen bitişini hazırlayan Mondros mütarekesinden sonra Osmanlı, Yemen'deki bütün askeri gücünü çekmiştir. Böylece Yemen tam bağımsızlığa kavuşarak, kapılarını da yabancı ülkelere kapatmıştır.¹³⁹ Bağımsızlıktan sonra ülkenin teokratik bir yönetimle idare edilmesi yüzünden ülke, Orta Doğuyu bölünmelere, gerginliklere ve çatışmalara sevk etmiştir.

Ülkede monarşinin sona erdirilmesi, adaletin sağlanması ve cumhuriyet rejiminin kurulmasını isteyen askeri grubun darbesiyle, başbakanlığa Abdullah es Sallal getirilmiş ve bu darbe Yemen'e 28 Eylül 1962 yılında cumhuriyet idaresini kazandırmıştır.¹⁴⁰ Yemendeki cumhuriyet idaresini ilk tanıyan Arap devleti, Mısır olmuş ve ülkedeki rejimin devam etmesi için asker göndermiştir. 1967 yılında Arap-İsrail savaşı başladığında ise Mısır'ın Yemen'deki asker sayısı 60.000–70.000'e ulaşmıştır.¹⁴¹ Yemen'deki rejim değişikliği ile imamcılar ve cumhuriyetçiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarla başlayan iç savaş, Orta Doğudaki devletleri de görüş ayrılığına itmiştir. Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Sudan, Tunus ve Cezayir yeni rejimi tanıırken, üç monarşi devleti olan Ürdün, Fas ve Suudi Arabistan tanımamıştır. Orta Doğu ülkelerinin ilişkilerine de yansıyan bu durum, 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşına kadar sürmüştür. Yemen'deki bu rejimin Orta Doğuda oluşturduğu gerginlik dolayısıyla barışın bozulmaması için Birleşmiş Millet-

¹³⁷ Tuğrul Tuna, "a.g.m.", s.19

¹³⁸ Tuna, "a.g.m.", s.22

¹³⁹ Tuğrul Tuna, "Dünkü ve Bugünkü Yemen V", **Orta Doğu**, S.18, Ankara (Nisan) 1963, s.31

¹⁴⁰ Tuna, "a.e."

¹⁴¹ Armaoğlu, "a.g.e.", s.695

ler, Suudi Arabistan ve Mısır'la görüşmüş¹⁴² fakat Yemen'deki şiddetin sona ermesi için kararlar alındıysa da başarılı olunamamıştır. Başbakan Abdullah Sallal bütün halk kuvvetlerini bir araya getirmek amacıyla ve cumhuriyetçilerle imamcılar arasındaki çarpışmalara son vermek için, 25 Ocak 1965 tarihinde Yemen Arap birliği kanununu yayınlamış,¹⁴³ Yemen'deki Mısır askerlerinin çekilmesini isteyen imamcılar, bu kanunla oluşturulmak istenen barış hareketinin başarılı olmamasını sağlamışlardır.

Bu atmosfer içinde Mısır başkanı Nasır'ın, Cidde'de 22–24 Ağustos 1965 tarihinde Suudi Arabistan kralı Faysal ile Suudi Arabistan'ın imamcılara yapmakta olduğu yardımı kesmesi, Mısır'ında Yemen'de bulunan kuvvetlerini geri çekmesi maddelerinden oluşan Cidde anlaşması imza edilmiştir.¹⁴⁴ Yapılan bu anlaşmada sonuç vermemiş ve Yemen'deki iç savaş tam bir arapsaçına dönmüştür. Tüm bu gelişmeler olurken hem cumhuriyetçilerin hem de imamcıların içinde bölünmeler yaşanmış, uzunca süren bu çarpışmalar ülkedeki iç savaşın seyrini de değiştirmiştir. Mısır kuvvetleri geri çekilmeye başlayınca Yemen başkanı Sallal'ın idaresi zayıflamış, böylece ordu mensupları yeni bir darbe ile Sallal'ı iktidardan düşürmüştür.¹⁴⁵ Bu darbe ile birlikte 1962'den beri imamcılar ve cumhuriyetçiler arasında süregelen çatışmalar zayıflamaya başlamış, ülkedeki uzlaşma görüntüsü bütün Orta Doğu memleketlerine de yansımıştır. Böylece 1968 yılında rejime karşı bağlılık yemini eden silahlı kuvvetler, ülkedeki çarpışmaları en aza indirmiştir. Aden'de güney Yemen cumhuriyetinin ortaya çıkmasıyla tedirgin olan Suudi Arabistan ise, imamcılarla cumhuriyetçiler arasında arabuluculuk yaparak, milli dayanışma konseyinde cumhuriyetçilerin kralcılara yer vermesini sağlamıştır. Böylece Suudi Arabistan 23 Temmuz 1970 yılında, ABD ise 1972 yılında Yemen Arap Cumhuriyetini resmen tanımıştır.¹⁴⁶

¹⁴² Cahit Güçbilmez, “Çözumsuz Yemen”, **Orta Doğu**, S.27, Ankara (Temmuz) 1964, s.14

¹⁴³ Celal Tefvik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.34, Ankara (Şubat) 1965, s.33

¹⁴⁴ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.697

¹⁴⁵ Celal Tefvik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.67, Ankara (Kasım) 1967, s.27

¹⁴⁶ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.698

Sonuç itibarı ile kara Afrika'daki ilkel zenci memleketleri gibi, tarihten ve siyasi tecrübelerden yoksun olmayan, Osmanlı idaresinde parlamento sistemini görmüş Arap ülkeleri, bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra istikrarlı bir idare sistemi oluşturmamışlardır. İsrail'le karşılaşmalarının da neden olduğu sıkıntılı durumların da etkisiyle, genellikle askeri darbelerin getirdiği diktatörce idareler halkı mutsuz ederek ülkeleri iç savaşa sokmuş, sonrasında da bu idareyi terk etmişlerdir.

8.1 Güney Yemen

Güney Yemen, 1839 yılından beri İngiltere'nin işgali altında bulunan Aden bölgesinin, 1967 yılında bağımsızlığını kazanması ile ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷ Napolyon'un Mısır'ı istila etmesiyle Aden'in stratejik önemi İngilizler tarafından anlaşılmış ve 1839 tarihinde de İngilizler tarafından işgal edilerek, imparatorluğa bağlanmıştır. Aden bağımsızlık mücadelesini 1963 yılında başlattığında, güney Yemen cephesi ve milli kurtuluş cephesi ile özgürlük mücadelesini sürdürmüş ve iki cephe İngiliz idaresine karşı çıkmışlardır. Sonrasında güney Yemen kurtuluş cephesi, 30 Kasım 1967 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek kuzey Yemen'den tamamen ayrı bir devlet olmuştur.¹⁴⁸

Arap dünyasının ilk komünist devleti olan güney Yemen, dış politikasında Sovyetler ve Çin'le sıkı ilişkilerde bulunmuştur. Güney Yemen, Yemen içinde imamcı kabilelerinin elinde bulunan Harib'e kadar ilerleyerek burayı Suudi Arabistan'ın işgalinden kurtarmışlardır.¹⁴⁹

9.LÜBNAN

Lübnan, karışık dini yapıya sahip bir devlet olmasına rağmen sosyal yapının gerektirdiği politik dengenin kurulmasıyla, Orta Doğu'nun en düzenli ve yaşama koşulları en yüksek olan ülkelerinden birisi olmuştur. Doğu Akdeniz'e kıyısı olan bu devlet tarihte sırasıyla Fenik, Asur, Pers, Makedonyalılar ve Romanlıların işgal edip yaşadığı bir memleket olmuştur.

¹⁴⁷ Armaoğlu, "a.g.e.", 699

¹⁴⁸ <http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya4/1106.html> (09.06.2010)

¹⁴⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.76, Ankara (Ağustos) 1968, s.59

Lübnan Osmanlı Devletinin himayesine, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında geçmiştir.¹⁵⁰ Lübnan da kozmopolit bir dini karakter hâkimdir. Osmanlı devletinin 402 yıl idaresinde kalan Lübnan, Dürzî isyanları ile uğraşmıştır. Bu isyanları Avrupalı devletler özellikle bu ülke ile yakından ilgilenen Fransa desteklemiştir. Lübnan, Osmanlı imparatorluğuna karşı girişilen I. Dünya Savaşında, Arap milliyetçiliği akımının en önemli merkezlerinden biri olmuş, savaştan sonra İngiliz ve Fransız ordularınca işgal edilmiştir. 23 Mayıs 1923 tarihinde Fransızlar tarafından Lübnan anayasası kabul edilmiş böylece Lübnan'da bir cumhuriyet kurulmuştur.¹⁵¹ Bu cumhuriyet rejimi ile Lübnan, içişlerinde bağımsız dış işlerinde Fransa'ya bağlı hale gelmiştir. Fakat memleketlerinin tam bağımsız olmasını isteyen Lübnan'daki mezhepler Fransa'ya karşı sıkı bir bağımsızlık mücadelesi vermiş, nihayet 22 Kasım 1943¹⁵² tarihinde Fransız mandasından kurtulup özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu tarihten sonra ülkede dini kimliklere dayalı yönetim biçimi oluşturulmuştur. Lübnan, İsrail devletinin kurulmasıyla bütün Arap âlemini kaplayan Arap milliyetçiliği ve Filistin'in kurtarılması mücadelesine kayıtsız kalmıştır. Fakat 1967 yılındaki Arap- İsrail savaşında tarafsız kalan Lübnan, Arap ordularının topraklarına girmesine izin vermemiştir. Arapların yenilmesi ile vatanlarından sürülen Filistinliler Lübnan'a sığınmış, yerleştirildikleri mülteci kamplarında askeri eğitim alarak daha sonra Lübnan'a karşı ayaklanmışlardır.

Lübnan siyasi anlamda sık sık iç karışıklıklara ve savaşlara maruz kalmıştır. Bunun nedeninde, ülke halkının farklı dinlere ve bu dinler içinde de farklı mezheplere bölünmüş olmasıyla, bu din ve mezhep ayrılıklarının siyasi düşüncelere katılarak gruplaşmalarına dönüşmüş olması yatmıştır. Liberal bir rejimle yönetilen Lübnan, Ürdün nehrini besleyen suların mecrasının değiştirilmesinde yaşanan anlaşmazlık dolayısıyla, İsrail tarafından muhtemel bir saldırıyla karşı karşıya kalmıştır.¹⁵³ Lübnan'ın diğer Arap ülkeleri gibi, Filistin'e destek vermesi bu meselelerin içine çekilmesiyle olmuştur. Siyonist İsrail yönetiminin saldırgan ve acı-

¹⁵⁰ Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.9, Ankara (Ocak-Şubat) 1962, s.42

¹⁵¹ Ahmet Bağlıoğlu, "**Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler**", Elazığ, 2006, s.48

¹⁵² Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.44, Ankara (Aralık) 1965, s.34

¹⁵³ Karasapan, "a.g.m.", s.30

masız politikası yüzünden çok sayıda Filistinli mülteci, Lübnan'a iltica etmek zorunda kalmıştır. Filistinliler bu ülkede örgütlenerek siyasi faaliyetlerde bulunmuş, böylece tıpkı Ürdün'de yaptıkları gibi Lübnan'ı da iç savaşa sürükleyerek devlet içinde devlet olmuşlardır. Lübnan'daki Filistinli komandoların varlığı, kendi topraklarında karşılaştığı siyasi güçlüklerin temelini teşkil etmiştir. Bu güçlüklerin en başında ise komandolar yoluyla Suriye'nin ve Irak'ın iç işlerine karışması olmuştur.¹⁵⁴ Lübnan da bulunan Filistinli komandolar arasında ki anlaşmazlıklar ve bunların Güney Lübnan'dan işgal edilmiş Arap topraklarına akınları, Lübnan'daki siyasi buhranın nedenleri olmuştur.

1969'dan beri İsrail'in saldırıları dolayısıyla siyasi otoritesi bozulan Lübnan'ın bütün ikazlarına rağmen, Filistinli komandoların başına buyruk halleri nedeniyle Lübnan ve komandolar arasında çarpışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Lübnan'da birçok insanın öldürülmesi ile sonuçlanan ayaklanmalarla FKT, özellikle Marunîler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.¹⁵⁵ Ne yazık ki Filistin komandolarıyla savaşan Lübnan'ı hiçbir Orta Doğu Arap devleti haklı görmemiş, Cezayir bile ilişkilerini kesmekle tehdit etmiştir. Arap dünyasının tek demokratik rejimli liberal memleketinde, vahim olayların meydana gelmesi ülkenin demokrasiye veda etmesi gibi istenmeyen bir sonuçla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bir yandan da İsrail'in sürekli saldırılarına maruz kalan Lübnan'da, sağ ve ülkenin Suriye ile birleşmesini destekleyen solcu partiler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır.¹⁵⁶

Lübnan baştan beri Arap devletlerine, İsrail'le karşılaşmada Filistin mukavemet hareketinde olduğu gibi diğer Arap rejimleriyle münasebetlerini de düzenleyen bir birleşik Arap planının ortaya konmasını istemiştir. Fakat Suriye, Mısır, Irak, Kuveyt, Fars körfezindeki Arap emirlikleri federasyonu ve Arap birliğinden araçlar, son Lübnan-FTK çatışmaları için Beyrut'a gelmiş ve Lübnan'ın istekleri-

¹⁵⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.85, Ankara (Mayıs) 1969, s.26

¹⁵⁵ Bağlioğlu, "**a.g.e.**", s.55

¹⁵⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.108, Ankara (Nisan) 1971, s.37

ni reddetmişlerdir.¹⁵⁷ Her din veya mezhep grubunun kendisine mahsus milis teşkilatı olan Lübnan'da, 1969'da komandolarla Lübnan makamları arasındaki iç çekişmelerin başlamasıyla bu milis kuvvetler tehlikeli bir hale gelmiştir.¹⁵⁸ Gerçekte ordu ile komandolar arasında çarpışmalarla başlayan bunalım ciddi mezhep ayrılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Lübnan'da yaşana siyasi iktidarsızlıklar, komando ve İsrail saldırıları 1975'de Lübnan'ı iç savaşa sürüklemiştir.¹⁵⁹

10.İSRAİL

Orta Doğu gelişmelerinin başlangıç noktasını İsrail'in bağımsız olarak kuruluşu teşkil etmiştir. Bu sebeple İsrail devletinin kuruluş aşaması çok önemlidir.

İsrail, Hz. İbrahim'in oğlu İshak'tan türemiştir.¹⁶⁰ Beni-İsrail kabileleri, Filistin'den önce, M.Ö. 2075 yılında Mısır deltasına yerleşmiş ve M.Ö.1645 yılında bu ülkeden Hz. Musa önderliğinde çıkarak Sina sahrasında Seria'nın doğusuna kadar geçmiş, daha sonrada Filistin'e yerleşmişlerdir.¹⁶¹ Bu devlet daha sonra İsrail ve Yuna olarak ikiye bölünmüştür. Bu devletler bağımsızlıklarını kaybederek tekrar Filistin'e dönmüş, ardından Makedonyalı Yunalıların hükmü altına geçmiş ve daha sonra Romanın egemenliğinde isyan ederek Filistin'den tamamıyla çıkarılarak¹⁶², Diaspora denilen teşkilatla dünyanın dört bir tarafına dağılmışlardır. Osmanlı imparatorluğu döneminde ise Filistin, Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında yaptığı Mercidabık savaşıyla Osmanlıya katılmış,¹⁶³ Osmanlı idaresinde Suriye'ye bağlı olan bu vilayetin adı hiç kullanılmamıştır. Milliyetçilik asrı olan XIX. yy.da Osmanlı İmparatorluğunu bölmeye yönelik ayrılıkçı akımlardan biri olan Siyonizm'in ortaya çıkmasıyla, Filistin halkının bağımsızlığı Yahudilerin yerleşimi ile tehlikeye düşmüştür. Filistin'e yerleşmekte ve burada bir İsrail devleti kurmakta ısrarlı olan Yahudilerin göçleri, Osmanlı padişahı II. Abdülhamit tarafından yasaklanmıştır. Fakat Osmanlı hükümetinin bütün yasaklarına rağmen II. Abdülha-

¹⁵⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.134, Ankara (Haziran) 1973, s.37

¹⁵⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.140, Ankara (Aralık) 1973, s.36

¹⁵⁹ Armaoğlu, "**a.g.e.**", s.729

¹⁶⁰ Celal Tevfik Karasapan, "İsrail Tarihine Bir Bakış", **Orta Doğu**, S.138, Ankara (Ekim) 1973, s.11

¹⁶¹ Karasapan, "**a.e.**"

¹⁶² Karasapan, "**a.e.**"

¹⁶³ Karasapan, "**a.e.**"

mit'in iktidarı boyunca çeşitli yollardan Filistin'e göç devam etmiştir. Örneğin, 1882'de Filistin'deki Yahudi nüfusu 25.000 iken, 1908'de bu rakam 80.000'e çıkmıştır.¹⁶⁴

Bu sırada Orta Doğu bölgesinden uzak duran ABD, Yahudilerin Siyonizm düşüncesini desteklememiş ve Siyonistlerde ümitlerini o dönemin en güçlü devleti olan İngiltere'ye bağlamışlardır. Orta Doğuya yavaşça yerleşmekte olan İngiltere ise, bölgede düzeni sağlayacaklarını söyleyen Yahudilerin Siyonizm fikrine sıcak bakmaya başlamış bu yüzden Filistin, I. Dünya Savaşı sonunda İngilizlerin mandasına verilmiştir. Sonrasında Filistin'de kurulan İngiliz manda idaresi ile İsrail devletinin kurulmasına zemin hazırlanmıştır.¹⁶⁵ Böylece İngilizlerin mandasında olan Filistin, Araplarla Yahudilerin mücadelelerine tanıklık etmiştir. II. Dünya Savaşına kadar süre gelen bu çatışmalar yüzünden İngiltere, konuyu Birleşmiş Milletlere götürmek zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler ise bu konuda yetkili özel bir komisyon oluşturmuş ve bu komisyon Yahudilerinde istekleri doğrultusunda, Filistin'in bağımsız olması gerektiğini belirtmiştir. Yahudilerin tam bağımsızlık isteklerine karşı Araplar Filistin'de, federal bir devlet yapılandırılması istemiş, böylece Filistin'in toprak bütünlüğünü koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. Birleşmiş Milletler genel kururlunda yapılan müzakereler sonucu ise, Filistin'de Yahudi ve Arap devletinin kurulmasına ve Kudüs'ün milletler arası statüye sahip olmasına karar verilmiştir.¹⁶⁶ Birleşmiş Milletlerin bu kararıyla İngiltere, Filistin'deki bütün askerlerini çekmiş ve 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel-Aviv'de toplanan Yahudi milli konseyi İsrail devletinin resmen kurulduğunu ilan etmiştir.¹⁶⁷

Araplar ise, bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve Filistin'i kurtarmak için İsrail'e karşı büyük savaşlar oluşturmuşlardır. Fakat bu savaşlardan 1967 yılında yapılan Arap-İsrail savaşı Arap ülkelerinin hazin mağlubiyeti ile sonuçlanmış, İsrail ise topraklarını genişletmiştir. Filistin'in bağımsızlığı ve yeniden tek devlet olması için Filistinli komandolar tarafından kurulan, Filistin Kurtuluş Teşkilatı ise zaman zaman İsrail'e saldırmış, İsrail bu saldırılardan sonra Arap gemilerine ka-

¹⁶⁴ Süleyman Kocabaş, "Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası", İstanbul, 1995, s.334

¹⁶⁵ Kocabaş, "a.g.e", s.333

¹⁶⁶ Armaoğlu, "a.g.e.", s.486

¹⁶⁷ Armaoğlu, "a.g.e", s.486

patılan limanları ve Kerkük-Hayfa güzergahındaki petrol kuyularını açmayı teklif etmiş ve bu teklife en sert cevabı Ürdün hükümeti vererek İsrail'e uyarı saldırıları yapmış ve Ürdün meliki şunları söylemiştir¹⁶⁸:

“.....Filistin dâvası bir iman ve bir prensip meselesidir, bir menfaatler meselesi değildir. Filistin işgal otoritesi Başbakanı Eşkol'un ileri sürdüğü teklifi hem şekli hem de ruhu bakımından reddediyoruz, zira biz Filistin'deki Siyonist varlığını reddetmekteyiz.....”

Yahudiler işgal edilen topraklarda kalıcı olduklarını, eski Ürdün'e ait olan topraklarda ve Suriye'nin dağlık bölgelerinde çiftlikler kurarak Araplara kanıtlamışlar, büyük İsrail devletinin oluşturulmasında da Yahudi nüfusunun arttırılmasını teşvik etmişlerdir.¹⁶⁹ Ayrıca İsrail, işgal ettiği Şeria'ya Yahudi göçmenlerini yerleştirerek arazileri istimlâk etmiş, böylece Arap mahalleleri ile Yahudi bölümü arasında bir set meydana getirmiştir. Bütün bunlara rağmen İsrail'in, yetmiş kişinin feci bir şekilde öldürüldüğü Ebu Zaabal katliamını gerçekleştirmesi bütün Arap ülkelerinin nefretini kazanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰ Artık Arap memleketleri Filistin topraklarının güvenli hudutlara bırakılmayacağını anlamış ve tek çarenin bu topraklarda Yahudilere karşı komando hareketlerini oluşturmaktan ibaret olduğunu düşünmüşlerdir.

Araplarla sonu gelmeyen bir çatışmaya giren İsrail, özellikle en önemli müttefiki olan ABD'den her yıl arttırılan mali destekler almıştır. Amerikan hükümeti 1960'lı yıllarda İsrail'e 11 milyar dolar değerinde ekonomik yardım yapmış, 1970 yılında ise bu yardımın hacmi 1,5 milyar doları bulmuştur.¹⁷¹ Fakat İsrail'in Yahudi çevrelerinden ve ABD'den gördüğü desteklere rağmen sosyal ve ekonomik alanlardaki başarısızlığı, zor durumda kalmasına neden olmuştur. Özellikle 1967 yılındaki savaştan sonra, İsrail'i bir devlet olarak tanıyan iki büyük devletten biri

¹⁶⁸ Karasapan, “a.g.m.”, s.31-32

¹⁶⁹ Karasapan, “a.g.m.”, s.20,

¹⁷⁰ Celal Tevfik Karasapan, “İsrail'in Ebu Zaabal Katliamı”, **Orta Doğu**, S.94, Ankara (Şubat 1970), s.2

¹⁷¹ Celal Tevfik Karasapan, “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, **Orta Doğu**, S.107, Ankara (Mart 1971), s.39-40

olan Sovyetler Birliği'nin, Arapların yanında yer almasından dolayı Sovyetlerle münasebetlerini kesmiş olması da ekonomik alanda zorlanmasına neden olmuştur.

3000 yıl boyunca Filistin, büyük imparatorlukların bir harp meydanı veya bunlardan birinin zamanında içinde bir Yahudi egemenliği devleti de bulunan küçük bir vilayet olmuştur. Ama İsrail Filistin topraklarını acımasızca işgal etmiş ve bugün söz sahibi devletlerarasında yerini almıştır.

11.FİLİSTİN

Yüzyıllarca birçok peygamberin yaşadığı bir bölge olan Filistin, bir devletin adı olmamasına rağmen İslam coğrafyasının önemli bir toprak parçasını oluşturmuştur.

Filistin milli varlığının en geniş çevresini teşkil eden, Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği tarafından tanınan tek meşru teşkilatı, 1964 yılında İskenderiye de toplanan Arap devlet başkanları konferansında, Filistin Kurtuluş Teşkilatı adıyla kurulmuştur.¹⁷² Bu teşkilatın oluşturduğu milli misak tasarısını şu esaslar oluşturmuştur,¹⁷³

- Filistin bir Arap yurdudur, ana Arap yurdunun bir parçasıdır ve İngiliz manda idaresindeki sınırlarıyla bir bütündür.
- Kendi yurtları üzerinde meşru hak sahibi olan Filistin Arap halkının siyasi geleceğini ve hükümet şeklini bizzat kendi dileğine göre Filistin'in kurtuluşundan sonra tayin edecektir.
- 1947'e kadar bu memlekette kalmış olan Araplar Filistin vatandaşıdır.
- Filistin kökenli olan Yahudilerde barış için sadakatle yaşamayı kabul ettikleri takdirde Filistin vatandaşı sayılırlar.
- Yurtlarının kurtuluşu için duyguları, manevi ve maddi bütün kudretleri ile çalışan bütün Filistinliler tek bir cephe teşkil ederler.

¹⁷² Cahit Güçbilmez, " Filistin Mukavemet Kuruluşları", **Orta Doğu**, S.100, Ankara (Ağustos) 1970, s.23

¹⁷³ Karasapan, "a.g.m", s.5

- 1947 yılındaki Filistin'in taksim kararı hiç olmamış sayılır.

Filistin Kurtuluş Teşkilatı bu amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Bu teşkilatın mali kaynağını ise bütün Arap memleketlerinin oluşturduğu Filistin Milli Fonu teşkil etmiştir. Teşkilat İsrail'e yapacağı çatışmalar için Arap ülkelerinden, 1969 yılında 28 milyon, 1970 yılında ise 37 milyon sterlin tutarında para yardımı almıştır.¹⁷⁴ Bu yardımlarla işgal altındaki Araplar silahlandırılıp teşkilatlandırılmıştır. Milli birlik, milli seferberlik ve milli kurtuluş olmak üzere üç sloganı bulunan Filistin milli anayasası da, 2 Haziran 1970 tarihinde Kudüs'te toplanan Filistin milli kongresi tarafınca onaylanmıştır.¹⁷⁵ Filistin Kurtuluş Teşkilatı, meselenin uluslar arası bir hale sokulmasını, taksim veya Filistin mültecilerin diğer memleketlerle yerleştirilmesi gibi çareleri kabul etmeyeceğini açıklayan, Avrupa'nın İsrail'i de kapsayan federal bir Filistin devleti kurma tasarısına tepkilerini dile getiren bildiriler yayınlamıştır. İşgal edilmiş Filistin topraklarını geri almak ve laik bir Filistin devleti kurmak amacı ile hareket eden FKT, halkın büyük çoğunluğu tarafından kendi temsilcileri olarak görülmüştür.

Filistin'in en önemli konusu, İsrail devletinin kurulduğu yıl olan 1948'den itibaren başlayan göç hareketleridir. İsrail'in kurulduğu yıldan beri vatansız kalan ve göçe zorlanan mülteciler özellikle Lübnan ve Ürdün'e yerleştirilmiştir. Birleşmiş Milletlerin 1948 yılında aldığı kararla Arap mültecilerin, memleketlerine dönmesi kararlaştırılmış fakat Birleşmiş Milletler bu kararı yerine getirmemiştir.¹⁷⁶ Birleşmiş Milletler tarafından Filistin mülteci kamplarına maddi yardımda bulunmak ve o kamplarda ki mültecilere yardım etmek için kurulan URWA'da bu konuda yetersiz kalmıştır. 1973 yılında 3.000.000 Filistinli işgal edilmiş topraklarda yaşamış, bunlardan 1.200 kadarı Ürdün'de (650.000 kadarı Batı Ürdün'de 350.000 kadar Gazze kemsinde) 250.000 kadarı Lübnan'da, 160.000 kadar Suriye'de, 300.000 kadar da İsrail'de dağılmıştır.¹⁷⁷ Bu ülkelerde yaşayan mülteciler, başlattıkları komando harekâtları ile ülkeleri iç savaşa sürüklemişler, hatta Suriye

¹⁷⁴ Güçbilmez, "a.g.m.", s.24

¹⁷⁵ Karasapan, "a.g.m.", s.19

¹⁷⁶ Karasapan, "a.g.m.", s.36

¹⁷⁷ Karasapan, "a.g.m.", s.40

ve Ürdün'deki olaylar iki devletin bağımsızlıklarını tehlikeye sokacak boyutlara varmıştır.

Filistin komando hareketlerinin etkinliği, hangi niteliklere sahip olmasından ziyade girilen operasyonların sayısı ile ölçülmüştür. Filistinli komandoların 1969,1970 ve 1971 yılları arasında yaptıkları operasyonların aylara göre sayıları tablodaki gibi olmuştur.¹⁷⁸

Aylar	Yıllar			Operasyon Sayısı		
Ocak	1969	1971	1972	83	41	31
Şubat	1969	1971	1972	78	66	63
Mart	1969	1971	1972	124	97	22
Nisan	1969	1971	1972	107	48	20
Mayıs	1969	1971	1972	135	50	19
Haziran	1969	1971	1972	126	46	34
Temmuz	1969	1971	1972	191	19	31
Ağustos	1969	1971	1972	277	36	22
Eylül	1969	1971	1972	209	37	30
Ekim	1969	1971	1972	223	54	17
Kasım	1969	1971	1972	247	25	28
Aralık	1969	1971	1972	590	26	10

*Tablo 5:1969,1970 ve 1971 Yılları Arasında Filistin Komandolarının Aylara Göre Operasyon Sayıları

Tabloya göre Melik Hüseyin'in Ürdün'de ki komandalara karşı harekete geçtiği 1969 yılından beri gittikçe düşen operasyon sayısı oluşmuştur. Yüzyıllardan beri kendi topraklarında yaşayan Filistinliler, İsrail devletinin kurulması ile vatansız kalmışlardır. Dünyada ki Siyonizm ve emperyalizm düşünceleri Filistinlilerin vatanlarına dönmesine engel olmuştur. 21. yy.da halen İsrail-Filistin arasında çatışmalar olmakta süper güçlü devletler Filistinlilerin kanlı çılgınlıklarına sessiz kalmaktadır.

¹⁷⁸ Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip olayları", **Orta Doğu**, S.129, Ankara (Ocak) 1973, s.24

12. MAĞRİP ÜLKELERİ

12.1 Tunus

Tunus, Libya ve Cezayir arasında vadilerle parçalanmış, tuzlu göller, stepler ve yalçın kayalardan meydana gelmiş küçük bir Orta Doğu ülkesidir. Mezhep bakımından halkın çoğunluğunu Sünniler teşkil etmiştir.

Tunus beyi 1806'da Napolyon Bonapart'la imzaladığı anlaşmayla ülkesini Fransa'nın tekelci nüfuzu altında fiilen sokmuş ve 1830 yılında Cezayir'i işgal eden Fransa, Tunus kabilelerinin Cezayir topraklarına girmelerini bahane ederek, Tunus'u himaye altına almak istemiştir. Cezayir gibi Osmanlı idaresine bağlı olan Tunus, Osmanlı donanmasından yardım istemiş fakat Osmanlı donanması Tunus kıyılarına varmadan Fransa'nın himaye teklifini kabul etmiştir. İmza edildiği yerden dolayı Berdo Muahedesi adını alan 12 Mayıs 1881 tarihli anlaşma ve daha sonra yapılan 1883 tarihli anlaşma ile beraber Tunus, hem iç işlerinde hem de dış işlerinde Fransa'ya bağlanmıştır.¹⁷⁹

I.Dünya Savaşının itilaf devletlerinin zaferiyle sonuçlanması ve ABD başkanı Wilson'un milletlerin kendi kaderine kendilerinin hakim olmaları gerektiğini savunması ve böylece bir çok devletin özgürlük mücadelesi vermesi Tunus milliyetçiliğinin uyanmasıyla mücadele ruhunun çıkmasına sebep olmuştur. Böylece Tunuslu milliyetçiler kamuoyunda seslerini duyurabilmek, bağımsızlık mücadelesini organize etmek ve bu mücadeleye yön vermek amacı ile Düstür Partisi'ni kurmuşlardır.¹⁸⁰

Düstür partisinin bağımsızlık yolunda açtığı savaş, kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Özgürlük için mücadele eden Tunus, nihayet 20 Mart 1960 günü Fransızlarla yapılan anlaşmayla bağımsızlığına kavuşarak Birleşmiş Milletlere kabul edilmiştir.¹⁸¹ Bağımsızlığını kazanan bu yeni ülke, vakıf arazilerinin topraksız köylüye dağıtılması, kazaî teşkilatın laikleştirilmesi, şer'i mahkemelerle adli mahkemelerin birleştirilmesi gibi önemli işler yapmıştır.

¹⁷⁹ Tuğrul Tuna, "Dünkü ve Bugünkü Tunus", **Orta Doğu**, S.13, Ankara (Haziran) 1962, s.10

¹⁸⁰ Tuna, "a.e."

¹⁸¹ Tuna, "a.g.m.", s.11

Tunus, komşuları Cezayir ve Libya gibi petrolden yoksun olmasından dolayı bağımsızlıktan sonra ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşmıştır. Kuzey Afrika memleketleri içinde su bakımından en fakir ülkenin Tunus olması, cumhuriyetçi hükümetin su politikasını birinci plana almasına neden olmuştur. Tunus özgürlük mücadelesinde Orta Doğunun ilk bağımsız devleti olan Türkiye'nin ve onun Ulu Önderinin mücadelesini örnek almıştır. Tunus genel olarak bir tarım ülkesidir ve sanayi bakımından zayıf kalmıştır. Bu yüzden sosyalist Düstür partisinin ekonomi programında, önceliği toprak reformu almıştır. Mülkiyeti arttırmak için yasalar hazırlanmıştır. Bağımsızlığından sonra ekonomik anlamda çöküntü içinde olan Tunus, Fransa'dan mali yardım almış fakat daha sonra Fransızların yardımı kesmesi ile zor günler geçirmiş, Mısır ve diğer Arap ülkelerinden yardım istemiştir. Dünya bankası da Tunus'un gelişmesi için 7 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur.¹⁸² Aldığı yardımlarla oluşturulan beş yıllık kalkınma planları gereğince Tunus'un 1970'deki yatırımları 155.200.000 Tunus dinarını bulmuştur.¹⁸³

Tunus cumhurbaşkanı Habib Burgiba, 29 Kasım 1947 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından alınan Filistin'in taksim kararı ile çizilen sınırlar içinde, İsrail devletinin Arap memleketlerince tanınmasını ve buna karşılık İsrail devletinin de Arap mültecilerinin ülkelerine dönmelerini kabul etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁴ Burgiba'nın bu söylemleri diğer Arap ülkelerinde de tepkiyle karşılanmıştır. Arap ülkeleri bu kararı savunan batı Almanya ile münasebetlerini kesmiştir. Burgiba'nın bu sözlerinden sonra Arap memleketlerinin büyük tepkiler vermesi, Tunus'un kendisine destek aramak için Amerika'yı ziyaret etmesiyle sonuçlanmıştır. Yapılan görüşmelerden sonra Tunus, Arap-İsrail çatışmasına adil bir çözüm bulmak için Amerika ile birlikte çalışma kararı almıştır.¹⁸⁵

Tunus'un dış politikasının da Arap birliğine karşı tutumu, kendi gibi Mağrip ülkesi olan diğer memleketlerden farklı olmuştur. Herhangi bir devletin hegemonyasının söz konusu olmaması gerektiğini düşünen Tunus başkanı Burgiba, İslam

¹⁸² Karasapan, "a.g.m.", s.27

¹⁸³ Karasapan, "a.g.m.", s.30

¹⁸⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Başkan Burgiba'nın Açık Sözlülüğünün Sert Tepkileri", **Orta Doğu**, S.37, Ankara (Mayıs) 1965, s.5

¹⁸⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.78, Ankara (Mayıs) 1968, s.38

birliği fikri üzerine kurulacak böyle bir birlikte yer almak istememiş, bu amaçla yapılan konferanslara katılmamış, din esasına dayalı siyasi birliğin olamayacağını söylemiştir.¹⁸⁶ Aslında Tunus, görünüşte çok partili görünen ancak gerçekte tek partili bir sistem benimsemiştir. Tunus'ta devlet başkanlarının aynı zamanda yürütme organının da başı olması sistemine dayanan yani başkan Burgiba'nın kişisel prestijinin olduğu otoriter idare hâkim olmuştur.¹⁸⁷

Bağımsızlığından sonra Tunus dış ticarete ise durağan bir seyir izlemiştir. Cezayir, Fas ve Tunus'tan oluşan bu Mağrip memleketlerinin temsilcileri Tunus'ta toplanarak, Avrupa ortak pazarı ile temasta bulunmak ve kendi aralarında ticareti arttırmak için görüşmelere başlamışlardır. Bu toplantı Mağrip birliğinin kurulmasına doğru büyük bir adım olarak nitelendirilmiştir. Cezayir ve Fas arasında Mağrip birliğinin kurulma aşamasında anlaşmazlıklar çıkmış, fakat 18 Ocak 1974 tarihinde Fas ve Cezayir'in karşı gelmelerine rağmen Tunus ve Libya arasında birlik anlaşması imza edilmiştir¹⁸⁸. Antlaşmayla, her iki cumhuriyet Arap İslam Cumhuriyet'i olarak anılacak, bir anayasa, bir bayrak, bir başkan ve bir orduyla hukuk sistemlerini birleştiren, bir devlet modeli çizmişlerdir. Fakat anlaşmanın ardından gelen siyasi ve sosyal karışıklıklar birleşmeyi önlemiştir. Akdeniz kıyısında önemli bir üs ve faal bir ticaret limanı olan, Barbaros Hayrettin Paşa'nın Cezayir'i İspanyollardan geri aldıktan sonra Tunus'ta ilk zapt ettiği liman olan Bizerte limanı, Tunus için çok önemlidir. Bizerte, 1971 yılında 1,5 milyon ton kadar ithalatın ve 1 milyon kadar ihracatın yapıldığı bir limandır.¹⁸⁹ Üçüncü dünya ülkeleri karşısında kendi coğrafi durumunu göz önünde tutan bir devlet olan Tunus, Avrupa ekonomik topluluğu ile yaptığı anlaşmayla batıya dönük bir dış politika çizdiğini göstermiştir. Avrupa ekonomik topluluğu ile 28 Mart 1969 yılında imzalanan anlaşmayla Tunus, ticari bazı menfaatler sağlamıştır.¹⁹⁰ Örneğin sanayi mamulleri üzerinden gümrük resimleri ve kota kısıtlamaları kaldırılmıştır. Tunus'un emperyalizme karşı verdiği mücadelesi ve bağımsızlığı kazandıktan sonra

¹⁸⁶ Karasapan, "a.g.m.", s.37

¹⁸⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.114, Ankara (Ekim) 1971, s.42

¹⁸⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.141, Ankara (Ocak) 1974, s.34

¹⁸⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Burgiba'nın Tunus'u", **Orta Doğu**, S.121, Ankara (Mayıs) 1972, s.23

¹⁹⁰ Karasapan, "a.g.m.", s.38

sosyal, ekonomik, siyasi ve maddi zorluklarla başa çıkabilmesi takdir edilecek bir başarı olmuştur.

12. 2 Cezayir

Cezayir'in de içinde bulunduğu kuzey Afrika'nın Atlas bölgesinin tarihi, 3000 yıl kadar önce Fenikelilerin buraya gelmeleri ile başlamıştır.¹⁹¹ Osmanlıların Cezayir ile ilgilenmesi, İspanya'daki Endülüs devletinin yıkılması ile olmuştur. Hızır Reis kardeşi Oruç Reis'i yanına alarak, ilk başta Tunus'u sonra Cezayir'i işgal ederek yerleşmeye başlamıştır. Bundan sonra Barbaros Hayrettin Paşanın, Kanuni Sultan Süleyman'a biat etmesiyle birlikte, Atlas kıyılarında ilk Garp ocağı kurulmuştur.¹⁹² Osmanlı ile birlikte başlayan Cezayir'deki beylerbeyi sistemi, 1671'de denizci reislerin ayaklanarak iktidarı ele geçirmesiyle sona ermiş ve Fransızların işgaline kadar 'dayı' devri başlamıştır.¹⁹³ Fransızların işgali karşısında Cezayir, Osmanlı imparatorluğundan yardım istemiş fakat Osmanlı donanmasının 1827 yılında Yunanistan'ın batı kıyılarındaki Navarin limanında yok edilmesiyle, yardım gönderememiştir. Böylece Osmanlı donanmasının yardım edememesiyle Fransa, harp ilan etmeden 1830 yılında Cezayir'e asker çıkarmış, kısa süre içinde Cezayir'in kendinse bağlanacağını düşünen Fransa, tam kırk yıl Cezayir halkının silahlı mücadelesi ile uğraşmıştır.

Fransa, Cezayir'i sindirmek için şiddete, hapsetmeye, topraksızlaştırmaya başvurmuş, binlerce Cezayirli kadın, çocuk ve yaşlı insanı işkencelerle öldürmüştür. Fransızlar bu kanlı olaylardan başka donanmasıyla ünlü Cezayir'in özellikle deniz kuvvetini ve gemiciliğini yok etmişler, sonra yerli sanayisini bitirmişlerdir. Kendilerine kölelikten başka bir şey bırakmayan Fransa ile mücadele, askeri bir dava olmaktan çok iktisadi zaruretler yaratan bir ölüm kalım savaşı haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası yayınlanan Wilson prensiplerinin, bütün dünyayı etkisi altına alması ve emperyalist devletlerin himayesi altında bulunan ülkelerin bağımsızlık mücadelesine ışık tutması, Cezayir'de de ümidin bitmediğini göstermiştir. Fakat dünya savaşının sonunda ve ilerleyen yıllarda Cezayir, Wilson prensip-

¹⁹¹ Şevket Süreyya Aydemir, "Çağımızın Destanı: Cezayir", **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.8

¹⁹² Aydemir, "a.e."

¹⁹³ Mansfield, "**a.g.e.**", s.6

lerinin içinde yer almamıştır. II. Dünya Savaşında ise Fransa'nın Almanya tarafından yenilgiye uğraması, Cezayir halkının bağımsızlık ümidini yeniden yeşertmesine sebep olmuştur. Fransa'nın kendi isteği ile Suriye ve Lübnan üzerindeki mandasından feragat etmesi, Cezayir halkının cesaretini arttırmıştır. Böylece Cezayir 1943 tarihinde, sömürgeciliğin kaldırılmasını ve her dinden ve ırktan halkların eşitlik ilkesi içinde faydalanacakları ve hakları teminat altına alacak bir anayasanın meydana getirilmesini amaçlayan bir beyanname yayımlamıştır.¹⁹⁴ Fransa'nın ise Müslümanlıktan vazgeçmeleri şartıyla bağımsızlıklarını tanıyacağını söylemesi, Cezayir halkının büyük tepkisine neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı bitip de demokrasi cephesi kazanınca, Cezayir bağımsızlığını kazanacağını düşünmüş fakat Fransa'nın şiddetli müdahalesi karşısında 70.000 evladını kayıp etmiştir.¹⁹⁵ Dünya bu olaya seyirci kalmış ve 1947 tarihinde Fransa Cezayir'i belirli şartlar dâhilinde, bir statüye bağlamak istemiştir. 1947 tarihli statüsüne göre seçimle iş başına gelen ve Cezayirlilerden kurulu meclise önemli yetkiler tanınmış, statü uyarınca Cezayirli Müslümanlara dinsel hak ve yetkilerini sürdürme olanağının yanı sıra tam Fransız vatandaşlığını tanımakta, Müslümanların inanışlarında özgür olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶ Ancak sonrasında hiçbir ilerleme kaydedilmemiş ve bu olay Cezayir'in bağımsızlığına kadar Fransa'nın siyasi anlamda güç kaybetmesine neden olmuştur. Cezayir savaşı böylece uluslar arası bir sorun haline gelmiş, Fransa'nın Süveyş kanalında oynadığı rolden ötürü, Fransa'ya kızgınlığı artmış olan Avrupa dünyası ise Cezayir'in yanında yer almıştır. Böylece Fransa'nın karşı gelmesine rağmen Cezayir sorunu, 1957 yılından sonra Birleşmiş Milletlere götürülmüştür.¹⁹⁷ Fransa askeri anlamda üstün olmasına rağmen, politik yönden yenilgiye uğramış, fakat 1957 tarihinde Cezayir'de önemli petrol kaynaklarının bulunması Fransa'nın bu ülkeyi elinde tutmak çabasını, daha da arttırması için yeni bir neden olmuştur.

¹⁹⁴ Tuğrul Tuna, "Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı III", **Orta Doğu**, S.12, Ankara (Mayıs) 1962, s.20

¹⁹⁵ Aydemir, "a.g.m.", s.10

¹⁹⁶ Mansfield, "a.g.e.", s.170

¹⁹⁷ Mansfield, "a.g.e.", s.172

Bu sırada Fransa’da büyük umutlarla başa geçen Gaulle, Cezayir’i bağımsızlığa doğru götürmüştür. 1961 tarihinde başlayan gizli görüşmeler Evian anlaşması ile son bulmuş ve Cezayir’in bağımsızlığı için referandum uygulanması yapılmıştır.¹⁹⁸ De Gaulle Cezayir’in bağımsızlığı için verdiği demecinde şunları söylemiştir;¹⁹⁹

“..... (...) Biz, Cezayir halkının uzun ve kahraman mücadelesi pahasına elde edilen bu neticenin, Cezayirlilerin tam bağımsızlığı ile sona ereceğine inanıyoruz. Bu netice yalnız Cezayir’in istiklali için değil, bizzat Fransa’nın da huzuru ve General De Gaulle’ün prestiji için şarttır.....”

Böylece 1962 yılında bir başbakan ve 1963 yılında ise Cezayir cumhuriyeti başkanı ilan edilmiştir.²⁰⁰ Bağımsızlığını kazanan Cezayir, karşısındaki ezici güce rağmen sürdürdükleri mücadeleden ötürü, bütün dünyanın övgüsünü kazanmıştır. Ancak sekiz yıl süren savaş binlerce asker ve sivilin ölümüne, kırsal kesimdeki halkın topraklarını kaybetmesine neden olmuş, bağımsızlıkları için Cezayirliler yüksek bedeller ödemişlerdir. Cezayir’deki Müslüman halk, Fransız işgali ile birlikte iktisadi ve kültürel gelişmeden yoksun bırakılmıştır. Topraklarının Fransız kolonları tarafından işgal edilmesi ve Cezayir halkının insanlık dışı muamelelere maruz kalması, nüfusu da etkilemiştir. 1961, 1965, 1970 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre Cezayirli Müslümanlar ve Avrupalıların demografik yapısı tablodaki gibidir.²⁰¹

Yıllar	Müslümanlar	Avrupalılar
1961	8.900.000	1.075.000
1965	10.000.000	1.150.000
1970	11.300.000	1.200.000
Toplam	30.200.000	3.425.000

*Tablo 6:1961,1965 ve 1970 Yılları Arasında Cezayirli Müslüman ve Avrupalıların Demografik Durumu

¹⁹⁸ Mansfield, “a.e.”

¹⁹⁹ Aydemir, “a.g.m.”, s.11

²⁰⁰ Mansfield, “a.g.e”, s.173

²⁰¹ J.O., “Cezayir’in Demografik Durumu”, **Orta Doğu**, S.8, Ankara (Aralık) 1961, s.27

Cezayir'in siyasal yapısı da bağımsızlıktan sonra şekillenmeye başlamıştır. Bağımsızlığa kavuşmasından birkaç ay sonra, ülkede milliyetçilik hareketini istismar teşebbüsleri bulunan komünist partisinin kanun dışı edilmesi, Sovyet programına şiddetli bir darbe vurmuştur. Böylece Orta Doğudaki komünizmin sözde milliyetçilik gayesine bağlı olduğu efsanesi kati olarak ortadan kalmıştır. Cezayir de komünizmin saf dışı edilmesiyle, sosyalist ilkeleri kapsayan yeni anayasa halkoyuna sunulmuş ve büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Ülkede siyasi olarak tek parti haline gelen FLN, memlekette demokratik ve halkçı ihtilali gerçekleştirmiş ve sosyalizmi kurmuştur.²⁰²Cezayir'in genç ihtilalcisi Ben Bella'nın, bu suretle millete kabul ettirdiği anayasada, sosyalizmin kurulması ve daha ziyade Marksist-Lenist politikasını andıran ilkelerin bulunması, Cezayir'in Nasır'ın Arap sosyalizmiyle Castro'nun komünizmi arasında bir rejim seçtiğini düşündürmüştür. Ben Bella'nın genel olarak Cezayir'e hâkim olmasına rağmen, ülkenin birçok yerinde rejim taraftarlarıyla, sosyalist kuvvetler cephesi üyeleri arasında çarpışmalar yaşanmıştır. Buna karşılık Ben Bella, devlet güvenliğine karşı girişilen bu hareketleri ve orduda disiplin dışı davranışları yargılamak için örfi mahkemeler kurmuş ve temyiz hakkını kaldırmıştır.²⁰³

Fransız mandasında 132 yıl yaşayan Cezayir, bağımsızlığından sonra siyasi buhranlarla uğraşırken, dış ticaret mübadelesinin nerdeyse tamamını Fransa ile yapmıştır. Özgürlüğünden sonra bir sürü ekonomik ve sosyal problemlerle karşılaşp ne yapacağını bilemez hale gelen ve aşırı bir sosyalizme giden Cezayir'in, ekonomik, sosyal ve iktisadi yönden gelişmesi için ABD 60.000 Cezayirliye iş sağlayacak bir eğitim programı istihdaf etmiş, Fransa ise 1963 yılında 1.000.000 franklık mali yardımda bulunmuştur.²⁰⁴

Ülkeyi tek başına idare eden ve muhalefetin ağır tepkileri ile karşılaşan Ben Bella, 19 Haziran 1965 tarihinde askerler tarafından iktidardan indirilerek yerine

²⁰² Celal Tefvik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.20, Ankara (Eylül) 1963, s.27

²⁰³ Celal Tefvik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.28, Ankara (Ağustos) 1964, s.33

²⁰⁴ Karasapan, "a.g.m.", s.31

Huvari Bumedyan getirilmiştir.²⁰⁵ FLN ise yeniden Cezayir'in en önemli partisi olmuştur. Yeni hükümet batıyla doğu blokları arasında ve dış ilişkilerde bağlantısızlık esasına dayalı siyaset izleyeceklerini ve ırk ayrımı ile mücadele edeceklerini beyan etmiştir. Varlığının devamını Sovyetler Birliği dostluğuna dayandırmakta bulmuş olan Cezayir'de Ben Bella'nın düşürülmesi, Sovyetler Birliği'nin Cezayir üzerindeki ilgisini arttırmıştır. Sonrasında Sovyetler Birliği Cezayir'e en çok ekonomik ve askeri yardımlarda bulunan bir devlet konumuna gelmiştir. Sovyet Rusya emperyalizme ve sağ kanat tehlikesine karşı durabilecek bütün ilerici ve vatansever sosyalist kuvvetlerin devrilmesinin, Cezayir'in ilerlemesi için önemli olduğunu beyan etmiştir.²⁰⁶

Başkan Bumedyan idareyi ele aldığı 1965 yıldan beri, özellikle Fransa ile çetin çarpışmalar pahasına petrolü geniş ölçüde kamulaştırmakla ve aynı şekilde tarım reformuna girişmekle beraber, memleketin sanayi kalkınmasını sağlamak üzere doğulu ve batılı ileri memleketlerle ekonomik ve teknik işbirliğine önem vermiştir. Fransızların kendi hâkimiyetleri sırasında doğrudan doğruya metropole bağlı bir eyalet haline getirdikleri Cezayir'de, Fransız tarımsal kolonizasyonu çok önemli bir sektör haline getirilmiştir. Ülke bağımsızlığa kavuştuğunda eğitim ve kültür seviyesi bakımından Arap memleketlerinin çoğundan daha geri seviyedeydi.

12.3 Fas

Afrika kıtasının kuzeyinde ve İslam coğrafyasının en batıdaki ülkesi olan Fas, bu yüzden El-Magribu'l-Aksa²⁰⁷ yani uzak batı diye adlandırılan bir Arap ülkesidir. Fas Hanlığı, Endülüs İslam Devleti'nin yıkılmasından sonra kendi kabuğuna çekilmiş bir politika izlemiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin yarı bağımsız beylikleriyle ve İstanbul'la zaman zaman çatışma halinde ilişkilerde bulunmuştur. Aslında Fas sultanları hiçbir zaman Osmanlı imparatorluğunun bir parçası halinde olmayı istememişlerdir. Bunun en önemli nedeni, Osmanlı padi-

²⁰⁵Karasapan, "a.g.m", s.45

²⁰⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.71, Ankara (Mart) 1968, s.37

²⁰⁷ <http://www.enfal.de/fas.htm> (09.06.2010)

şahlarının Peygamber soyundan gelmediklerinden dolayı halife sayılamayacaklarını iddia etmeleri ²⁰⁸ve Fas sultanlığı bu ülkedeki halifelik makamını reddetmiş olmalarıdır. Böylece Fas, her daim Osmanlı devleti ile resmi ilişkilerde bulunmaktan kaçınmıştır. İstanbul'dan gerek coğrafi ve gerekse siyasi bağıllığı dolayısıyla uzak olan bu bölgede, Fransızların mandası bir Mağrip devleti olan Cezayir'i işgal etmeleriyle 1900'lerde Fas hanedanlığında da yayılmıştır.

Tehlikenin farkında olan Fas imparatorluğu, Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve Fas ordusunu teşkilatlandırmak üzere Osmanlı askeri heyetini ülkeye göndermiştir. Fakat 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan Harplerinin çıkmasıyla zor durumda olan Osmanlı Devleti, Fas'taki askeri heyetini geri çekmek zorunda kalmıştır. Fas'ın Osmanlı Devleti ile son siyasi ilişkisi bu olmuştur. Fransızlar ise Fas'ta nüfuslarını giderek arttırarak Cezayir hududunda çıkan anlaşmazlıkları bahane ederek memleketi, 1911'de işgal etmiştir.²⁰⁹ Gerçi Fransızlar Tunus'ta olduğu gibi Fas'ta da Sultanın mahalli otoritesine dokunmamışlardır. I. Dünya Savaşından sonra Cezayir ve Tunus'ta şiddetlenen özgürlük hareketleri, Fas'a da sıçramıştır. Fransa bu milliyetçilik hareketleriyle oldukça güç bir duruma düşmüş ve Aix-Les Bains'de yapılan müzakereler sonucunda Fas, 2 Mart 1956'da bağımsızlığına kavuşmuştur.²¹⁰

Fas bağımsızlığından sonra, uzunca müddet yabancı hâkimiyetinin ve geri kalmışlığının doğurduğu birçok iç ve dış sorunlarla karşılaşmıştır. Meşrutî bir krallıkla yönetilen bu ülkede, parlamento rejiminde aksaklıklar meydana gelmiş ve demokratik rejimin biran önce kurulması için çalışılmıştır. Fas'ta demokratik rejimin kurulma çabaları, muhalefette olan İstiklal Partisi ve Halk Kuvvetleri Birliği Partisinin krallık rejimine karşı olan tutumlarından dolayı tutuklanmaların meydana gelmesi ile başlamıştır. Fas hükümeti yüzlerce tutuklamanın ardından muhalefet partilerinin boykotları ile karşılaşmış, buna rağmen demokratikleşme yolunda atılan bir adım olan belediye seçimlerini yapmıştır.

²⁰⁸ Hülagü, "a.g.e.", s.138

²⁰⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Fas Meliki İkinci Hasan'ın Ziyareti", **Orta Doğu**, S.72, Ankara (Nisan) 1968, s.2

²¹⁰ Karasapan, "a.g.m.", s.3

Fas'taki bu partiler, yabancı sermaye hâkimiyetinin sona ermesini emperyalistlerin elinde kalan toprağın geri alınmasını istemişlerdir. Ekonomisi tarıma ve madencililiğe dayanan memleketin tarımsal reformlarının yapılması ve Mağrip memleketleri ile ekonomik işbirliğinin oluşturulması, parti programlarında esas olarak belirtilmiştir. Fas bir yandan da Fransızların sömürü zamanından Cezayir'e eklenmiş olan Colomb-Bechar ve Kenadsa bölgeleri üzerindeki anlaşmazlıklarla uğraşmış ve bu bölgeler Cezayir'le arasında çatışma konusu olmuştur.²¹¹ Fas'ta bir yandan bunlar yaşanırken en iyi gelişme, II. Dünya Savaşından beri Amerikalılar tarafından nükleer bomba taşınması için yapılan hava üstlerinin boşaltılmasının kararlaştırılması olmuştur.

Fas dış siyasetinde aktif bir rol üstlenmiştir. Tunus'la kültürel, sosyal ve adli işlerle ilgili antlaşma imza eden II. Hasan, 1956 yılında iki ülke açısından bir takım işbirliği antlaşmaları imzalamışsa da, Fas'ın egemenlik iddiasında bulunduğu Moritanya'yı Tunus hükümetinin tanıması üzerine, bu antlaşmalar yürürlüğe girmemiştir. FKT'nın desteklenmesi konusunda, Fas'ın 11-16 Mart 1965 tarihinde²¹² Mısır'la yaptığı müzakereler sonucunda iki tarafta antlaşma sağlamıştır. Fakat unutulmamalıdır ki İsrail kurulduktan sonra Filistinli Müslümanların toprakları Siyonist devletler tarafından işgal edilmiş, bu topraklara en fazla Yahudi göçü Fas'tan olmuştur. Dünyadaki silahlanma yarışına Fas'ta dâhil olmuş ve Cezayir'e Sovyetler tarafından gönderilen silahlara karşı Amerika'dan daha fazla silah talep etmiştir.²¹³ Fas'ın Kuzey Afrika'daki silahlanma yarışını kontrol etme isteğine Cezayir, Tunus ve Libya karşı çıkmışlar Birleşmiş Milletlerde bu yarışın durdurulmasını talep ederken Fas, istekleri reddetmiştir. Fas'ın ülkedeki silahlanmayı durdurmamasıyla Fas meliki II. Hasan'a ve devletin güvenliğine suikastta bulunmuş, bunun sonucunda ülkenin dış ticareti yavaşlamıştır. Suikast ile ilgili tutuklamaların 1969'un son aylarında olduğu ve birçok silahın ele geçirildiği bil-

²¹¹ Karasapan, "a.g.m.", s.34

²¹² Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.36, Ankara (Nisan) 1965, s.31

²¹³ Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.59, Ankara (Mart) 1967, s.50

dirilmiştir.²¹⁴ Fas'taki aşırı solcular bu suikast iddiaların sonucunda yapılan geniş ölçüdeki tutuklamaların ve yargılanmaların, kendilerini tasfiye etmek amacı ile Fas makamlarınca uydurulmuş olduğunu ileri sürerek bir kampanya başlatmışlardır. Bu kampanya ile melik II. Hasan'a sarayında kanlı bir baskın yapılmış ve Fas ordusunun başarısı ile baskın istediği amaca ulaşamamıştır.

Aslında Fas meliki başta olmak üzere, kanlı baskınlarla siyasi rejimlerin ve iktidarların değiştirilmek istenilmesi, Orta Doğu memleketlerinin her bakımdan az gelişmişliğini gösteren en büyük kanıt olmuştur. Bu yalnızca, yüzlerce yıl kabile ve aşiret yapısı ile kendisinin peygamber soyundan geldiğini iddia eden Fas hanedanının teokratik idaresi altında kalmış ve 20 yy.ın ilk çeyreğinde Fransız mandası altına sokulmuş Fas'a özgü bir nitelik değildir. Biz Türklerde dâhil olmak üzere çağdaş yaşayışa ayak uydurmada çok geç kalmış Orta Doğu ve Mağrip millet ve devletlerinin ortak bir niteliği olmuştur. Fas'taki bu kanlı baskın batı âleminde Fas'la sıkı münasebetleri devam eden Fransa'da, Londra'da Orta Doğu ve Mağrip'in Akdeniz havzası ile birlikte Fas'ın Sovyet ve komünist nüfusu altına girmesinden son derece kaygılanan ABD'de, kanlı baskının başarısızlığa uğramasından dolayı memnun karşılanmıştır.²¹⁵ Bu baskında Fas'a karşı harekete geçen ve Fas ordusunun yanında Melik'e karşı savaşmaya hazır olduğunu ilan eden Kadhafi'nin ülkesi Libya ile Fas'ın siyasi ve ekonomik ilişkileri Melik tarafından kesilmiştir.

Fas'ın bu durumu yalnız kendi iç siyaseti bakımından değil içinde bulunduğu bölge ve Akdeniz'in batısındaki durumu itibarı ile zorluk göstermiştir. Yapılan suikastle Melik, iç siyasette daha liberal bir gidişe taraftar olmuştur.²¹⁶ Fas Melik'i II. Hasan'ın muhalif partilerle görüşüp memleketteki sosyal adaletsizlik için birlik olma çağrıları cevap vermemiş, böylece melik birliği bizzat kendi eliyle yaptığı çeşitli reformlarla sağlamıştır.

Öncelikle yabancı kumpanyaların ve bankaların sermayelerinin %51'den fazla olması sureti ile millileştirilmesi, tarımsal toprak mülkiyetinde köylüler lehi-

²¹⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.110, Ankara (Haziran) 1971, s.39

²¹⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.111, Ankara (Temmuz) 1971, s.28

²¹⁶ Karasapan, "a.g.m.", s.50

ne değişiklikler yapılması, devlete ait toprakların çiftçiye dağıtılması genç me-
lik'in reform tedbirlerinden bazılarını oluşturmuştur.²¹⁷

13. KIBRIS

Kıbrıs adasının ismi M.Ö. 1500'de Mısır kitabelerinde Alaşin, İbrani kitabe-
lerinde Kittim olarak geçmiştir.²¹⁸ 9.250 km² yüzölçümü ile Akdenizin üçüncü
büyük adası olan Kıbrıs'ın Türkiye'ye Anamur'dan uzaklığı 71 km uzunluğunda-
dır.

Kıbrıs tarihte Mısır, İran, Roma, Abbasi ve Bizanslıların hâkimiyetleri al-
tında yaşamış, Osmanlı devleti de Kıbrıs'la 1488²¹⁹ tarihinde ilgilenmeye başla-
mıştır. Kıbrıs'a Osmanlıların 1571 yılında adayı fethetmesine kadar Venedikliler
hâkim olmuş, sonrasında Osmanlının zayıflamaya başlaması ile Orta Doğuda hâ-
kim güç olan İngiltere'ye, 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra devredilmiştir. I.
Dünya Savaşının Osmanlı Devleti için ağır yenilgilerle sonuçlanmasından sonra,
Kıbrıs'ın Britanya imparatorluğuna ilhakı Londra hükümetince de ilan edilmiş-
tir.²²⁰ Türkiye Cumhuriyeti ise Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlanmasını Lozan anlaş-
ması ile onaylamıştır. Daha sonraki yıllarda ise Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için
müzakereler yapılmıştır. Yunanistan'la birleşmek için teşkilatlanan Kıbrıslı Rum-
lar, özellikle başpiskopos Makarios tarafından 1954 yılında kurulan tedhiş teşkila-
tı EOKA²²¹ ile bu isteklerini hızlandırmaya çalışmışlardır. Böylece Yunanistan
meseleyi Birleşmiş Milletlere götürmüştür. ENOSİS'ci Rum Kilisesinin Yunanis-
tan'la birleşmek istemesi ve Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin azınlık kabul edilmeleri
Birleşmiş Milletler kurulunda tartışılmış ve kurul Türklerinde Rumlar kadar söz
sahibi olması gerektiğini açıklayarak teklifleri reddetmiştir. Yapılan görüşmeler
sonucu ise Kıbrıs Türkü Zürih ve Londra anlaşmalarıyla Kıbrıs cumhuriyetinin
eşit şartlara sahip ortağı olmuştur.

Kıbrıs hem jeopolitik hem de adada yaşayan Türklerden dolayı Türkiye için
çok önemli olmuştur. Türkiye'nin son kırk yıllık dış politikasının esas mihverleri-

²¹⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.131, Ankara (Mart)
1973, s.38

²¹⁸ Saadettin Gömeç, "**Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**", Ankara, 1999, s.129

²¹⁹ Gömeç, "**a.g.e.**", s.127

²²⁰ Nihat Erim, "Yeni Doğan Bir Devlet: Kıbrıs", **Orta Doğu**, S.1, Ankara (Nisan) 1961, s.13

²²¹ Gömeç, "**a.g.e.**", s.135

ni Kıbrıs meselesi teşkil etmiştir. Kıbrıs, Türkiye'nin hayati ve milli meselesi, milli menfaatlerimizin önemli noktası niteliğindedir. Bundan dolayı Türkiye'nin Yunanistan'la yıllardır ilişkileri, Kıbrıs meselesi ile çalkantılı bir seviyeye doğru gitmiştir. Bildiğimiz gibi 1974 Kıbrıs buhranından sonra ise bu buhrana Ege adaları meselesi eklenmiştir.

Zürih ve Londra anlaşmalarında yer alan esaslara göre, ortak bir çözüm bulmak için bir araya gelen İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs anayasasının esaslarını koyan bir antlaşma imza etmişler ve bu anayasa İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantisi altına alınmıştır. Yapılan garanti ve ittifak anlaşmalarıyla Kıbrıs, 16 Ağustos 1960'da bağımsızlığına kavuşmuştur.²²² Fakat Rum bakanların Türk bakanlara karşı devamlı bir cephe alarak, Türklerin hiç bir isteklerini kabul etmeyişleri ve anayasadaki eşitlik haklarının başbakan Makarios tarafından uygulanmayışı sonu gelmeyecek sorunları ortaya çıkaran sebepler olmuştur.

1960 Kıbrıs anayasasına göre Türkler ve Rumların ayrı belediyelere sahip olmaları kararlaştırılmıştır. Fakat beş büyük şehir olan Lefkoşa, Limasol, Magusa, Baf ve Larnako'da²²³ sadece bir tane belediye kurulmasına karar veren Rumlar Türklerin bunu reddetmesiyle iki toplum arasında gerginlikler meydana çıkmıştır. Türklerin anayasada belirtilen haklarına Rumların bu ilk tecavüz olmamış, Rumların hâkim olduğu devlet dairelerinde çalışan Türklere hiç bir aktif görev verilmemiş, Türk mahallelerindeki devlet daireleri boşaltılmış, ekonomik anlamda Türklerle ticaret yasaklanmıştır. Daha iyi anlamak için Temmuz 1960 yılında Türklerin hükümet dairelerinde işgal ettikleri memuriyet sayıları tabloda gösterilmiştir.²²⁴

Daire	Rum	Türk
İdari	99	13
Su İnkişaf	70	3
Orman	234	24
Bayındırlık	158	15
Tarım	173	54
Sağlık	597	140

²²² Celal Tevfik Karasapan, "Kıbrıs Kanayan Kazan Olmamalıdır", **Orta Doğu**, S.10, Ankara (Mart) 1962, s.27

²²³ Armaoğlu, "a.g.e.", s.785

²²⁴ H. Fikret Alasya, "Kıbrıs ve Türkler", Ankara, 1964, s.129

Mesaha ve Tapu	236	52
Eski Eserler	45	6
Toplam	1612	307

*Tablo 7: Temmuz 1960 Tarihinde Rumların Hakim Olduğu Devlet Dairelerindeki Türklerin Memuriyet Sayıları

Tabloya göre Kıbrıslı Türklerin azınlık durumunda olduğu görülmüştür. Bu yüzünden belediye sorunlarında Türkler, Kıbrıs cumhuriyet idaresindeki layık oldukları hakları almak istemiş ve belediye konularındaki iştiraklarda sert ifadeler kullanmışlardır. Kıbrıslı Türklerin haklı davalarında, gösterdikleri sert tutumdan memnun olmayan Kıbrıs başbakanı Makarios, anayasada değişiklik yapılmasını görüşmek üzere 22–24 Kasım 1962 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir.²²⁵ Kıbrıs'taki Türk toplumunun yaşama teminatını ortadan kaldırmak için yapılan müzakereler, Türkiye tarafından reddedilmiştir.

Rumların tek taraflı kurdukları belediyelere karşı, Kıbrıs Türk cemaati bahsedilen beş büyük şehirde kendi belediyelerini, anayasanın kendilerine tanıdığı hakkı kullanarak oluşturmuşlardır. Buna karşılık Makarios hükümeti, Türklerin kurduğu bu belediyeleri tanımayacağını belirtmiştir. Türkiye ise bu tutuma zamanın dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'in 3 Nisan 1963 günü meclisteki konuşması ile tepkisini koymuştur.²²⁶

“.....Kıbrıslı mesul Rum şahsiyetler, imzaladıkları milletler arası anlaşmaları (anlaşmaları) ve anayasayı çiğnemek hususunda kararlı iseler, Türkiye cumhuriyeti de, anlaşmaların ve anayasanın tamamile (tamamıyla) uygulanmasını sağlamak ve Türk haklarını mahfuz tutmak hususunda sarsılmaz bir surette kararlı ve azimlidir.....”

Bununla beraber Kıbrıs'ta gerginlik daha da artmıştır. EOKA'cılar Türklere işkence yapmaya başlamışlar, birçok eve zorla girmiş, halka otomatik silahlarla ateş açmışlardır. 1963 yılında EOKA'cılar tarafından, ‘Kanlı Noel’ olarak bilinen Türkleri imha hareketleri gerçekleşmiş, üç gün süren bu katliamda 92 Türk şehit

²²⁵ Celal Tevfik Karasapan, “Genel Durum”, **Orta Doğu**, S.15, Ankara (Ocak) 1963, s.44

²²⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Feridun Cemâl Erkin'in Kıbrıs Hakkında Konuşması”, **Orta Doğu**, S.18, Ankara (Nisan) 1963, s.14

edilmiş, 475 kişi yaralanmış, 103 köy yıkılmış ve bunun sonucunda da 30.000 Türk vatanlarından göç etmişlerdir.²²⁷ Bugün bile akıbetleri hala belli olmayan kadın, çoluk çocuk, yaşlı insanlar evlerinden alınarak götürülmüştür. Amacı, adadaki bütün Türkleri yok etmek olan Makarios hükümetince Türklere yapılan zulümle, insan hakları ve onuru ayaklar altına alınmıştır. Türkiye ise, İngiltere ve Yunanistan'ı harekete geçirerek 13 Ocak 1964 yılında Londra'da garanti anlaşmaları gereğince bir konferans tertiplemiştir.²²⁸ Kıbrıslı Rumlarında katıldığı bu toplantıda Rum temsilciler, anayasadan Türklere verilen bütün hakların çıkarılmasını istemişlerdir. Konferansta İngiltere, bir anlaşma formülü bulamayınca Kıbrıs'taki güvenliğin tesisi için bir NATO birliğinin gönderilmesini ABD'ye teklif etmiştir. ABD de üç ay müddetle 10.000 kişilik NATO kuvvetinin Kıbrıs'a çıkmasına, Türkiye, Yunanistan, İngiltere dışında bir arabulucunun seçilmesi suretiyle Kıbrıs olayına bir çözüm yolu bulunmasını kabul etmiştir.²²⁹ Fakat Türkler Kıbrıs'ta federal bir sistemin kurulmasını, Türk toplumunun Rumlardan bağımsız olarak kendisini idare etmesini istemiş, buna karşılık Rumların tam bağımsızlık ve Türklerin azınlık olarak kabul edilmesi istekleri yüzünden antlaşma sağlanamamıştır.

Çözülemeyen Kıbrıs meselesi, Birleşmiş Milletlere götürülmüştür. Birleşmiş Milletler ise 4 Mart 1964 tarihinde aldığı kararla, Kıbrıs'ta Türklere karşı dökülen kanı durdurmak, tabii şartları geri getirmek, şiddeti önlemek amacıyla barış gücünün gönderilmesine karar vermiştir.²³⁰ Fakat bu barış gücü adadaki İngiliz askerlerinin yerini almış ve barış gücünün adaya gelmesiyle Makarios Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını koparmak için Zürih ve Londra anlaşmalarını tek başına feshettiğini açıklamış, Türkiye ise bu feshi kabul etmemiştir. Bu olayın ardından Yunan başbakanı Yorga Papandreou yayınladığı bildiride, Yunanistan'ın Helelizm'in Kıbrıs'taki halk mücadelesini kayıtsız şartsız desteklediğini, Zürih ve Londra antlaşmalarının yürümediğini, bu antlaşmaların adada durumu çıkmaza sürüklediğini söylemiş ve Makarios'un ittifak anlaşmalarının fesih etmesini des-

²²⁷ Gömeç, "a.g.e.", s.136

²²⁸ Alasya, "a.g.e.", s.138

²²⁹ Alasya, "a.g.e.", s.140

²³⁰ Nihat Erim, "Kıbrıs Buhranına Yeni Bir Bakış", **Orta Doğu**, S.24, Ankara (Nisan) 1964, s.3

teklemiştir.²³¹ Böylece mesele Kıbrıslı Rum davası olmaktan çıkmış, Türk-Yunan davası halini almıştır. Kıbrıs meselesine İngiltere'nin ve ABD'nin karışmaması, bağımsızlıklarını desteklediğimiz ve yıllarca kültür birliği ettiğimiz Orta Doğu ülkelerinin bile sessizliklerini koruması, Türkiye'yi büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Makalesinde bu duruma değinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu, hem batılı müttefiklerinin hem de Orta Doğu memleketlerinin bu duruma sessiz kalmasına değinmiş ve şunları söylemiştir.²³²

“..... Kıbrıs ihtilâfi millî ve insanî bakımdan, yüreğimizi sızlatan bir çok elim hâdiselere yol açtığı kadar, bazı acı gerçeklerin meydana çıkmasına da sebep oldu. (...) İşte, bir yandan, güvendiğimiz dostlar dahi Kıbrıs'ta oynanan dram karşısında birer seyirci vaziyeti almışlar ve bizi o dramın içinde tek başımıza bırakmışlardır. Öteyandan en vefalı, en imanlı ve en fedakâr üyesi olduğumuz şüphe götürmeyen Birleşmiş Milletler işimizi pamuk ipliğine bağlamakla yetinmektedir. Son defa başvurduğumuz NATO kapısından ne çıkacağı henüz belli değildir. Takip ettiği yanlış politikanın hazin bir sonucu olan Kore davası uğrunda kanımızı oluk oluk döktüğümüz Amerika ise Kıbrıs meselesini maşanın ucuyla tutmaktadır. Çoğu tarihî mukadderat ve dinî inanç kardeşlerimiz olan Orta Doğu milletlerine gelince, bunların hemen hepsi bizden yüz çevirmişler, ya da, -evet heyhat, ya da- düşmanlarımız safında yer almışlardır. <<Acı gerçekler>> dediğimiz işte bunlar, bu gözle görülen, elle tutulan ve bize, Rum mezaliminden, bize sözde dostumuz Yunanistanın açtığı Haçlı Sefer'den (Seferlerinden) daha önemli görünen bu <<vakıa>>lardır. Çünkü, yüzeli yıldan beri devam eden o <<mezalim>>, o <<Sefer>> ler bizi artık hiçbir hayal kırıklığına düşürmemektedir ve Türk milletinin gücü, her zaman bunlara

²³¹ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.788

²³² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Kıbrıs'tan Orta Doğuya Bakış”, **Orta Doğu**, S.24, Ankara (Nisan) 1964, s.2

karşı koymasını bilmiştir. Ama, gerek hak ve hürriyet davasında yanyana işbirliği ettiğimiz Batı devletlerinin ilgisizliğine, gerek Millî Mücadelemizle istiklâl savaşı yollarını açtığımız Orta-Doğu milletlerinin –ki düne kadar Mustafa Kemâl onlar için de bir büyük önderdi- bizden yüz çevirişlerine karşı böyle bir kanıksama gösteremeyiz. (...) Atatürk'ün kurduğu Türkiye böyle akibete lâyık değildir. Bir zamanlar bu Türkiye bütün mazlum, esir ve hürriyetlerine susamış milletlerin Kâbesi idi. Biz şimdi buradan hakkımızı talep etmek için başka yerlere el uzatmaktayız.....”

Kıbrıslı Türklere yapılan işkenceler ve Makarios'un silahlanmaya başlaması Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini şart koşmuştur. Bu duruma sessiz kalamayan Türkiye ise, yurttaşlarını kurtarmak için bölgeye asker göndermeye karar vermiş, fakat bu duruma izin vermeyen ABD başkanı Johnson, başbakan İsmet İnönü'ye Türkiye'nin garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahale edemeyeceğini bildiren tehdit dolu bir mektup göndermiştir. Mektubun içeriğinde ise;

- Türkiye, Garanti Antlaşmasını tam işletmeden adaya müdahale kararı almıştır fakat Türkiye henüz bu müdahale hakkını kullanamaz.
- Türkiye ve A.B.D. arasında mevcut 12 Temmuz 1947²³³ tarihli antlaşma ile Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'a müdahalede kullanılamaz. Çünkü bu silahlar Türkiye'ye savunma amacıyla verilmiştir.

Bu mektuptan sonra ABD ile ilişkiler iyice gerilmiştir. Amerika Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilmesine karşılık, Ege'deki Yunan adalarından birisinin Türkiye'ye verilmesini teklif etmiş fakat Türkiye, şanlı ve onurlu geçmişini ABD'ye karşı da koruyarak, yapılan onursuzca teklifi reddetmiştir.

Bu sırada 1964 yılının Ağustos ayında Kıbrıs'ın Erenköy ve Mensura bölge-
sindeki Türklere yapılan işkenceler, Türkiye için bardağı taşıran son damla olmuş,

²³³ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.789

Türk hava kuvvetlerine ait jet uçakları Rum menzillerini bombalamıştır. Tüm dünya Kıbrıs'ın, Türkiye için çok önem arz ettiğini ve ayrılmaz bir bütün olduğunu görmüştür. Kıbrıs davasındaki bu haklı tutumumuza karşı, Birleşmiş Milletlere katılan memleketlere davanın anlatılamaması ve bu davamızın kazanılması için siyasi zeminin hazırlanmamış olması bizi, Kıbrıs'ta dünyaya haklılığımızı ispat etmek için çok uğraştırmıştır. Birleşmiş Milletler arabulucusu Galo Plaza'nın Kıbrıs Türklerini yok saymak ile ilgili raporunu Türkiye'nin reddetmesi, 1965 Mayıs'ından itibaren Yunanistan'la yapılan ikili görüşmelerin konusu olmuştur. Fakat görüşmeler sık sık Makarios ve Kıbrıs Rumlarının Türk-Yunan görüşmelerine karşı çıkıp, meseleyi Birleşmiş Milletler çerçevesinde yürütmek istemeleri ve Yunanistan'daki hükümet buhranları dolayısıyla kesilmiştir. Ayrıca Kıbrıs içinde NATO'nun aktif bir rol oynamaktan kaçınan bir durum sergilemesi, Akdeniz bölgesinde ki barışın zedelenmesine neden olmuştur.²³⁴

Makarios ve Yunanistan, Kıbrıs meselesindeki tutumlarını daima Türkiye'deki iç siyasi iktidarsızlığa göre ayarlamış, bütün dünyanın bildiği Yunan diktatoryasının esasını teşkil eden ENOSİS'le birlikte, kuvvete başvurarak değil de çeşitli müzakerelerle Türkiye ile yapılan pazarlıklarla gerçekleşmesi, bu durumdan faydalandığını göstermiştir. Yunanistan'ın Kıbrıs konusundaki tasarılarını kolaylaştıran bir diğer hadisede, Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine karşı baskı politikasını yaygınlaştırmasıdır. 5 Haziran 1967'de çıkan Arap-İsrail savaşından sonra Türkiye'nin Orta Doğu politikasına ağırlık vermesinden sonra, Yunanistan'da Türkiye ile olan ilişkilerini bu savaşın yarattığı atmosferle birlikte kendisine çevirmiştir.²³⁵ Böylece 15 Kasım 1967 günü Kıbrıs Rumları, özellikle Rum milli muhafız kuvvetleri Türklerin toplu olarak bulunduğu Boğaziçi ve Gecitkale köylerine karşı harekete geçmiş²³⁶ ve katliamlarda bulunmuştur. Bu son olaydan sonra Türkiye, konuyu meclise taşımış ve TBMM'de büyük bir oybirliği ile savaş kararı almıştır. Türkiye, Yunan hükümetine verdiği bir ultimatomla barışın ancak Yunan kuvvetlerinin Kıbrıs'tan tamamen ve derhal çekilmesiyle olacağını beyan

²³⁴ Faik Zihni Atadar , “Birleşmiş Milletler Kararından Sonra Kıbrıs Meselesi”, **Orta Doğu**, S.46, Ankara (Şubat) 1966, s.4

²³⁵ Armaoğlu, “**a.g.e.**”, s.795

²³⁶ Armaoğlu, “**a.g.e.**”, s.799

etmiştir.²³⁷ Yapılan müzakerelerden sonra, iki tarafında ılımlı çabaları sayesinde buhranın kısa süreliğine son bulmasıyla Kıbrıs Türkleri, 1960 anayasasının kural-ları uyarınca Kıbrıs'ta geçici bir Türk yönetimi kurmuşlar, böylece bu karar Tür-kiye'nin federal devlet tezi istikametinde atılmış bir adım olmuştur. Fakat Rauf Denктаş ve Rum cemaati arasındaki görüşmeler ölü bir noktaya gelmiş, iki taraf arasındaki görüşmeler kesilmiştir.

1963'teki kanlı olaylardan sonra, Kıbrıs davası geçirdiği bütün inişli çıkışlı safhalarıyla herhangi bir açıklığa kavuşmamıştır. Türkiye geçirmekte olduğu iç bunalıma rağmen Kıbrıs üzerindeki tarihi, jeopolitik ve milletler arasındaki ant-laşmalardan doğan haklarından vazgeçmemiştir. NATO, Kıbrıs'ta kısıtlı bir böl-genin Türkiye'ye verilmesini kararlaştırarak ENOSİS'i desteklemiştir. Böylece NATO, Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de bir NATO üssü olarak kullanılmasını teminat altına almak istemiştir.²³⁸ Bilindiği üzere 15 Temmuz 1974 günü EOKA tedhişçi-lerinden ve cinayetleriyle meşhur Nikos Sampson yaptığı bir darbeyle Makarios'u düşürmüş ve Kıbrıs Elen Cumhuriyetini ilan etmiştir.²³⁹ 1974 buhranı böyle baş-lamış, Türkiye başarılı bir harekâttan sonra bahsettiğimiz beş şehrin tamamını ele geçirmiştir.

14. BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

14. 1 Bahreyn

Coğrafi adıyla Fars körfezinde bulunan Bahreyn'i İngilizler 19.yy.da, Os-manlı İmparatorluğunun hükmünde bulunan ve topraklarının bir kısmını İran'ında sahip çıktığı bu körfezdeki şeyhlikleri, Hindistan yollarını kontrol altında bulundurmak istemesi sonucu himayelerine almışlardır. Bahreyn Suudi Arabistan kıyı-larından 30 ve İran kıyılarından 200 km uzaklıkta, 532 km² yüz ölçümünden ve on bir takımadasından oluşan emirliktir.²⁴⁰

²³⁷ Celal Tefik Karasapan, "Kıbrıs Trajedisi Son Safhasında İken", **Orta Doğu**, S.67, Ankara (Kasım) 1967, s.4

²³⁸ Celal Tefik Karasapan, "Kıbrıs Görüşmeleri ve NATO", **Orta Doğu**, S.116, Ankara (Aralık) 1971, s.2

²³⁹ Armaoğlu, "**a.g.e.**", s.802

²⁴⁰ Celal Tefik Karasapan, "Bahreyn ve Katar'ın Bağımsızlıkları", **Orta Doğu**, S.113, Ankara (Eylül) 1971, s.16

Arap âlemini etkisi altına alan anti-emperyalizm, milliyetçilik ve milli egemenlik akımı Bahreyn ve Katar'a hatta Fars körfezinin girişindeki Omman ve Maksat Sultanlığına kadar yayılmıştır. Bu yüzden İngiltere, körfezlerdeki hâkimiyeti ve himayesini devam ettirmeyi mümkün görmediği için, 1972'nin başında bütün kuvvetlerini çekmiştir. İngiltere körfezden çekilirken bir körfez federasyonu kurulmasına faal olarak çalışmıştır. Federal meclis yetkisiyle hareket eden federal konsey, savunma için gerekli tedbirleri almaya yetkili kılınmış ve bu federasyon, Katar'ın Daho kasabasında üç gün süren toplantıda²⁴¹, Bahreyn, Abu Dabi, Dubai, Katar, Um-el-Kayvan, Şarcah, Re's-ül-Hayme, Fucayre ve Acman körfez emirliklerin katılımları ile oluşturulmuştur.²⁴² İngilizlerinde desteğiyle bu on şeyhlikle kurulma kararı alan federasyonun amacı, aralarında ki iş birliğini sağlamlaştırarak, emirliklerin kalkınmasını ve refah düzeyinin yükselmesini sağlamak olmuştur.

Bahreyn'in bağımsızlık istemesini, topraklarının bir kısmını isteyen İran'la işbirliği içine giren Suudi Arabistan karşı çıkmıştır. Fakat bu birlik Arap âleminde tepkilere neden olmuştur. İran ve İngiltere'nin isteğiyle Birleşmiş Milletler aldığı kararla Bahreyn'e bir temsilci göndermiş, Yemen Halk Cumhuriyeti Bahreyn'in bir Arap adası olduğunu bundan dolayı geleceği üzerinde emperyalistlerin değil Arap'ların söz hakkı olması gerektiğini savunarak, Birleşmiş Milletler temsilcisinin gönderilmesinden hoşnut olmadığını belirtmiştir. Güvenlik konseyi 11 Mayıs 1970'de oy birliğiyle Bahreyn'in bağımsız bir devlet olmasını kabul etmesine karşı, kızıl Çin tarafından desteklenen bölgedeki yıkıcı gerilla hareketlerinin artmasından dolayı Bahreyn, bir körfez federasyonu kurulması çabalarına katılmıştır.²⁴³ Daha sonra Bahreyn'in federasyona, nüfusunun yarısı kadar katılmakta ısrar etmesi yüzünden federasyon düşüncesi hayata geçirilememiştir. Nihayet 1820'den beri İngiltere-Bahreyn arasındaki anlaşmaları fesheden emirlik, 14 Ağustos 1971

²⁴¹ Karasapan, "a.g.m", s. 46

²⁴² Karasapan, "a.g.m.", s.31

²⁴³ Karasapan, "a.e."

yılında tam bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁴⁴ Aynı gün içerisinde de Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Mısır ve Türkiye Bahreyn'in bağımsızlığını tanımışlardır.

Petrol bakımından çok zengin bir şeyhlik olan Bahreyn'in 1970 istihsalı, 4.000.000 ton olarak belirlenmiş, böylece sadece petrolden 14.75 milyon dinar devlet bütçesine gelir sağlamıştır.²⁴⁵

14. 2 Katar

7500 km² genişliğinde²⁴⁶ bir yarım ada olan emirlik, tıpkı Bahreyn gibi aynı sebeplerle 1970 Haziranın da kendine bir devlet niteliği verecek idari organları meydana getirmiştir.

Petrol rezervi bakımından çok zengin olan ve sadece petrolün sağladığı gelirle geçinen emirlik, ham petrolden suni gübre istihsalinde ve hava gazı sahalarını işletmekte, bölgenin en ileri memleketleri arasında yerini almıştır. Arap birliğini gerçekleştirmeyi, mağlup Filistin'de işgal edilmiş Arap topraklarını geri alacağını belirtmiştir²⁴⁷ Bağımsızlığa kavuştuktan sonra Katar'da siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır. 22 Şubat 1972 yılında bir saray darbesi olmuş, subayları İngiliz olan ücretli ordu sayesinde Şeyh Ahmed bin Ali-el-Halife emirliği ele geçirmiştir.²⁴⁸

14. 3 Diğer Şeyhlikler

Bahreyn ve Katar'ın bağımsızlığından sonra geride Fars körfezindeki şeyhliklerden Ebu-Dhabi, Dubai, Sarcab, Re's-ül-Hayme, Füceyre, Acman ve Üm-mül Kovain kalmış ve bu şeyhlikler 18 Temmuz 1971 yılında bağımsız körfez Arap emirlikleri federasyonu kurmuşlardır.²⁴⁹

²⁴⁴ Celal Tefvik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.112, Ankara (Ağustos) 1971, s.36

²⁴⁵ Karasapan, "a.e."

²⁴⁶ Karasapan, "a.g.m", s.18

²⁴⁷ Karasapan, "a.e."

²⁴⁸ Karasapan, "a.g.m", s.47

²⁴⁹ Celal Tefvik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.116, Ankara (Aralık) 1971, s.38

Ebu-Dhabi'nin yüzölçümü 67.000 km² olup, petrol 1962 yılında bulunmuş ve 1970 yılında petrol istihali 33 milyon tona çıkmıştır.²⁵⁰ Körfez bölgesinde önemli bir ticari rol oynayan Dubai, 3.900 km²'lik²⁵¹ yüz ölçümüne sahip zengin otelleri ve önemli limanları bu şehrin refah düzeyini arttırmıştır. Petrol bakımından en zengin emirliklerden biri olan Sarcah, yüksek bir eğitim seviyesine sahip olmuştur. Geçim kaynağı tarım ve balıkçılık olan Üm-mül Kovain de ilişkilerini geliştiremeyen emirlikler arasına girmiştir. Tarım bakımından oldukça verimli topraklara sahi olan Füceyre şehliği emirlik olarak 1952²⁵² tarihinde tanınmıştır.

Dünya stratejisi bakımından çok önemli olan fars körfezinde bulunan bu şeyhlikler bugün petrol varlıkları ile göz kamaştıran bir zenginliğe sahip olmuşlardır. Arap âleminin binlerce yıllık odak noktası olan bu bölgelerdeki petrol varlığı batılı emperyalist ülkelerin verdikleri önem dolayısıyla bağımsız krallık, sultanlık veya emirlikler olarak devam eden memleketlerden oluşmuştur.

²⁵⁰ Celal Tefik Karasapan, "Arap Körfez Emirlikleri Federasyonu", **Orta Doğu**, S.117, Ankara (Ocak) 1972, s.22

²⁵¹ Karasapan, "a.e."

²⁵² Karasapan, "a.g.m.", s.24

II. BÖLÜM

ORTA DOĞU ÜLKELERİNDEKİ SİYASİ VE EKONOMİK GELİŞMELER

1.SİYASİ GELİŞMELER

Orta Doğu ve dünya politik tarihinin en karmaşık siyasi gelişmelerinin parametrelerini Arap-İsrail savaşları oluşturmuştur. Kamuoyunda Arap-İsrail uyuşmazlığı her ne kadar dini konulara dayandırılrsa da milliyetçilik akımından etkilenilip ortaya çıktığından şüphe yoktur. Konuyu daha iyi algılamak için bu uyuşmazlığın temellerinin atıldığı I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeleri analiz etmek gerekmektedir.

I. Dünya Savaşında Osmanlı imparatorluğunun yenilmesiyle başlayan milliyetçilik hareketleri, Arap ve Yahudilerin Orta Doğudaki dengelerinin değişimi için ortam hazırlamıştır. 1916-1918 yılları arasında Osmanlı devletine karşı yapılan Arap ayaklanmaların, İngilizlerin desteğiyle başarıya ulaşmasıyla Suriye, Ürdün ve Arabistan yarım adası Osmanlı imparatorluğundan alınmıştır. Savaşın sonunda, emperyalist devletlerce bütün toprakları gizli anlaşmalarla paylaşılan Osmanlı imparatorluğu, fiilen bitmiş ve dünya yeni dengelerin amaçları doğrultusunda yönetilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yayınlanan Balfour Bildirgesin de Yahudilerin yurt arayışına karşılık Filistin topraklarını yurt olarak göstermeleri, Arap- İsrail uyuşmazlığının başlangıcı olmuştur. II. Dünya Savaşının başlamasıyla farklılaşan Arap-İsrail uyuşmazlığı, Filistin'e yapılan Yahudi göçleriyle iyice doruğa ulaşmıştır. Böylece Yahudiler kendilerine bir Yahudi Filistin'inin kurulması-

nı hızlandırmışlardır. II. Dünya Savaşının sonunda dünya güç dengesi de değişmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşından sonra Orta Doğu’da güçlü bir manda rejimi kuran İngiltere’nin gücünü kaybetmesiyle, ABD bölgede onun yerini alacak yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

Filistin sorununu çözmek için toplanan Birleşmiş Milletlerin 29 Kasım 1947 kararıyla Filistin’i Yahudiler ve Araplar arasında paylaşırması, Arap-İsrail savaşlarının çıkmasına neden olmuştur. İsrail devletinin kurulmasıyla 1948 yılında yapılan savaş ve 1956 yılındaki Süveyş krizi Arapların hüsrana uğramasına neden olmuştur. 1967 yılına gelindiğinde ise, Mısır ve Suriye sınırlarında devam eden çatışmalar yeni bir savaşın başlamasına neden olmuştur. 1967 savaşı daha çok Ürdün nehrinin kaynakları için yapılan bir savaş niteliği kazanmış, Arapların yenilmesi ile bütün Orta Doğunun çehresi değişmiş ve İsrail sınırlarını genişletmiştir. Böylece Mısır, bölgedeki liderliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu savaştan sonra bölgedeki Arap milliyetçiliği etkisini yitirerek bunun yerine İslam birliği ile yerel milliyetçilikler oluşmuştur.¹ Sonrasında yapılan barış görüşmeleri bir sonuç vermeyince, 1973 savaşı patlak vermiştir. Bu savaşta İsrail kazanmasına rağmen maddi ve savunma stratejisi anlamında çöküş yaşamış, Mısır ve Suriye ise İsrail’in bölgedeki varlığını kabul etmiştir. 1973 savaşı tüm dünyayı sarsan bir savaş olmuştur. Araplar savaş sırasında ABD ve Hollanda’nın İsrail’e yardımlarından dolayı tüm dünyaya petrol ambargosu uygulamışlar, böylece Arap ülkeleri en güçlü silahlarını siyasi bir araç olarak kullanarak, güçlü ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir. Bu savaştan sonra Araplar diplomatik arayışlar içine girmiş, Birleşmiş Milletler öncülüğünde yapılan Cenevre konferansı bir sonuç vermemiştir.

Orta Doğu ülkeleri, Filistin’deki İsrail hegemonyasını bertaraf etmek için aralarında çeşitli zamanlarda konferanslar düzenlemiş fakat bu konferanslarda da İsrail’e karşı bir birlik oluşturamamışlardır. Kısaca değindiğimiz Arap-İsrail uyuşmazlığının tarihsel sürecinden sonra, tezimizin bu bölümünde yapılan konferansları ve sonrasında oluşan siyasi gelişmeleri konu edindik. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Çin’in Orta Doğudaki siyasi çıkarları ile petrolün bölgedeki önemi tezin

¹ Berna Süer, Ayşe Ömür Atmaca, “**Arap-İsrail Uyuşmazlığı**”, Ankara, t.y., s.45

ilerleyen sayfalarında konu edilmiştir. Şimdi sırası ile Arap konferanslarını inceleyelim.

A.Arap Konferansları

A. 1 Kahire Konferansı

İsrail devleti kurulduğundan bu tarafa tek gayeleri işgal edilmiş topraklardan İsrail'i çıkarmak ve Filistin'i yeniden diriltmek olan Orta Doğu ülkeleri, bu konferanslarla İsrail'i ortadan kaldırmanın yollarını aramışlardır.

Bu konferanslardan ilki, 13 Ocak 1964'te Kahire'de toplanmıştır.² Arap devletlerinin davalarını, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve İngiltere'nin gereği gibi anlamadıklarını ve bu iki emperyalist devletlerin Filistin davasına karşı takındıkları tutum yüzünden, Kahire'de yapılan konferansla Arap âlemi dünyaya tek millet imajını vermişlerdir.

Konferansın toplanmasının asıl nedeni, İsrail'in Ürdün nehrinin sınırlarına girmeden önce Lübnan ve Suriye'deki nehri, kaynaklarından itibaren değiştirmek istemesi ve bu yüzden Ürdün'e askeri harekât sahası oluşturması olmuştur. Dört gün süren konferansta varılan sonuçlar, Arap devletlerinin birbirleri ile olan anlaşmazlıkları dolayısıyla kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Konferansta Ürdün nehrinin Lübnan ve Suriye'deki kollarının yolları değiştirilmesi ve bunun için kararlaştırılan ödeneğin Arap devletleri tarafından taksim edilmesi kararlaştırılmıştır.³ Arap orduları arasındaki koordinasyonu sağlamak için kurulmasına karar verilen, Ortak Arap Kumandanlığı ve FKT'nin kongrede kurulması ile Amerika ve İngiltere'ye Siyonizm'e karşı askeri teşkilatlanmanın başladığı gösterilmiştir.

Kahire'deki zirve konferansı bittikten sonra en büyük tepkiyi, o dönem İsrail'le nükleer çalışmalara başlayan Amerika Birleşik Devletleri vermiş ve İsrail'in konferansa karşı sert tavır almasını açıkça teşvik etmiştir.

A. 2 İskenderiye Konferansı

4 Eylül 1964 tarihinde İskenderiye'de, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Irak, Cezayir, Sudan, Suriye, Lübnan, Ürdün, Yemen ve Filistin varlı-

² Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Nisan) 1961, s.27

³ Karasapan , a.g.m., s.29

ğını temsil eden ve Kahire Arap konferansında kurulmasına karar verilen Filistin Kurtuluş Teşkilatı'nın da katılımlarıyla, ikinci Arap zirve konferansı yapılmıştır.⁴

Kahire konferansında olduğu gibi toplantının en önemli konusunu, Ürdün nehrinin kaynaklarının değiştirilmesi oluşturmuştur. İsrail'in Ürdün sularını Necef nehrine akıtmaya başlaması, BAC'nin desteklediği Irak ve Baascı Suriye ile çatışmalar ve Kahire konferansında kurulması kararlaştırılan Filistin varlığı konusunda çıkan birçok anlaşmazlık konferansın önemli konuları arasında olmuştur. Ayrıca Arap ülkelerinin zengin petrol yataklarına sahip olanlar ve bu kaynakla sahip olamayanlar arasındaki husumetler, toplantıda birinci Arap zirve konferansında olduğu gibi açıklığın ve netliğin oluşmamasına neden olmuştur. Konferansta alınan kararlar şu şekilde bildirilmiştir :⁵

- İkinci konferans da Ürdün nehrini besleyen suların, yollarının değiştirilmesi inşaatının başlanmasına karar verilmiş
- Arap devletlerine düşman olan devletlere, özellikle topraklarını sömürgeleştirip zengin petrol kaynaklarını istismar eden İngiltere'ye karşı koymalarına, Aden ve Kıbrıs'taki İngiliz askeri üslerinin kaldırılmasına
- Bir Filistin varlığı hükümeti kurulmasına ve bu hükümetin masraflarının Arap devletleri tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.

Ürdün nehrini besleyen suyunun inşaatının başlaması daha ziyade, Arap ülkelerinin sulardan faydalanmasını sağlamıştır. Filistin hükümetinin kurulması vazifesini ve kurulacak Filistin ordusunun eğitiminin masraflarının B.A.C tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. İskenderiye zirve konferansı Siyonizm'e karşı olumlu bir başlangıç yapmış, Filistin'in kurtuluşu için bütün Arap devletlerinin sorumluluğunu açıkça yüklenmesine neden olmuştur.

⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.29, Ankara(Eylül) 1964, s.7

⁵ Karasapan, a.g.m., s.8,10.

A. 3 Kazablanka Konferansı

Arap zirve konferanslarının üçüncüsünü teşkil eden konferans, 13 Eylül 1965 tarihinde Fas'ın önemli şehirlerinden Kazablanka'da yapılmış, İskenderiye konferansına iştirak eden ülkelerden sadece Tunus katılmamıştır.⁶

Konferans, Filistin davasıyla ilgili İsrail devletinin yapacağı herhangi bir askeri saldırıya karşı, Filistinlileri korumak maksadıyla alınacak tedbirleri müzakere etmiş, ayrıca Ürdün sularının mecralarının değiştirilmesi konusunda da görüşler bildirilmiştir. Fakat ne Ürdün nehri ile ilgili nede Filistin davasıyla ilgili pürüzler bu konferansta da netlik kazanmamıştır.

Bu suretle Kazablanka konferansının fiili olarak elde etmiş olduğu tek başarı, Güney Arabistan ve Basra körfezi şeyhliklerinde özgürlükleri için savaşan Araplara yardım edilmesi ve Arap devletlerinin kendi aralarındaki bütün aleyhte propaganda faaliyetlerini durdurmaları için oluşturulan Dayanışma Paktının imza edilmesi olmuştur.⁷

A. 4 Hartum Konferansı

Ön hazırlığı Arap devletleri dış ilişkiler başkanları tarafından Hartum ve Bağdat'ta yapılan çalışmalarla oluşturulmuş olan dördüncü Arap zirve konferansı Hartum'da toplanmıştır.

Konferans, 29 Ağustos 1967 tarihinde Suriye hariç bütün Orta Doğu ve Mağrip devletlerinin katılımıyla başlamıştır.⁸ Hartum da yapılan bu konferansta Arap devletlerinin birbirleri ile olan ilişkileri diğer üç konferanstan daha ılımlı bir seyir izlemiştir. 1967 Arap-İsrail savaşında, İsrail'e yardım ettikleri gerekçesi ile A.B.D, İngiltere ve Federal Almanya ile diplomatik, ekonomik ve sosyal alanda kesilen ilişkilerin yeniden başlamasında Arap devletlerinin serbest bırakılması kararı bu ılımlı havayı devam ettirmiştir.

⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.41, Ankara (Eylül) 1965, s.32

⁷ Karasapan, "a.g.m", s.34

⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.65, Ankara(Eylül) 1967, s.35

Hartum konferansı sonucunda yayınlanan bildiride, Arap devletlerinin almış oldukları kararlar şunlar olmuştur;⁹

- İsrail'in işgal etmiş olduğu toprakların ve bu toprakların geri alınmasında bütün Arap ülkelerinin birlikte çalışmasına ve 1967 de ki altı gün savaşında hezimete uğrayan Arapların savaşın izlerini yok etmek için birleşmesi gerektiğine,
- Saldırgan İsrail kuvvetlerinin, 5 Hazirandan sonra işgal ettikleri, (Suriye'ye ait Golan Tepeleri'nden başka, Şeria Nehri'nin batısında kalan, Kudüs'ün doğu kesimleri dâhil Ürdün'e ait olan topraklar, ayrıca güneyde Mısır'a ait Sina Yarımadası, İsrail'in 1967 savaşı sonunda işgal ettiği topraklardır.) Arap topraklarından çekilmesi için Arap devlet başkanlarının, uluslar arası ve diplomatik seviyede siyasi bir hareket yolundaki çabalarının birleştirilmesine,
- İsrail'e altı gün harbinde yardım eden ABD, İngiltere ve Federal Almanya'ya petrol ihracatının durdurulması kararının kaldırılmasına,
- Ortak bir Arap ekonomik kalkınma fonunun kurulmasına,
- Arap devletleri sınırları dâhilinde bulunan emperyalist devletlere ait, bütün üslerin kaldırılmasına karar verilmiştir.

Hartum Konferansında alınan bu kararlar tüm Arap memleketlerini memnun etmiş ve acı yenilgi ile başlayan Orta Doğu buhranının meydana getirdiği genel durum, Arap ülkelerinin Siyonizm'le hala savaşacak gücü olduğunun göstergesi olmuştur.

A. 5 Rabat Konferansı

Arap konferanslarının beşincisi 21 Aralık 1969 yılında Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanmıştır.¹⁰ Rabat'taki oturumlarda, Arap ülkeleri, özellikle komşu memleketlerinde bulunan İsrail ateşkes hattındaki askeri yığınaklara göndermek iste-

⁹ Karasapan, "a.g.m", s.36

¹⁰ Celal Tefvik Karasapan , "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.92, Ankara (Aralık)1969, s.32

dikleri takviyelere Mısır başkanı Nasır hariç Orta Doğu memleketlerinin hiç biri destek vermemiştir. Konferansın sonunda bir bildirinin yayınlanmamış olması, oturumların büyük bir kargaşa havasında geçtiğini ispatlamıştır.

Konferansta, Mısır'ın İsrail savaşında kullanmak üzere alacağı silahların Sovyetler Birliği tarafından verilmemesi ve bütçesindeki açık tartışılmıştır. Sovyetlerin silah boykotu ile karşılaşan Mısır, silahları başka ülkelerden tedarik edeceğini açıklamış ve konferansta bulunan devletlerin yardımda bulunmasını istemiştir. Edilen pazarlıklar sonucu Mısır'a, Libya'nın 20 milyon, Suudi Arabistan'ın 10 milyon, Kuveyt'in ise 5 milyon sterlin vermeleri kararlaştırılmıştır.¹¹ Amerika Birleşik Devletleri Orta Doğu buhranına barışçı bir çözüm bulmak için Rabat konferansına, İsrail'in 1967 yılındaki savaşta işgal ettiği Ürdün'ün batı kesiminden çekilmesi gerektiğini söyleyen çözümler getirmiş, fakat bunları İsrail devleti kabul etmemiştir. Amerika Ürdün ve İsrail barışının gerçekleşmesi için ilk önce Mısır'la İsrail arasında barışın sağlanması gerektiği siyasetini düşünmüş ve bu amaçla Rabat'taki konferansa tekliflerini götürmüştür.

Arap âleminde beşincisi yapılan bu konferansın sonuçları, milletler arası alanda iyi bir izlenim bırakmamıştır. Toplantıda daha cesur ve net kararlar alınmamış olması, Sovyetler Birliği'nin özellikle Kahire'yi İsrail'e karşı Orta Doğu'da yapılması düşünülen savaşta yalnız bırakmış olmasının büyük etkisi olmuştur. Arap ülkelerinin birbirleri ile sürekli tartışıp bir neticeye varamadan dağıldıkları bu konferansta, Orta Doğu ülkeleri İsrail'e karşı oluşabilecek birlik hareketini kuramamış ve angaje edememiştir

A. 6 Cezayir Konferansı

Orta Doğu'nun dördüncü harbi olarak anılan 1973 yılındaki Arap-İsrail savaşı üzerine, Arap liderleri arasında girişilen temaslar neticesinde altıncı zirve konferansının 26 Kasım 1973 tarihinde Cezayir'de yapılması kararlaştırılmıştır.¹² Konferansta, siyasal ve ekonomik anlamda Arap-Afrika birliğinin güçlenmesi, Kudüs'ün Arap kısmının kurtarılması, bütün Orta Doğu devletlerinin İsrail'le dip-

¹¹ Karasapan, "a.g.m.", s.34

¹² Karasapan, "a.g.m.", s.15

lomatik ilişkilerinin kesilmesi gerektiği konuları tartışılmıştır. Konferans sonunda şu kararlar alınmıştır:¹³

- 1967 yılındaki altı gün savaşında, İsrail’le diplomatik ilişkilerini kesmek inisiyatifinde bulunan ve Filistin’i kurtarmak için girişilen bütün siyasi ve askeri mücadelelerde kendilerine destek veren Sovyetler Birliği’ne tam destek verilmesine
- Doğal afetlerle, özellikle kuraklıklarla uğraşan Afrika ülkelerine yardımda bulunulmasına
- Petrolün bir silah olarak İsrail’i destekleyen devletler için kullanılmasına
- Kurtuluş savaşını yapabilmeleri için Mısır ve Suriye cephelerine Arap ülkeleri tarafından bütün askeri ve mali desteğin verilmesine
- Çin Halk Cumhuriyeti ile Arap davasını desteklediği sürece ilişkilerin devam etmesine karar verilmiştir.

Ayrıca konferansta, Arap devletlerinin bütün maddi ihtiyaçlarına karşılık vermek için Arap ekonomik enformasyon fonu oluşturmuştur. Arap birliğine bağlı ülkelerin, günümüzde de devam eden bu konferanslarda birlikte hareket ettikleri tek konu Siyonizm’le savaşmak olmuştur. Filistin’i kurtarmak Arap devletlerinin diplomatik, ticari, ekonomik ve sosyal ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Orta Doğu’da ki ülkelerin devlet yapıları jeopolitik konumları gereği, Asya ve Avrupa arasında olduğu için, tarihin her döneminde ya Asya ya da Avrupa güçlerinin hedefi konumunda olmuştur. Arap konferansları ile birlikte yeni bir siyasi oluşum içine giren Orta Doğu, böylelikle sömürgeci ülkelerin etkisini azaltmak ve Siyonizm’in parçalayıcı politikasına dur demek için silahlı mücadele ile birlikte, yaptıkları toplantılarla da dünyaya haklılıklarını ispat etmenin yolunu tercih etmişlerdir. Türkiye ise bu konferanslara müdahil olmamıştır.

¹³ Karasapan, “a.g.m.”, s.23-24

B. Mescid-i Aksanın Yakılması

İslam âleminin gözünde özel bir yeri olan Harem-i Şerif Türk Memluk ve Osmanlı Sultanları'nın hayratları ile dolu bir avluya çevrilmiştir. Avlunun içini eski Süleyman sarayı'nın yerine yapılmış olan ve Hz. Ömer'in bu yerde kıldığı ilk namazın hatırasını ölümsüzleştiren Mescid-i Aksa Camii teşkil etmiştir.¹⁴ Mescid-i Aksa Camisi Müslümanların Kâbe'den önce ibadet ettikleri kutsal bir yerdir. Hz. Muhammed bu kutsal mekâna Burak adındaki atıyla gelip, Muallâk Taşı olarak adlandırılan taşın üstünden göğe yükselmiştir. Müslüman âleminde bu olay Miraç olarak adlandırılmıştır.

İsrail'in Filistin'i işgal etmesi ve bütün dünyaya Siyonizm propagandası yapması Arap âlemini, İsrail'e karşı Filistin'i kurtarmak için birleştirmiştir. Özellikle 1967 Arap-İsrail savaşından sonra İsrail, eski Kudüs'ün Arap ve İslam karakterini değiştirmek için sistemli planlar uygulamış, bu planlar siyasi ve askeri sahalarda yoğunlaşmış ve her defasında Araplar İsrail karşısında büyük bir hezimete uğramıştır. Bu yenilgiden sonra Araplar artık Siyonizm'in sadece siyasi ve istilacı değil, kendilerine karşı dini bir tehlike olduğunu da anlamışlardır. Yahudiler bugünkü Mescid-i Aksa'nın yerinde daha önce Süleyman mabedinin olduğunu, bu mabetten bugün geriye kalan tek şeyin Ağlama Duvarı¹⁵ adını verdikleri yapı olduğunu ileri sürüp kutsal mabedi işgal etmişlerdir. Bu amaçla Yahudiler eski Süleyman mabedini tekrar inşa ederek işgal edilen Filistin'de İslam kimliğini yok etmek istemişlerdir.

Bu nedenle 21 Ağustos 1969 tarihinde Mescid-i Aksa'nın Avustralyalı bir Yahudi tarafından yakılması, bütün Arap âleminde büyük bir tepki ile karşılanmıştır.¹⁶ Kudüs'te Arap halkına ve dinine yapılan bu saldırı Orta Doğu bölgesinde durumun klasik askeri harekâttan çıkıp, sivil halk arasında mücadeleye dönüşme-

¹⁴ Celal Tefik Karasapan , “Orta Doğu ve Mağrip Olaylar”, **Orta Doğu**, S.88, Ankara (Ağustos-Eylül) 1969, S.18

¹⁵ Ağlama Duvarı, M.Ö. 900'lü yıllarda Hz. Süleyman tarafından yapılan ilk Yahudi Tapınağıdır. İstilalarla birlikte zaman içinde tapınak büyük zarar görmüş ve Romalılar ile yapılan savaşta yalnızca bugüne kadar gelen bir duvarı ayakta kalabilmiştir. Yahudiler için kutsal bir mekan olan bu duvar, Tanrı ile aralarındaki güçlü bağı temsil etmektedir. Yahudiler burada ibadet esnasında ağladıkları için, Yahudi olmayanlar tarafından günümüzde bu duvar ‘Ağlama Duvarı’ diye anılmaktadır. (Süer, Atmaca, “a.g.e.”, s.7)

¹⁶ Karasapan, “a.g.m.”, s.18

sine neden olmuştur. Arap ülkeleri Filistin meselesinin özünü oluşturan Mescid-i Aksa ve Kudüs'e yapılan saldırılar sonucu durumu görüşmek için Rabat'ta bir İslam konferansı düzenlemişlerdir.

B. 1 İslam Konferansı

Bu konferansların ortaya çıkışı tamamen İsrail'le ilgili olmuştur. İslam konferanslarını, bağlantısızlar içinde önemli bir nüfuza ve etkiye sahip olan Orta Doğu ülkeleri temsil etmiştir. Bu konferanslar ilk başta, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Filistinlilere milli haklarının iade edilmesi ve Kudüs'ün "Arap" niteliğinin bozulmaması amacına yönelik toplanmıştır. Günümüzde de yapılan bu konferanslar daha sonra, İslam dünyasının önemli olaylarına çözüm getirmek için toplanmaya başlamıştır.

Müslümanların kutsal yerlerinin işgal altında olması dolayısıyla ve Suudi Arabistan'ın teklifi üzerine 22 Eylül 1969 tarihinde Fas'ın başkenti Rabat'ta bir İslam konferansı düzenlenmiştir.¹⁷ Türkiye ise bu duruma sessiz kalmamış ve bu konferansa dışişleri bakanı olan İhsan Sabri Çağlayangil ile katılmıştır.¹⁸

Türkiye'nin dış işleri nezdinde katılmış olduğu bu konferansta, Suudi Arabistan'ın dile getirdiği İslam paktı fikrine, Arap ülkelerinin hazır olmadığı düşünülmüş ve kabul edilmemiştir. Bu konferans, uluslar arası Siyonizm'in silah gücüne dayanarak, İsrail'in 3000 yıllık Yahudi hayallerini gerçekleştirmek olan amaçlarına, önemli bir uyarı teşkil etmiş ve bütün dünyaya Müslümanların kutsal yerlerine yönelen bu tecavüzler karşısında kayıtsız kalmayacaklarını gösterilmiştir.

C. Şat-tül Arap Anlaşmazlığı

Şat-tül Arap, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği yerden başlayarak denize kadar devam eden ve Irak'ın toprakları içinde Basra körfezine kadar uzanan nehrin adıdır.¹⁹

¹⁷ Armaoğlu, "a.g.e." ,s.629

¹⁸ Celal Tevfik Karasapan , "Rabat'taki İslam Zirve Konferansı", **Orta Doğu**, S.89, Ankara (Eylül-Ekim) 1969, s.6

¹⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Şat-tül Arap Anlaşmazlığı", **Orta Doğu**, S.87, Ankara (Temmuz) 1969, s.4

Osmanlı imparatorluğunun dağılma döneminde emperyalist İngilizler, bütün Irak topraklarını ve İran'ın güney kısmını korunması gereken bölgeler olarak hi-mayeleri altına almışlardır. İngilizlerin, Irak'taki petrolerin varlığını tespit etme-sinden sonra, Şat-tül Arap'ın denizle olan bağlantısı nedeniyle önemi artmıştır.

Osmanlı imparatorluğu döneminde İran ve Irak'ın sınırları, 1847 yılında yü-rürlülüğe giren Erzurum anlaşması ve 1913 İstanbul anlaşması ile belirlenmiştir.²⁰ Fakat Irak'ın, dönemin en güçlü devleti olan İngiliz nüfuzu altında olması nede-niyle, 1937 yılında imza edilen anlaşmaya göre Şat-tül Arap nehrinin Irak'a ait olduğu kararlaştırılmıştır.²¹ Buna rağmen Şat-tül Arap nehrinin suyolunun hangi devlete ait olduğu sorunu, İran ve Irak arasında uzun sürecek olan bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. 1969 yılının nisan ayında, İran hükümetinin Şat-tül Arap nehri üzerinden askeri gemilerinin geçmelerine Irak hükümeti tarafından çıkarılan engeller nedeniyle İran, Irak'ın güney sınırında askeri yığınaklar oluş-turmuştur. Bu yığınaklar, İran'ın emperyalist güçlerle ilişkilerinin düzelmesine neden olmuş, Irak'ı da İsrail'e karşı oluşturulan doğu cephesinden geri çekmeye zorlamıştır. Irak'ın denize açılan tek yolunun Şat-tül Arap nehri olması ve burayı kullanamaması halinde en temel ihraç ürünü olan petrolü diğer ülkelere göndere-memesi, savaşın başlamasına neden olmuştur.

İran'ın Irak'a karşı yaptığı askeri harekâta, Basra körfezindeki şeyhliklerle ve İran'ın kendi toprağı olarak saydığı Bahreyn'le siyasi ilişkilerinin iyi olması böyle bir yığnağın oluşmasına ortam hazırlamıştır. Milletler arası hukuk ve pren-siplerine aykırı olan bu anlaşmazlık ve İran'da yaşayan Irak halkına olan şiddet harekâtlarıyla sınır dışı olayları, Arap âlemini harekete geçirmiştir. Yapılan müza-kereler sonucu 1937 yılında yapılan anlaşma gereğince çizilen sınırlara dönülmesi kararlaştırılmıştır. Şat-tül Arap anlaşmazlığı CENTO teşkilatı içinde de görüşül-müştür. Teşkilatta, bu anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler yasasına ve milletler arası hukuk ve adalet prensibine uyularak çözümlenmesi kararlaştırılmıştır.²²

²⁰ Karasapan, "a.g.m.", s.9

²¹ Celal Tefvik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.85, Ankara (Mayıs) 1969, s.34

²² Celal Tefvik Karasapan, "İran Başbakanının Ziyareti", **Orta Doğu**, S.86, Ankara (Haziran) 1969, s.3

İran ve Irak arasında Şat-tül Arap'tan serbestçe geçişte çıkarılan zorluklar nedeniyle başlayan anlaşmazlığın, aslında sadece bu geçiş hakkında olmadığı görülmüştür. İran'ın kendi toprağı olarak gördüğü Bahreyn başta olmak üzere, kendi siyasi, ekonomik, askeri güvenliği için açık denizlere tek çıkış yolu olan ve Fas körfezinde kurulmasına kararlaştırılmış dokuz şeyhliğin, İngiltere'den başka devletlerin himayesi altına girmeleri ihtimali ile yakından ilgili olduğu görülmüştür. Bilindiğı gibi bu şeyhlikler petrol bakımından çok zengin rezervlere sahiptir. Bu nedenle, İran İngiltere'nin bu şeyhlikler üzerindeki hâkimiyetinin bitmesi ihtimaline karşılık bu şeyhlikleri kendine bağlamak istemektedir.

D. Orta Doğu'nun Sovyetler Birliğı ve Çin ile İlişkileri

D. 1 Orta Doğudaki Sovyet Politikası

Sovyet Rusya'nın Orta Doğu ile ilgili politikası her zaman batılı ülkelerinden farklı olmuştur. Gerek Sovyet Rusya'nın milyonlarca Müslüman'ı içinde barındırması, gerek sınırlarının Osmanlı imparatorluğu ve İran'la birleşmesi yüzünden Ruslar, daima Müslümanları hem kendilerine hem de komünizme yakın görmüşlerdir. Dergiye göre Rusya'nın Orta Doğu ile ilgilenmesinin ve politikasını da bu yönde geliştirmesinin nedeni, Akdeniz'e doğru boğazlar üzerinden kontrolü sağlayarak sıcak su limanları bulunan Akdeniz ve Basra körfezine inmek olarak açıklanmıştır.²³ Böylece Rusya, küresel komünizmi Orta Doğu'ya yerleştirmeyi hedeflemiştir. Orta Doğu üzerindeki Sovyet politikası, komünizmin veya sosyalizmin I. Dünya Savaşından sonra karmaşanın eşiğinde olan ya da emperyalist devletler tarafından işgal edilmiş devletler için ilgi çekici olacağı üzerinde birleşmiştir.

I. Dünya Savaşından sonra gelişen milliyetçilik hareketleri, Türkiye'de de görülmüş ve bu akımlar Rusya'nın ilgisini çekmiştir. Rusya, Türkiye ve İran'ı kontrol altına alarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı düşünmüş, fakat ne Türkiye'de nede İran'da düşündüklerini gerçekleştirememiştir.

II. Dünya Savaşından sonra ise Sovyet etkisi Orta Doğu'da yeni bir mahiyet kazanmıştır. Savaştan sonra İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğudan çekilmesi ile

²³ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu'nun Sovyetler Birliğı ve Komünist Çin'le Ekonomik Münasebetleri ", **Orta Doğu**, S.3, Ankara (Haziran) 1961, s.21

oluşan boşluğu Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri doldurmuştur. O zamana kadar sadece Türkiye ve İran'da olan Sovyet konsoloslukları, birçok Arap ülkesinde açılmıştır. Fakat Sovyetler Birliğinin İran'ın bağımsızlığına müdahale etmesi ve Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi ilişkilerin gerilmesine neden olmuş ve 1945–1954²⁴ yılları arası Sovyet politikası Orta Doğuda etkisini yitirmiştir. Böylece Sovyetlerin İran ve Türkiye'yi yıldırma ve batıdan uzaklaştırma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu uzaklaşma fazla uzun sürmemiş, 1955 yılında başlayan Araplar arası milliyetçilik hareketlerinin artmış olması ve Arapların batılı devletlere karşı memnuniyetsizlikleri Sovyetlerin Orta Doğu'daki amaçlarına ulaşmak için yeni bir ortam yaratmıştır. Rusya, Orta Doğu memleketlerine nüfuz etmek için ekonomik gücünü kullanmış, Sovyet ekonomik sistemi Orta Doğu'daki kalkınma programlarına yardım ederek, ekonomik bir taarruza başlamıştır. Böylece Rusya, Arapların kendisine vereceği hammaddelere karşılık, Arapları sanayi maddeleri ve daha fazla ticari anlaşmaları yapmaya teşvik etmiştir. Böylelikle Rusya'nın geleneksel Orta Doğu politikası devam etmiş, hatta bağımsızlığından önce Suriye'de silahlı kuvvetlere ve hükümet idaresine komünist sızmalar oluşturmuş, silah yardımlarıyla da Suriye'de kendisiyle daha yakın olan hükümetin iktidara gelmesini sağlamıştır.²⁵ Dolayısıyla siyasi sonuçlar ekonomik gelişmelerin, ekonomik gelişmelerde siyasi olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki politikasında 1962–1965 yılları arası büyük gelişmeler yaşanmıştır.²⁶ Bu yıllar arası Orta Doğu ülkeleri ile Sovyet Rusya'nın ilişkileri hızlanmış, diplomatik ilişkiler kurulmuş, özellikle Irak, Kuveyt, Ürdün ve Suriye de durum müspet bir hal almıştır. Rusya 'Kürt' sorununda da gerekli siyaseti oluşturarak Türkiye, İran ve Irak'ta bulunan Kürtleri desteklemiş, bağımsızlıklarını kazanıp bir Kürdistan devleti kurmalarına destek vermiştir.²⁷ Rusya İslam sosyalizmi adı altında ülkesindeki ve Orta Doğudaki Müslüman hal-

²⁴ Karasapan, "a.e."

²⁵ Karasapan, "a.g.m.", s.22

²⁶ Geoffrey Wheeler, "Orta Doğu'da Sovyet ve Çin Politikası", **Orta Doğu**, S.46, Ankara (Şubat) 1966, s.25

²⁷ Wheeler, "a.e."

ka, komünizmi benimsetmeye çalışarak komünist fikirlerin yaygınlaşmasına da çalışmıştır. Özellikle az gelişmiş İslam ülkelerinde komünizm propagandası yapmak için, Rusya'daki Müslümanların hacca gitmeleri üzerindeki baskıyı ve kısıtlamaları kaldırmıştır.²⁸

1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı, Arap ülkelerindeki ilerici sosyalist hareketlerini himayesi altına almak amacıyla Rusya için, bulunmaz bir fırsat olmuştur. Rusya, bu hareketle sıcak denizlere inmek siyasetine ağırlık vermiştir. Özellikle Rusya, Mısır ve Suriye'ye verdiği çok sayıda silah yardımıyla ilişkilerini sağlamlaştırmış ve memleketlerdeki komünist-sosyalist partileri açıkça desteklemiştir. Askeri ve ekonomik güçlenmenin yanı sıra denizcilik açısından da Sovyetler Birliği, Orta Doğuda önemli bir güç kazanmıştır. Hatta altı gün savaşından sonra Sovyet askeri danışmanları, Suriye ve Mısır'a giderek bu ülkelerin ordularını yeniden organize etmiştir.²⁹

Rusya, Mısır'la olan ilişkilerinde Cumhurbaşkanı Nasır'ın sosyalist ve ekonomik reformlarına katkıda bulunmuştur. Mısır'da sosyalizmin komünist partilerinin desteği olmadan inşa edilmeyeceğini savunan Rusya, Mısır'daki komünist hareketlerinin kurucuları olan yabancıları ve özellikle Yahudileri desteklemek yoluna gitmiştir. Ancak Mısır'ın kanunları gereği ülkede sadece Arap Sosyalist Birliği'nden başka parti kurulamayacağına yönelik kanunlar, Mısır Komünist Partisinin faaliyet alanını azaltmıştır.³⁰ Mısır ve Sovyet ilişkileri Nasır'ın 1970'deki ölümüne kadar iyi bir seyir takip etmiş, Nasır'ın ölümünden sonra yerine geçen Enver Sedat ise ülkedeki komünist tehlikesini görerek Sovyetlerin Mısır'dan çekilmesini istemiştir. Bu durum Rusya'nın Orta Doğudaki prestijine darbe vurmuş, İskenderiye'deki Sovyet üssü kapatılmıştır. Bundan sonra Mısır, Amerika Birleşik Devletlerine yönelmiştir. Mısır'ın Amerika siyaseti, Sovyetleri Suriye'ye yakınlıştırmış böylece Suriye'nin Sovyetler nezdinde önemi daha da artmıştır. Bunu

²⁸ Celal Tevfik Karasapan, "İslam Sosyalizmi Taktiği", **Orta Doğu**, S.41, Ankara (Eylül) 1965, s.15

²⁹ Ömer Osman Umar, "Sovyetler Birliği'nin OrtaDoğu Politikası Bağlamında Rusya'nın Orta Doğu Siyaseti", **Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği**, Ed. Mustafa Öztürk, Enver Çakar, Elazığ, 2008, s.248

³⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Arap Âleminde Komünist Taktikleri", **Orta Doğu**, S.38, Ankara (Haziran) 1965, s.19

fırsat bilen Suriye, Sovyetlerin ekonomik desteğiyle Fırat nehri üzerine kurmayı planladıkları Tabka barajı için maddi yardım almış ve barajın ilk ünitesi Sovyet desteğiyle 1973 yılında tamamlanmıştır.³¹ Fransızların yıllarca sömürgeleştirdiği ve halkına işkence ettiği Cezayir de ise komünist partiler, ülkesinin bağımsızlığa kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Daha önceleri Marksist bir sosyalizme yönelen Arap memleketlerinin milli kurtuluş ve kalkınma programlarını savunan Arap komünistleri, İran'daki Kürt ayaklanmalarını da desteklemiştir. Sovyetler Birliği Mısır ve Suriye'nin yanı sıra Irak'la da ilişkilerini geliştirmeye büyük önem vermiştir. Rusya Irak'ı kendisine daha yakın ve stratejik öneme sahip olmasından dolayı, Mısır ve Suriye'ye karşı alternatif bir ülke olarak görmüş, böylece Irak'a silah ve sanayi ürünleri satan en önemli ülke olmuştur.

Sovyetler Birliği batıya ve özellikle İsrail'e karşı, milliyetçi Arap Orta Doğusu ile beraber cephe almış, Arapların amaçlarına hizmet eder görünen bir siyaset izlemiştir. Aslında Orta Doğuda ki Sovyet politikası, batılı emperyalist devletlerin Orta Doğu politikalarına zarar vermek için oluşturulmuştur. Zengin kaynakları ve stratejik konumu itibarıyla Bolşevik ihtilalinden beri Sovyet komünistlerinin kendilerine himaye etmek istedikleri Orta Doğu coğrafyası, sözde milliyetçilik amacına bağlı olduğu söylenen komünizmi ortadan kaldırmıştır. Özellikle Cezayir'in bağımsızlığında kullanılan komünist partisinin özgürlüğe kavuşmasından sonra kanun dışı edilmesi, aslında Arapların komünizme hiçte güvenmediklerini ortaya koymuştur. Bundan başka Irak'ın komünistlerinin şiddete dayalı politikalarının 1963 yılında askeri bir kampanya ile ülkede yasaklanması³² ve Suriye'deki komünist ittifak çabalarının Baas partisi tarafından reddedilmesi, Sovyet Rusya'nın Orta Doğu politikasına büyük bir darbe vurmuştur.

Kendilerini sosyalizmin çarkına kaptıran Orta Doğu ülkeleri, doğrudan doğruya komünizme yönelmekten de kaçınmamışlardır. Komünizme karşı Arap sosyalizmini ileri sürmüş olan Arap ideolojistleri, komünizmin sosyalizme ancak proletaryan diktatoryasının uygulanmasıyla ulaşılabileceğini, bunda mümkün

³¹ Umar, "a.g.m.", s.249

³² Henry V. Burke, "Orta Doğu'da Komünizmin Çözülüşü", **Orta Doğu**, S.19, Ankara (Ağustos) 1963, s.30

olunmayacağını savunmuşlardır. Mısır'daki sosyalist rejimi devirmek için ayaklanan teşkilatlar, büyük bir umutla sosyalist rejimini uygulayan ve destekleyen Orta Doğu için hüsrarla bitmiştir. Marksist ideolojiyi yayma girişimleri FTK içinde de baş göstermiştir. Orta Doğu'daki kurtuluş hareketlerine geniş bir sürüm kazandıran Marksizm, milli mücadele için tek çere olarak görülmüş buda teşkilatta ayrılıklara sebep olmuştur. Filistin meselesine ve İsrail devletinin statüsüne gelince, Marksist-Leninist komando birlikleri ve Arap dünyasındaki komünist partiler 'Partizan Kuvvetleri' ismiyle kendi teşkilatlarını kurmuşlar ³³, fakat Filistin'i kurtarmaktan ziyade Marksist ideolojiyi yayma çabalarından dolayı birbirleri ile anlaşamışlardır.

1967 Arap-İsrail savaşı Orta Doğu'yu dünyanın en bunalımlı yerlerinden biri haline dönüştürmüştür. Aynı zamanda büyük devletleri bölgede ekonomik, siyasi ve askeri çıkarları dolayısıyla karşı karşıya getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Orta Doğu, doğu Akdeniz mücadelesinde bu bölgenin bloklar arasındaki ana cephesi haline gelmesine neden olmuştur. Buda Orta Doğuyu dünyanın en sıcak ve en duyarlı bölgelerinden biri haline getirmiştir.

1973 Arap-İsrail savaşı sırasında Sovyetler Birliği Orta Doğuda ABD'nin güçlenmesine karşın aktif bir siyaset izlemiş ve bütün Arap ülkelerini Suriye ve Mısır'a yardıma çağırmıştır. Bu savaşla beraber Orta Doğudaki Sovyet gücü özellikle denizlerde artmıştır. Böylelikle Rusya'nın Akdeniz deki önlenemez yükselişi, Rusya'nın Orta Doğudaki güçlü varlığına karşı ABD tarafından kurulan NATO'yu ve Türkiye'yi endişelendirmiştir.

Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti ise hemen hemen aynı zamanda doğmuş, müşterek düşmanlara karşı uzun bir müddet beraberce savaşımlardı. Ancak daha sonra Sovyetlerin Akdeniz'e inme politikası ve komünizm tehlikesi, Türkiye'nin Sovyetlerden uzaklaşmasına neden olmuştur. Sovyetlerin Orta Doğu politikasının temeli olan ekonomik yardım Türkiye'yi de kapsamış, Türkiye Sov-

³³ Celal Tevfik Karasapan, "Arap Âleminde Marxisme-Leninisme Akımları", **Orta Doğu**, S.97, Ankara (Mayıs) 1970, s.13

yet yardımı sayesinde entegre alüminyum tesisi, sülfürik asit fabrikası, entegre demir-çelik tesisi açılmıştır.³⁴

II. Dünya Savaşından sonra Orta Doğuda aktif bir politika izleyen Sovyetler Birliği, özellikle bazı Arap ülkeleri üzerinde etki sahibi olmuş bu yolla da bölgeye sokulmuştur. Aynı zamanda dolaylıda olsa Akdeniz'e inebilme politikasını belirli ölçüde gerçekleştirmiş ve bölgede II. Dünya Savaşı öncesinde egemen olan batılı devletlerin yerini doldurmayı başarmıştır. Ayrıca batılı büyük devletlerin Arap ülkelerinin Filistin davalarına karşı ilgisizlikleri ve anlayışsızlıkları ve Türkiye'nin Yunanistan'la Kıbrıs meselesi yüzünden gerginliği, Rus siyasi ve askeri nüfuzunun Akdeniz'e ve Arap doğusuna yayılmasını kolaylaştıran etkenler olmuştur.

D. 2 Orta Doğudaki Çin Politikası

Orta Doğu ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerinin temelini Bandung konferansı teşkil eder.³⁵ Daha önce Orta Doğu ülkeleri hem Çinlilerin Asya politikalarına muhalefet etmişler hem de kendileriyle ekonomik ilişki kurmamışlardır.

1958 yılına kadarki Çin'in Orta Doğu politikası, Sovyet Rusya'nın stratejik ve ideolojik politikaları ile aynı orantıda seyir etmiştir. 1958 yılındaki Irak ihtilalinden sonra Bağdat'ta geniş kadrolu bir elçilik kuran Çin, Moskova'nın Irak komünistlerine milliyetçi burjuvalarla işbirliği yapmalarını istemesini eleştirmiştir. Yani Çin, Sovyetlerin milliyetçilerle aynı yolda yürümelerini eleştirmiş ve Arap ülkelerindeki milliyetçilik hareketine de sert tepki vermiştir. Fakat Çin, İsrail'e karşı Arap tezini desteklemiş ve böylece Arap ülkelerinin bütünü lehine bir çıkışta bulunmuştur. Orta Doğudaki Çin politikasının hedefinin, yalnızlığını giderme ve Sovyetlerin Orta Doğu politikasına meydan okuma olduğu görülmüştür. Çin her fırsatta Orta Doğu ülkelerine batı sömürgeciliğine karşı sert tavır almalarını öğütlemiş, Çin'in doğu ülkelerine ve halklarına karşı davranışları Sovyetlerden farklı olmamıştır.

³⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Türk-Sovyet Münasebetlerinde Önemli Bir Safha", **Orta Doğu**, s.50, Ankara (Haziran) 1966, s.25

³⁵ Geoffrey Wheeler, "Orta Doğudaki Çin Politikası", **Orta Doğu**, S.47, Ankara (Mart) 1966, s.23

Sovyet Rusya pan-Arap milliyetçiliği ile yakın işbirliğinin doğuracağı ihtimallerden kendini çıkardığı zaman, kendisini sadece Orta Doğuda değil bütün Afrika-Asya dünyasında da Çin rekabeti ile karşılaşmıştır. Fakat Sovyetlerin ve Çin'in Orta Doğudaki ülkelerle, kültürel ve ideolojik köprü teşkil etmeleri bakımından zaman zaman aralarındaki menfaat çatışmaları kendilerine avantaj sağlamıştır. Çin politikası, Orta Doğudaki ve diğer bölgelerdeki Sovyet politikasını, batı ile işbirliği yaparak Afrika-Asya halklarının tamamına karşı olduğu şeklinde göstermiştir. Bunu yaparken Çin Orta Doğudaki devletlerin aşırı ihtilalci politikaları etrafında toplanmalarını ümit etmiştir. Bölgedeki Sovyet dengesinin yerini almaya çalışan Çin, diplomatik ilişkilerindeki samimiyetsizliğinden dolayı Arap ülkelerinin Rusya'ya yaklaşmasına neden olmuştur.

D. 3 Sovyet Rusya ve Çin'le Ekonomik İlişkiler

Orta Doğudaki Sovyet Rusya ile olan ekonomik ilişkiler, Rusya'nın bölgedeki politikalarına göre değişiklik arz etmiştir. II. Dünya Savaşında Sovyetlerin bölgedeki ekonomik ilişkileri zayıflamış, 1954 yılından sonra ise siyasi ilişkilerin gelişme göstermesi ile yeniden canlanmıştır. Rusya'nın 1950–1958 yılları arasında Orta Doğu memleketlerinden Irak, Ürdün, Suudi Arabistan gibi ülkelerle ekonomik hiç bağlantısı olmamıştır.³⁶

Doğu Avrupa, Asya, komünist Çin ve Sovyetler Birliği Orta Doğudaki siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek için Araplarla ticari ilişkilerini ilerletmişlerdir. Bu konuda ise kullandıkları başlıca politika, taraflar arasında yapılacak ticari anlaşmaların gerçekleştirilmesi olmuştur. Bölgenin komünist ülkelerle arasındaki ekonomik ilişkiler, bu anlaşmalarla şekillenmiş ve ticaretin gelişmesine olanak sağlamıştır. İki taraflı olan bu anlaşmalar ticari ve mali anlaşmalar olarak düzenlenmiştir. Ticaret anlaşması iki taraf arasındaki mal ilişkilerini, mali anlaşmalar ise verilen malların ödeme şeklini düzenlemiştir.³⁷ Fakat Orta Doğu ülkeleri imzaladıkları bu geniş ve çoklu anlaşmalarla ekonomik ilişkilerini arttırırken, komünist ülkeler çok taraflı anlaşmalar yerine iki taraflı anlaşmaları tercih etmişlerdir. Her

³⁶ Robert Loring Allen, “Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin'le Ekonomik Münasebetleri II”, **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.15

³⁷ Robert Loring Allen , “Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin'le Ekonomik Münasebetleri III”, **Orta Doğu**, S.5, Ankara (Ağustos) 1961, s.6

ne kadar Arap ülkeleri bu anlaşmaların kendi piyasalarını genişletmek için yararlı olduğunu düşünseler de, komünistlerin çoklu anlaşmalardan kaçınmaları bu düşüncüyü desteklememiştir. Bu anlaşmaların zamanla Orta Doğu ülkeleri için yararlı olmadığı da anlaşılmıştır. Örneğin, doğu Avrupa'ya ihraç edilen Mısır pamuğunu bu ülkeler diğer yabancı memleketlere satmış, böylece Mısır'ın ithalat piyasasını bozmuşlardır.³⁸

Arapların 1300 yıllık Filistin topraklarından İsrail'i çıkarmak için açtıkları savaşlar dolayısıyla, komünist Çin'le ve Sovyetler Birliğiyle olan ekonomik ilişkilerinin bel kemiğini silah ticareti teşkil etmiştir. Özellikle ihracatının dörtte üçünü silaha yatıran Suriye ve yine büyük çapta silah ihraç eden Mısır Sovyet ekonomisini teşkil eden en önemli ülkeler olmuştur.³⁹ Böylelikle Suriye ve Mısır'a büyük çapta krediler açılmış, topraklarında bulunan petrol, maden ve su kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi konusunda Sovyetler Birliğinin çeşitli yardımları olmuştur. Özellikle Mısır'daki Avsan barajının bütün yapım maliyetinin Sovyetler Birliği tarafından karşılandığı düşünülürse, Mısır ve Suriye ihracatının çoğunu Moskova'ya bağlamıştır. Böylece Sovyetler Birliği ve Çin'le yapılan ekonomik ve ticari anlaşmalar ile komünist pazarlarına büyük ölçüde Orta Doğu malları hâkim olmuştur. Ne yazık ki Orta Doğu, 1960'larda ve 1970'lerin başlarında komünistlerle ekonomik ilişkilerin gelişmesi için yapılan anlaşmalarda uygulanan protokollerle, içinden çıkılmayacak ekonomik mükellefiyetlere maruz kalmıştır. Böylece Orta Doğu ülkelerinin hem ekonomik bağımsızlıkları hem de ekonomik fizibilitesi kesintiye uğramıştır.

Mısır ve Suriye ile yetinmeyen Sovyetler Birliği, İran'ında kalkınma hareketine teknik ve ticari yardımda bulunmuştur. Özellikle 1963–1967 yılları arasında İran'ın Sovyetler Birliği dâhil sosyalist ülkelerle ihracatı, çoğu Arap ülkelerinden daha yüksek olmuştur. İran ve Sovyet Rusya arasında 1967–1968 yılları arasındaki ticaret ise istatistiklere şu şekilde yansımıştır.⁴⁰

³⁸ Allen, "a.g.m.", s.8

³⁹ Robert Loring Allen, "Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin'le Ekonomik Münasebetleri V", **Orta Doğu**, S.7, Ankara (Ekim-Kasım) 1961, s.29

⁴⁰ Celal Tevfik Karasapan, "İran'ın Dördüncü Kalkınma Planına Sovyet Yardımı", **Orta Doğu**, S.98, Ankara (Haziran)1970, s.10

İran ve Sovyetler Birliği arasındaki ithalat ve ihracat		
	1967	1968
İhracat	51.000.000	71.000.000
İthalat	24.000.000	32.000.000

*Tablo 8: İran'ın Sovyetler Birliği ile 1967-1968 Yılları Arasındaki Ticareti. Dolar olarak.

Tabloya göre, bir önceki yıla oranla 1968'de hem ihracatın hem de ithalatın arttığı görülüyor

Batılı ülkeler, eski zihniyetiyle Orta Doğu'yu bir vesayet bölgesi halinde tutmak istemişlerdir. Mısır ve Süveyş kanalı meselesinde İngiltere'nin Orta Doğu hâkimiyetini idame ettirmek politikası, ABD'nin İsrail Yahudilerini koruma sevdası ve Mısır'a yapılan Avsan barajı meselesinde ülkeye ekonomik ve teknik yardımını kesmiş olması Mısır, Suriye ve Irak'ı Rusların kucaklarına körü körüne atmıştır. Bütün bu gelişmelerin etkisiyle ilerici denilen Arap memleketleri Sovyetlerin ekonomik, teknik ve hatta ideolojik nüfuzlarına girmişlerdir.

E. Arap Birliği

Bugün bağımsız devletler halinde yaşayan Arap ülkelerinin büyük bir kısmı, XVI. yy.ın ortalarından XVIII. yy.a kadar Osmanlı imparatorluğunun sınırları arasında kalmıştır. Osmanlı imparatorluğu Araplık şuuruna, Araplar arası dil ve kültür birliğine yönelik bir siyaset benimsemiştir. Böylece Arapça ve İslam dini Osmanlı kültürel varlığının önemli bir unsuru olmuştur.

Osmanlı imparatorluğu himayesi altında bulunan Arap ülkelerinin kültürel varlıklarını ve Arap kimliklerini muhafaza etmelerine imkân vermiş, bu durum Arap ülkelerinin I. Dünya Savaşından sonra oluşan milliyetçilik hareketlerini Osmanlıya karşı kullanmalarına sebep olmuştur. İlk başta Beyrut, Şam, Halep, Kudüs ve Bağdat gibi önemli şehirlerde doğan ve birbirinden bağımsız şekilde hareket eden milliyetçiler, Osmanlı imparatorluğundan tamamen ayrılmak istememişlerdir. Fakat I. Dünya Savaşı başlamadan önce 1913 tarihinde Paris'te ilk gizli

cemiyetler oluşmuş, Suriye ve Irak tarafından genç Araplar cemiyeti ve Osmanlı ordusunda görevli Arap subayları tarafından, Ahd cemiyeti kurulmuştur.⁴¹ Bu cemiyetlerde Osmanlı toprak bütünlüğüne dokunulmaması ve uzunca yıllar beraber yaşamış Araplar ve Osmanlı devletinin birbirleri ile olan ilişkilerine batılı devletler tarafından müdahale edilmemesini kararlaştırılan bir Arap kongresi düzenlenerek bir Arap devleti kurulması yolunda ilk adım atılmıştır. Fakat kongrede alınan bu kararlar batılı ülkeler tarafından uygulanmamış ve Osmanlı imparatorluğundaki Arap sancak ve vilayetler, parça parça edilerek emperyalist devletlerin nüfuzu altında ayrı bir ülke konumuna gelmişlerdir.

II. Dünya Savaşı arasındaki devrede Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış Arap vilayet ve sancakları arasında Irak tam bağımsızlığını kazanmış, sonrasında Yemen, Hicaz (Suudi Arabistan'ın büyük bir kısmı), Arap yarım adasındaki diğer şeyhlikler ve Mısır, İngilizlerin sömürüsü altında sözde bağımsızlıklarını kazanmıştır. II. Dünya Savaşında Mısır'ın İtalyan birliklerine karşı korunmasında İngiltere'nin başarısı, Mısır ve İngiltere arasında menfaat birliğini doğurmuştur. Bu durum, Suriye'yi himayesinde bulunduran ve İngiltere'nin de müttefiki olan Fransa aleyhinde Arap nasyonalizminin İngiltere tarafından kışkırtılmasına neden olmuş, böylece İngiltere Arapları kolayca sevk ve idare etmiştir. Özellikle Yahudilere verilen topraklar yüzünden Mısır, Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan ve Suudi Arabistan'ın İsrail'e karşı 1948 yılında bir ordu meydana getirmeleri ve bu ordunun büyük bir hezimete uğraması, Arap nasyonalistlerinin bir birlik etrafında toplanma fikrine yakınlaşmalarına sebep olmuştur.⁴² Arapların bir birlik etrafında toplanma fikri ilk önce İskenderiye'de 7 Ekim 1944 tarihinde Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen memleketlerinin temsilcileri arasında Arap birliği yerine, bu devletlerin her birinin bağımsızlık haklarını ortaya koyan bir anlaşma imza edilmiştir.⁴³ Asıl Arap birliği ise 22 Mart 1945 tarihinde Kahire'de

⁴¹Hülagü, "a.g.e", s.121-122

⁴² Celal Tefvik Karasapan, "Geçen Ayların Orta Doğu Olayları", **Orta Doğu**, S.19, Ankara (Mayıs-Ağustos) 1963, s.32

⁴³ Karasapan, "a.g.m", s.17

aynı devletler tarafından imza edilmiştir.⁴⁴ İmzalanan bu anlaşmanın bazı maddeleri şunlardır;⁴⁵

- Arap devletleri birliği, bu anlaşmayı imzalayan bağımsız devletlerden kurulmuştur.
- Arap birliğinin amacı, birliğe katılan devletlerarasındaki bağları kuvvetlendirmek, aralarındaki sıkı işbirliğini geliştirmek, bağımsızlık ve egemenliklerini korumak esaslarına dayanmaktadır.
- Birliğin, üye devletler temsilcilerinden kurulu bir konseyi olacaktır. Bu konseyin amacı, üye devletlerarasındaki anlaşmaları yerine getirmektir.
- Herhangi bir devlet tarafından üye devletlerden birine saldırganlık tehdidi altında üye devletler konseyin hemen toplanmasını isteyebilecektir.
- Kahire, Arap birliğinin daimi merkezi olacaktır.

Bu anlaşma ile oluşan Arap birliğine, daha sonra bağımsızlıklarına kavuşan Libya, Tunus, Fas ve Sudan memleketleri katılmıştır. Daha sonra Arap birliğinin tek bir bayrak altında toplanması düşünülmüş de başarı sağlanamamıştır.

Kuruluşu ve dayandığı siyasi ve hukuki ilkeler itibariyle tam bir birlikten ziyade bir nevi Araplar arası milletler camiasına benzeyen bu birliğin karşılaştığı en acı olay kuşkusuz Filistin konusu olmuştur. Bilindiği gibi Birleşmiş Milletlerin 29 Kasım 1947 tarihli kararı ile Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasındaki taksim kararını tepki ile karşılayan Arap devletleri ile Türkiye de bu karara, Araplarla birlikte aleyhte oy vermiştir. Sonrasında Arap ülkeleri Filistin'e karşı düzenli ordudan uzak, birçok harekâta bulunmuş ve her defasında acı yenilgiler almışlardır.

Arap birliğinin ilk temellerini B.A.C, Suriye ile birleşerek atmıştır. Din, dil, ırk birlikteliğine rağmen, ekonomik ve sosyal bakımdan Arap birliği devletleri arasında, jeopolitik nedenlerle yok edilmesi pekte mümkün olmayan ayrılıklar

⁴⁴ Karasapan, "a.e"

⁴⁵ Celal Tefvik Karasapan, "Arap Birliği II", **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.6-7

oluşturmuştur. Bundan dolayı Arap birliğinin en kuvvetli savunucu olan⁴⁶ Suriye'nin B.A.C'den ayrılması Arap dünyasına ağır bir darbe vurmuştur. Bütün bunlara rağmen Arap âlemindeki birleşme düşünceleri, devamlı bir devinim halinde olmuştur. Suriye ve Mısır'ın ayrılmasından sonra Irak, Suriye ve Mısır arasında üçlü bir birlik oluşturulmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır.

Arapların faal bir uluslararası politika âlemine geçişleri, Arap birliği ile başlamıştır. Araplar yaptıkları toplantılarla, yavaş yavaş bir birlik etrafında toplanma düşüncesine alışımlar ve zaman ilerledikçe bu birlik Arap milliyetçiliğinin ifadesi olmuştur. Fakat bu birliğe Türkiye, İran ve Pakistan katılmamıştır.⁴⁷ Birliğe dâhil ülkeler, bir petrol politikası oluşturmuş ve İsrail'e karşı girişilen savaşlarda batılı devletlere petrolü siyasi bir baskı aracı olarak uygulamışlardır. Arap birliği 1956 yılındaki İsrail savaşında Mısır'ı yalnız bırakmış ve bu birliğin cephe birliği edemediği tüm dünyaca görülmüştür. İsrail savaşlarındaysa, Araplar arasında sadece kültürel ve ekonomik bir kurul olduğu ve Arapların siyasi meselelerde tek bir çatı altında toplanamadıkları ve birbirlerine güvenmedikleri ortaya çıkmıştır.

Arap birliği, bir bölge anlaşması olmamış, ırk ve din hislerine dayanan bir yardımlaşma topluluğu olmuştur. Şat-tül Arap'tan Atlas okyanusuna kadar uzanan bu topluluğun, coğrafya, iktisat, askerlik ve siyasi ilişkiler bakımından birbirlerinden ayrı unsurlardan kurulu olup, cephe birliği edemedikleri görülmüştür. Kurulan Arap birliği karşısındaki Rus politikası da, birliğin Arap sosyalizminden ayrılmaz bir nitelik taşıdığı düşüncesine dayanmıştır. Bundan dolayı komünist düşünürleri, Arap birliğinden ziyade sosyalist bir birlik oluşmasını öngörmüşlerdir.

2. EKONOMİK GELİŞMELER

Uluslar arası sistemin ve ilişkilerin parametrelerini çözmeye çalışırken, petrolün dünya ekonomisindeki etkisini anlamak çok önemlidir. Bu nedenle Orta Doğu ekonomisi diğer dünya ekonomilerinden farklı yapısal özellikler taşımıştır. Bu farklılıkların altında yatan en büyük ve belirgin faktör, petrolünün Orta Doğuda ki varlığı olmuştur. Orta Doğu, petrolün ilk ateşlendiği bölgedir. Arap toplumunun yeniden yaratılması konusunda yapılan reformlara karşılık değişimde önemli rol

⁴⁶ Abdülhat Akşin, "Arap Birliği", **Orta Doğu**, S.15, Ankara (Ocak) 1963, s.5

⁴⁷ Abdülhat Akşin, "Türkler ve Araplar", **Orta Doğu**, S.36, Ankara (Nisan) 1965, s.2

oyनayan unsur petroldür. Arap toplumunun değışim hızına büyük oranda katkısı bulunan petrol, ülkelere önemli bir politik ve ekonomik güç kazandırmıştır. Tecrübe sahibi ve yerli petrol teknokratları kadrosunun oluşması, Orta Doğu petrol zengini ülkelerin petrol endüstrilerine, uzun yıllardır batının politik ve ekonomik egemenliğinin simgesi haline gelen şirketlerin elinden kurtarabilmelerini sağlamıştır.

İnsanlığın yaşam standardının ve refahının artmasında önemli rolü olan petrol, I. Dünya Savaşında stratejik bir madde olarak bütün dünyanın dikkatini çekmiştir. Osmanlı yenilmiş ve terk ettiğı topraklardan sağlanan petrol tam bir yüzyılla şekil vermiştir. II. Dünya Savaşında ise petrol, hem akaryakıt hem de tahrip maddesi olarak büyük önem kazanmıştır.

Petrolün dünyaya ilk kez açıklanması, 1857 yılında Drake isminde bir Amerikalının Pensilvanya da 21 metre derinliğinde açtığı bir kuyudan çıkardığı sıvının hızlı bir ateşle yandığını görmesi ile başlamıştır.⁴⁸ Teknolojinde gelişmesiyle, 1920’li yıllardan itibaren petrol için büyük toprak altı keşifleri başlamış, 1950’lerde ise sismik ve teknik cihazlarla çalışmak suretiyle denizlerde radarda kullanılarak tüm dünyadaki petrol sahalarının keşfi kolay hale gelmiştir. Petrol, Orta Doğu kelimesinin ilk kez kullanılmasında önemli bir faktör olmuş ve bölge dünya petrol rezervlerinin % 60’dan fazlasını ⁴⁹topraklarında barındırmıştır. Orta Doğuda ki petrol istihsalı 1949–1960 yılları arasında %10 gelişme kaydetmiş ve bu yıllar arasındaki petrol istihsalı bazı Orta Doğu ülkelerinde şu şekilde verilmiştir.⁵⁰

Memleketler	1949	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Kuveyt	12.4	54.756	54.982	57.300	70.1000	69.553	74.000
S.Arabistan	28.0	47.353	48.082	49.000	50.400	54.111	55.000
İran	27.100	16.205	26.500	35.500	41.000	45.392	47.000
Irak	3.800	33.648	31.300	21.000	35.800	41.553	45.000
Katar	-	5.438	5.831	6.500	8.100	7.993	-

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, “Orta Doğu Petrolleri”, **Orta Doğu**, S.3, Ankara (Haziran)1961, s.9

⁴⁹ Özey, “a.g.e.”, s.190

⁵⁰ Aydemir, “a.g.m.”, s.11

Kuveyt	-	1.326	1.338	3.480	4.000	4.200	-
Mısır	2.200	1.823	1.723	2.000	3.000	3.500	4.000
Bahreyn	-	1.499	1.507	1.670	2.000	2.200	-
Türkiye	-	202	296	300	300	130	-
İsrail	-	-	30	70	100	370	-

*Tablo 9: Orta Doğu'daki Bazı Ülkelerin 1949-1960 Yılları Arasındaki Petrol Üretimi.1000 ton olarak.

Tabloda en belirgin artışın Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran'da olduğu görülmüyor.

Orta Doğuda, petrolü işletmeye ilk açan devlet olan İran'da dünyanın en büyük rafinelerinden biri kurulmuştur. I. Dünya Savaşından sonra İran'da petrol arama ve İşletme imtiyazını İngilizler almış, ilk petrolü de Mescid-i Süleyman da 1908 yılında bulmuşlardır.⁵¹ Fakat ABD'nin ve diğer batılı şirketlerin, İran'daki petroleri istismar etmelerinden dolayı 1951 tarihinde, ülkede yabancı şirketlere karşı büyük bir muhalefetin oluşmasına neden olmuş,⁵² bu muhalefetin sonucunda İngiliz-İran petrol kumpanyası ülkeden çıkarılmıştır. Bu olaydan sonra İran petrol-lerini boykot eden kumpanyalar, Amerikalıların aracılığı ile Amerikan sermayesi-nin de katıldığı İran Oil Participant Company adında bir konsorsiyum kurmuşlar-dır.⁵³ Böylece İran'ın kurduğu 'Milli İran Petrol Kumpanyası', devletin resmi oto-ritesi olarak tanınmış, konsorsiyum ise biri arama diğeri rafineri olmak üzere iki ayrı şirket tarafından yönetilmiştir.

Aslında Orta Doğu petrol furyasında, petrol varlıkları üzerinde şüpheleri olan ülkelerden birçokları, kapılarını yabancı kumpanyalara açmış, resmen işlete-meyecekleri petrol varlıklarını yabancıların kontrolü altında değerlendirmek ihti-yacını duymuşlardır. Yabancı kumpanyalara verilen kar oranı ise, devletle yarı yarıya taksim olmuştur. Böylece yatırım yapanlar sadece sermayelerini değil kar-larını da dışarıya transfer etmek hakkına sahip olmuşlardır. Amerikalıların kum-

⁵¹ Tuğrul Tuna, "İran'ın Ekonomik Durumu", **Orta Doğu**, S.9, Ankara (Ocak-Şubat) 1962, s.29

⁵² Celal Tefik Karasapan, "Petrol Davası II", **Orta Doğu**, S.40, Ankara (Ağustos) 1965, s.23

⁵³ Karasapan, "a.e."

panyaları ile İran petrolleri milli şirketinin çalışmalarıyla Gom'da, sekiz kuyu işletmeye açılmış bu durum İran'ın petrol istihsalinin artmasına neden olmuştur.⁵⁴

I. Dünya Savaşından sonra petrol araştırmalarına Irak Petroleuma Company⁵⁵ adı altında başlayan Irak'ın, önemli coğrafi durumu kadar petrol kaynakları bakımından da en büyük bölgesi Kerkük'tür. Irak'taki IPC kumpanyası içinde Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollandalı kumpanyalar önemli bir yüzde ile yer almaktadır. IPC, Irak tarafından kendisine bırakılan sahalardan istihsalı ve ihracatı çok ağır bir tempoyla işletmiştir. Orta Doğu memleketlerinde petrol istihsalı sürekli olarak arttığı halde, ödeneklerin büyük bir kısmı IPC'den gelen gelirlere göre düzenlenmiştir. Buna rağmen IPC'nin istihsalı arttırmaya yanaşmaması, Irak'ın zor duruma düşmesine neden olmuştur.

Irak, 1961 yılında IPC'nin imtiyazlarının %99,50'sini millileştirmeye çalışmış, fakat o zamanki devlet başkanı Abdülkerim Kasım'ı Irak petrollerini işletecek başka bir kaynak bulamamasından dolayı konsorsiyumla masaya oturmak zorunda bırakmıştır.⁵⁶ Bundan dolayı kumpanyaları millileştirme düşüncelerinin gerçekleşmeyeceğini anlayan Irak hükümeti, yerli sanayinin ilgisini çekmek için 8 Şubat 1964 tarihinde Irak Milli Petrol Şirketi (INOC) adında bir şirket kurmuştur.⁵⁷ Şirketin kurulduktan sonraki amacı, petrol kumpanyalarındaki emperyalist devletlerin işletme hakkını alarak IPC'yi kamulaştırıp, var olan bölgeleri işletmek olmuştur. Bu duruma IPC'nin içindeki emperyalist kumpanyalar bu duruma karşı çıkmıştır. Buna rağmen Irak hükümeti, INOC'nin faaliyet alanını bütün Irak'a yaymış ve IPC ile ortaklarının imtiyazında bulunan fakat işletmedikleri sahalarda araştırma yapmak ve işletmek yetkisini vermiştir. Böylelikle Irak hükümeti, işletilmeyen bu sahaları millileştirmiştir. Bundan sonra Fransızlara ait olan EREP petrol kumpanyası ile INOC arasında, millileşen bu sahaları keşfetmek için bir anlaşma yapılmış, çıkarılan petrolde her iki şirket arasında eşit olarak paylaştırıl-

⁵⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.14, Ankara (Temmuz) 1962, s.48

⁵⁵ Aydemir, "a.g.m.", s.10

⁵⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Irak ve Libya Petrolleri Meselesi", **Orta Doğu**, S.123, Ankara (Temmuz) 1972, s.10

⁵⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Kuzey Afrika Olayları", **Orta Doğu**, S.23, Ankara (Mart) 1964, s.32

mıştır.⁵⁸ Irak milli egemenlik haklarını korumak için, bu anlaşma ile kurulacak yeni tesislerin petrolle birlikte, Irak milli petrol şirketinin malı olacağını açıklamıştır. Irak'ın bir türlü millileştiremediği ve bunun sonucunda da birçok anlaşmazlık yaşadığı IPC, çıkarılan 1 Haziran 1972 tarihli kanunla bütün imtiyazlarını ve tesislerini Irak hükümetine devretmek zorunda kalmıştır.⁵⁹

Başlıca gelirini petrol kaynaklarından sağlayan bu Arap memleketi, yabancı kumpanyalara ait olan petrol imtiyazlarının ve tesislerinin ortaya çıkardığı birçok güçlüklerle karşılaşmıştır. IPC konsorsiyumunun kuzey Irak sahalarındaki istihsalini birden bire azaltması üzerine Irak ekonomik anlamda zor durumda kalmıştır. IPC'nin kamulaştırılmasından sonra, batılı devletler petrol sahalarından çıkarılmışlar, bu nedenle bütün Avrupa Irak'ı protesto ederek petrol ithalini durdurmuştur. Böylece batılı devletlerin yerini almaya hazır olan Sovyetler Birliği, Irak petrollerini ithal etmiştir. Komünist Çin ise bu durumu fırsat bilerek Irak'a kalkınma projelerini finanse edecek krediler vaadinde bulunmuştur. Irak hükümeti IPC'yi millileştirdiğinde, Şam ve Bağdat'taki millileştirme politikalarını desteklemiş ve kendi topraklarındaki kumpanyaları kamulaştırmaya başlamıştır. Bununla birlikte Kerkük boru hattının IPC'ye aitken, bu kumpanyanın tesisatına Irak ve Suriye el koymuş, kamulaştırılmış olan boru hattı üzerinden Akdeniz ve Humus rafinerilerine aktarılmasından alınacak aidat üzerine, iki devlet arasında anlaşmazlıklar başlamıştır. Bunun sonucunda da Irak ve Suriye arasında 18 Ocak 1973 yılında bir anlaşma imza edilmiş, böylece Suriye'den geçen boru hattında Irak petrolüne uygulanacak aidat varil başına 50 cent olmuştur.⁶⁰

IPC'ye Irak ve Suriye tarafından el konulup millileştirilmesinden sonra pompalama işlemi durmuş ve Lübnan'daki borulardan petrolün geçişi olanaksız hale gelmiştir. Yapılan müzakereler sonucu Lübnan topraklarından Kerkük petrol borularından istihsalinin %40'ı geçmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹ Irak'ın Orta Doğu

⁵⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Orta Doğu ve Mağrip Olayları", **Orta Doğu**, S.67, Ankara (Kasım) 1967, s.26-27

⁵⁹ Karasapan, "a.g.m.", s.9

⁶⁰ Celal Tevfik Karasapan, "Irak-Suriye Petrol Transit Anlaşması", **Orta Doğu**, S.130, Ankara (Şubat) 1973, s.14

⁶¹ Karasapan, "a.e."

petrolleri üzerindeki bu kontrolü, siyasi riskleri de zamanla arttırmış ve bu durum petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur.

IPC'deki emperyalist kumpanyalar, on beş milyon ton ederindeki Kerkük ham petrolünün, Akdeniz terminallerine teslim edilmesi ile haklarından vazgeçmişler, uzun mücadelelerden ve kolektifleştirmeden sonra Irak petrol kaynaklarının %75 kadarını kendi kontrolüne almıştır.⁶² Irakta 1950'den beri özellikle 1958 intihali ile krallığın devrilmesinden sonra, petrolden gelen paraların büyük kısmı kalkınma projelerine dökülmüştür. Bunun sonucunda da topraklarının, tarıma elverişsiz ve petROLSÜZ olması bakımından Lübnan ve Ürdün'e kıyasla sanayinin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan çok gelişmesine neden olmuştur.

Petrol bakımından Arap ülkelerinin en zengini Suudi Arabistan'ın petrolle ilk karşılaşması Amerikan kumpanyalarının 1936 tarihinde⁶³ Suudi petrollerinin %30 hissesini almalarıyla başlamıştır. Iraktaki IPC' nin faaliyetlerinden sonra Suudi Arabistan'da da ARAMCO faal bir rol üstlenmiştir. ARAMCO petrol kumpanyasının 1963 yılı içindeki istihsalı 1962'ye kıyasla % 7,1 artış göstermiş, 1964 yılında ise bu istihsal bir önceki yıla oranla %5,6 artmıştır.⁶⁴

1969–1972 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ın petrolden elde ettiği kazançlar ise tablodaki gibi istatistiklere yansımıştır.⁶⁵

1969	1.008.000.000
1970	1.108.000.000
1971	1.800.000.000
1972	2.000.000.000

*Tablo 10: Suudi Arabistan'ın 1969-1972 Yılları Arasında Petrolden Elde Ettiği Kazançlar. Dolar Olarak.

Tabloya göre, Suudi Arabistan'ın petrolden elde ettiği kazanç artmıştır, ülkenin petrollerini işletmekte olan ARAMCO şirketinin net karı böylece %71 oranında olmuştur.

⁶² Celal Tefik Karasapan, "Irak-IPC Anlaşması ve Lübnan'la İlgili Kısmı", **Orta Doğu**, S.131, Ankara (Mart) 1973, s.10

⁶³ Aydemir, "a.g.m.", s.11

⁶⁴ Karasapan, "a.g.m.", s.31

⁶⁵ Celal Tefik Karasapan, "Suudi Arabistan'ın Yeni Petrol Anlaşması ve Arap Petrol Zenginliğinin Son Durumu", **Orta Doğu**, S.111, Ankara (Temmuz) 1971, s.4

Suudi Arabistan'dan sonra en önemli petrol rezervlerine sahip olan bölge Basra körfezidir. Fakat bu rezervlerin işletmesini Amerikan şirketleri sağlamıştır. Abu Dabi, Katar, Bahreyn, Dubai ve Omman şeyhliklerinin 1970 yılındaki gelirleri toplam 492 milyon doları bulmuştur.⁶⁶ Petrol gelirlerinin alışılmadık oranda artış göstermesi, Kuveyt, Katar ve Abu Dabi gibi nüfusu az ve petrolden başka geliri olmayan bazı Arap devletlerinin, kendilerini kısa süre içinde sosyal ve ekonomik yönden tümüyle değiştirebilmelerini sağlamıştır. Petrolden elde edilen zenginlik özel ve kamu yatırımları ya da doğrudan doğruya devlet eliyle yapılan yardımlarla Arap dünyasının çeşitli bölgelerine yayılmıştır.⁶⁷ Orta Doğuda 1969 yılına gelindiğinde, bazı Arap ülkelerinin petrol istihsalı tablodaki gibidir.⁶⁸

Cezayir	46.940.000
Fas	56.900
Tunus	3.388.000
Mısır (BAC-Sina hariç)	13.194.000
Bahreyn	3.847.000
İran	171.000.000
Irak	76.700.000
İsrail (Sina dâhil)	2.500.000
Kuveyt	130.500.000
Suudi Arabistan	151.680.000
Katar	18.100.000
Dubai	17.360.000
Suriye	2.333.000
Türkiye	3.564.000

*Tablo 11: Orta Doğu'daki Bazı Ülkelerin 1969 Yılındaki Petrol Üretimi. Ton olarak hesaplanmıştır.

Tabloya göre İran petrol istihsalinde birinci gelmiştir. Orta Doğunun zengin petrol kaynaklarına sahip olması, dönemin güçlü devletleri arasında büyük rekabetlerin yaşanmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin Orta Doğuyu koruma görevini ABD'ye devretmesini takiben, soğuk savaş dönemi

⁶⁶ Karasapan, "a.g.m", s.5

⁶⁷ 1967 Arap- İsrail savaşında Kuveyt ve Suudi Arabistan petrolden kazandıkları paralarla Mısır'a yardım etmişlerdi.

⁶⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Tahran Petrol Anlaşması", **Orta Doğu**, S.107, Ankara (Mart) 1971, s.11

boyunca A.B.D ve Sovyetler Birliği arasında, bölgeyi kontrol altına alma konusunda ciddi sorunlar ve rekabetler yaşanmıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Doğu bölgesindeki çıkarları, ekonomik, siyasi ve stratejik temellere dayanmıştır. ABD'nin bölgeyle ilgilenmesinin asıl nedeni ise, bölgedeki petrol kaynaklarının varlığı olmuştur. Amerika'nın bölgedeki ekonomik menfaatleri, petrol rezervleri üzerindeki yatırımları ve imtiyazları sayesinde belirlenmiştir. Orta Doğudaki zengin petrol varlığını, başlıca Amerikalı petrol kumpanyaları işletmiştir. Amerikan kumpanyalarının petrolden sağladıkları ekonomik kazanç, Amerikan milli gelirinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir.

Birleşik Amerika da petrol endüstrisi 1950'lerin sonlarında ülke ekonomisinin en büyük ve en önemli kolunu teşkil etmiştir.⁶⁹ O yıllarda petrol ihracatçısıyken A.B.D de birçok şirketin enternasyonal piyasaya çıkması, ülkenin petrol ithal etmeye başlamasına neden olmuştur. Özellikle 1960'larda Amerika'da baş gösteren hızlı iktisadi gelişme ve refah devresi, petrol dâhil bütün enerji kaynaklarına olan talebi kamçılammıştır. Bu nedenle Amerika, Orta Doğu ülkelerindeki petrole yönelmiş ve bölgede çoğunluk hissesi kendine ait birçok kumpanya açmıştır. Örneğin, Kuveyt devletinde Amerikan Gulf Company, Kuwait Oil Company'nin yarısına sahip olmuş, Suudi Arabistan'daki ARAMCO kumpanyası ülkenin petrollerinin adeta tek istihsalcisi olmuştur. Bahreyn'deki Standard California ve Texaco adındaki Amerikan kumpanyaları ülkenin bütün petrollerini işletmiş, Dubai Petroleum Company ise ülkedeki sözü geçen tek Amerikan kumpanyası olmuştur.⁷⁰

Amerika'nın bölge üzerindeki politikalarını belirleyen bir diğer neden ise, İsrail'in güvenliğini sağlamak olmuştur. Fakat 1967 Arap-İsrail savaşında, Amerika'nın İsrail'i destekleyip ülkeye silah yardımında bulunması, Arap âlemindeki Amerikan dengesini değiştirmiştir. Bu nedenle, Orta Doğuyu kendisi için tehdit oluşturan güçlerden uzak tutmayı en önemli stratejik çıkarlarından biri olarak gören Amerika, Arap ülkelerinin Sovyetler Birliğine yanaşmasını ve Orta Doğuda

⁶⁹ Karasapan, "a.g.m.", s.19

⁷⁰ Celal Tefik Karasapan, "Orta Doğudaki Amerikan Petrol Menfaatleri", **Orta Doğu**, S.99, Ankara (Temmuz) 1970, s.6-7-8

Sovyet ekonomik, siyasi ve askeri nüfuzunun artmasını engelleyememiştir. Özellikle Orta Doğu ülkelerinden sosyalizmi benimseyenler, Sovyetler Birliği ve doğu bloğu ülkeler ile ekonomik ve ticari ilişkilerini arttırmıştır. Bu nedenle yalnız kalan A.B.D 1973 yılındaki petrol krizini kolay atlatamamıştır.

1967 Arap-İsrail savaşında Araplar Filistin komandolarını İsrail'e karşı yıpratma savaşının en büyük aracı olarak kullanmışlardır. 1973 savaşında ise Araplar petrolü İsrail'i destekleyen batıya karşı bir silah olarak kullanmışlar bunun sonucunda da dünyada bir petrol krizi meydana gelmiştir. Üretici ülkelerin yıllardan beri devam eden petrol problemleri, Arap-İsrail savaşının neticesinde petrol krizinin ortaya çıkmasıyla hız kazanmıştır. Arap memleketleri dünyadaki İsrail taraftarı ülkeler üzerinde, İsrail lehindeki siyasetlerini değiştirmelerini istemiştir. Bunu yaparken de İsrail'i işgal ettiği topraklardan çıkarmak ve Filistinlilerin haklarını tanıması için, Filistin davasına hizmet eden Araplar, ellerindeki en etkili silahı yani petrolü siyasi bir araç olarak kullanmışlardır.

OPEC'in ilk önce bir etüt ve araştırma organı olarak 1960 yılında kurulması ile⁷¹ başlayan süreçte en önemli olay petrol krizi olmuştur. OPEC'in batılı ülkeler ve Amerika üzerine baskı yapabilmek için petrol fiyatlarını sürekli arttırması Avrupa ve Amerika da tepki ile karşılanmıştır. Böylece Arapların petrolün ihracatını, başta A.B.D olmak üzere İsrail'i destekleyen ülkelere karşı siyasi baskı olarak kullanmaya başlaması ile dünya ölçüsünde bir ekonomik ve mali bunalımın yaşanmasına sebep olmuştur. Sürekli artan petrol fiyatları, Avrupa'da ve Japonya'da büyük bir paniğe sebep olmuştur. Hatta uluslar arası platformlarda bile İsrail'i desteklediğini çekinmeden söyleyen Japonya, bu krizden sonra Filistin halklarının haklarını geri verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷² İngiltere bile Orta Doğu için ilan ettiği silah ambargosunu İsrail'e karşı çevirmiş, fakat Suudi Arabistan'ın Hollanda'ya ve ABD'ye uyguladığı petrol ambargosuna karşın ABD'nin Orta Doğu siyasetinde bir değişiklik olmamıştır. Amerika yaşanan bu krizde petrolün ekono-

⁷¹ Armaoğlu, "a.g.e.", s.725

⁷² Celal Tefvik Karasapan, "Arap Petrolünün Bir Silah Olarak Kullanılmasının Etkileri", **Orta Doğu**, S.141, Ankara (Ocak) 1974, s.9

misindeki önemi kavramıştır. Sovyetler Birliği ise dış ülkelere vaat ettiği petrol ihtiyacını kısıtlamak yoluna gitmiştir.⁷³

1973–1974 yılları arasındaki petrol krizinde OPEC tarafından arttırılan fiyatlar yüzünden, sanayi kuruluşlarının duracağından korkan batılı devletler, bu gelişme olmayınca fiyat artışlarına kolaylıkla adapte olmuşlardır. Fakat petrol fiyatlarındaki artış, sanayileşmiş batılı ülkelerin ekonomik siyasetinde değişikliğe sebep olmuştur. Petrolden başka hammadde arama çabasına girmişlerdir. Bu krizden en çok etkilenen memleketler Arap petrollerini milli bir servet saymış olan, Orta Doğu ülkeleri olmuştur. Batının sanayisine, teknolojisine, tüketim mallarına ve silahına en çok ihtiyaç duyan petrol üreticileri pahalı sattıkları petrolden dolayı bu maddeleri pahalıya almışlar, özellikle bu kriz sadece petrolden geçimini sağlayan devletlerde ekonomik çöküşe neden olmuştur. 1973 krizinde ülkeler tarafından bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir sözü daha iyi anlaşılmıştır.

Bu bağlamda Orta Doğu devletleri ile tüm ilişkilerini petro-politik sistem üzerine inşa etmiş olan Amerika, sahip olduğu petrol kaynakları nedeniyle krizi sandığı kadar ağır geçirmemiştir. Bazı siyasal ve sosyal avantajlarla yüzleşen ve bu unsurları bizzat yaşayan Orta Doğu devletleri tarihsel süreç içerisinde pek çok büyük gücün müdahalesine maruz kalmıştır. Bu güçler fitilini ateşledikleri bölgesel savaşlar nedeniyle, ülkelerin ekonomilerini alt üst etmişlerdir. Keşfedildiğinden beri petrol, dünyada süper güçlerin hep sahip olmak istedikleri bir maden olmuştur. Güçlü devletler petrolü kontrol altında tutmak için her yola başvurmuşlar gerektiğinde savaş çıkarmaktan çekinmemişlerdir. Dolayısıyla dünyadaki tüm anlaşmazlıklar, çatışmalar ve savaşlar enerji kaynaklarına sahip olabilmek için çıkmıştır. Çünkü enerji kaynaklarının en önemlisine yani petrole sahip olan onu denetimi altında tutan güç, dünya ekonomisinin nabzını da elinde tutar inancı bütün devletlerin, bugünde etkisini sürdüren bir politika izlemesine neden olmuştur. Petrol bugün en önemli enerji kaynağıdır. Gübreden kozmetiğe, giyim eşyasından mutfak eşyasına, deterjan ve boyadan her türlü yakıt maddelerine varan

⁷³ Celal Tevfik Karasapan, “Dünya Ölçüsünde Petrol Bunalımı”, **Orta Doğu**, S.140, Ankara (Aralık) 1973, s.6

geniş bir işletim sahasını teşkil etmiştir. Dolayısı ile petrol, dünya sanayisinin bel-kemiğini oluşturmaktadır.

III. BÖLÜM

ORTA DOĞU DERGİSİNE GÖRE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI

1. TÜRKİYE'NİN TARİHSEL VE EKONOMİK GELİŞİMİ

Tezimizin içeriği şanlı bir geçmişe dayanan Türk milletini ve devletlerini anlatmaya el vermediğinden biz II. Dünya Savaşı sonrasındaki Türkiye'nin siyasi gelişmelerini ve Orta Doğu ülkeleriyle ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerini anlatmayı uygun gördük.

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmeleri ile yeni bir yurda kavuşan Türkler, Anadolu da yaşayan diğer kavimlerle kaynaşp Türk karakterini, Türk dilini ve Müslümanlığı küçük Asya'da hâkim kılmışlardır. Büyük imparatorluklara şahit olan Anadolu toprakları Osmanlı imparatorluğunun 600 yıl hâkimiyeti ile İslam dininin ve inancının kalesi durumuna gelmiştir. Osmanlı ordularının ilerleyişi durunca devletin idaresi güçleşmiş, askeri ve sivil idare bozulmaya başlamıştır. Zitvatorok anlaşması Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'da üstünlüğünün bitmesinin, Karlofça ise gerilemenin Osmanlı topraklarında başladığının kanıtı olmuştur. Ülkenin tam rasyonel ilerleyişini Mustafa Kemal Atatürk sağlamıştır. I. Dünya Savaşının sonrasında memleketi yabancı orduların işgal ve istilasından kurtardıktan sonra Atatürk, Lozan anlaşması ile yeni Türkiye'yi bağımsız ve diğer ülkelere eşit bir milli devlet hüviyetini kazandırmıştır. Başkumandanlık Meydan Muhaberesi ile 1071 yılında Malazgirt'te Alparslan'ın Bizans imparatoru Diogen'e karşı kazandığı meydan savaşıyla Türk milletine hediye ettiği vatan, düşmanların eline düşmekten kurtulmuş ve Türk milletine tamamen bağımsızlığı kazandırmıştır¹. Bu zafer Türk milletinin demokratik, bağımsız ve ileriye bakan milliyetçi bir cumhuriyetin ilanının da bir müjdecisi olmuştur. Orta Doğunun ilk bağımsız devleti olan Türkiye, bağımsızlık savaşı ile manda altında yaşayan tüm milletlere örnek teşkil etmiştir.

II. Dünya Savaşı bitince Türkiye'deki politik tutum birdenbire değişmiştir. Savaşın sonunda dünyada tek parti rejimlerinin ortadan kalkması Türkiye Cumhu-

¹ Celal Tevfik Karasapan, "Büyük Zafer'in Geniş Anlamı", *Orta Doğu*, S.136, Ankara (Ağustos) 1973, s.13

riyeti'nin siyasal rejimini de daha demokratik bir statüye çıkarma düşünceleri bir zorunluluk halini almıştır. Özellikle Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında bulunmasıyla, batıya yaklaşma sürecini hızlandırarak çok partili siyasal hayata geçiş kolaylaşmıştır. Böylece 1950 seçimlerinden sonra 27 yıldır Türkiye Cumhuriyetinde tek başına iktidar olan CHP seçimi kaybetmiş ve parlamentoya DP'nin girmesiyle² tek parti diktatoryası biterek ülke kesin olarak çok partili siyasi yaşama geçmiştir. Fakat bu durum Türkiye'de istikrarı sağlayamamış, parti mücadeleleri ve şuursuz politikalar 27 Mayıs 1960 sabahı³ askeri idarenin ülkenin kontrolünü ele geçirmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasiyi oluşturmak için yapılan bu ihtilalin amacı, yeni bir seçim kanunu ve yeni bir anayasa hazırlayarak yapılacak seçimlerle iktidarı demokratik bir hukuk idaresine devretmek olarak açıklanmıştır. Böylece ihtilal sahipleri hazırladıkları anayasayı 9 Temmuz 1961⁴ tarihinde halkoyuna sunarak büyük çoğunluğun onayı ile karşılaşmışlardır. 1924 anayasası gibi 1961 anayasası da milli egemenlik ilkesi üzerine kurulmuş Türk toplum hukukunun da temel prensibi olarak mütalaa edilmiştir. 1961 anayasasının başlangıç kısmı 'tarih boyunca bağımsız yaşamış hak ve hürriyetleri için savaşmış olan' sözü ile başlamıştır.⁵ Böylece yeni anayasa Türk milletinin tarihsel kişiliğine önem verdiğini göstermiştir. Ayrıca bu anayasa ile birlikte özerk kurumlar oluşturularak sistemin kendi içerisinde denetim mekanizmaları da oluşturulmuştur.

1961-1965 yılları arasında Türkiye'de birçok hükümet değişmiş fakat bu hükümetler programlarının gerçekleşmesi için kanunlar çıkarmak imkânlarından yoksun olmuşlardır. Böylece Türkiye'de sosyalist amaçların gerçekleşmesi için çalışacak herhangi bir milli cephenin oluşumu gerçekleşmemiş, burjuva milliyetçiler bile kapitalist sistemin savunulmasında birlik olamamışlardır. Bu karışık dönem İsmet İnönü'nün istifasına kadar sürmüş sonrasında Türkiye sosyalist olmayan devletlerarasında planlı ekonomi unsurlarına yer veren ilk devlet olmuş ve beş yıllık kalkınma programlarıyla ekonomiye denge kazandırmaya çalışmıştır.

² Nihat Erim, "Modern Türkiye'nin Doğuşu II", **Orta Doğu**, S.11, Ankara (Nisan) 1962, s.6

³ Celal Tevfik Karasapan, "27 Mayıs İhtilâli ve Ötesi", **Orta Doğu**, S.1, Ankara (Nisan) 1961, s.31

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türkiye'de Referandum", **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.2

⁵ Hamza Eroğlu, "Yeni anayasamız ve Milletler Arası Münasebetler", **Orta Doğu**, S.5, Ankara (Ağustos) 1961, s.28

Ülkenin XVIII. yy. sonlarında yerli sanayisi Avrupa'nın sanayi sektörü karşısında tutunamamış, 1854-1855 Kırım savaşıyla Avrupa Türkiye'yi kendine bağımlı hale getirmiştir. XIX. yy.ın ortasından itibaren dış borçlar nedeniyle sanayi tamamen çökmüş, cumhuriyet idaresi toprakları kurtardığı zaman ülkeyi sanayisiz devralmıştır. 1963 yılında Türkiye hemen hemen bütün madeni sanayisinde kendi kendine yetecek hale gelmiştir.⁶ Türkiye çağdaş dünya ekonomisinde en zengin petrol hazinelerinin bulunduğu Orta Doğu coğrafyasında yer almıştır. Ülkede petrol 1940 yılında Raman dağında bulunmuş ve 1946'da 544.000 ton ham petrol işlenmiştir.⁷ Orta Doğudaki gibi zengin petrol rezervleri Türkiye'de de vardır. Ancak ülkenin ekonomisinin yeterli olmayışı ve dışa bağımlı siyaset anlayışı petrol sahalarının artmasına olanak vermemiştir. Türkiye'nin ithalat ve ihracatına gelince 1965-1966 yılları arasındaki ticaret tabloya şu şekilde yansımıştır.⁸

	İthalat	İhracat	Toplam
1965	557.037	463.738	1.020.775
1966	724.654	490.508	1.215.162

*Tablo 12: Türkiye'nin 1965-1966 Yılları Arasındaki Ticareti. 1000 Dolara göre endekslenmiştir

Tabloya göre 1966 yılındaki ithalat bir önceki yıla oranla artmıştır. Kuşkusuz bu artışın sebebi Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerde aktif bir politika yaratılmaya başlanmasıdır. 1967 yılındaki ihracat ise 1966 yılına göre % 6,7 artmış, ithalat ise % 4,6 nispetinde azalmıştır.⁹

Türkiye Cumhuriyet'inin tarihinde Sovyet Rusya'nın büyük önemi vardır. Komünizm tehlikesi ile karşı karşıya kalan Türkiye-Sovyet ilişkileri çeşitli safha-

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "Türkiye'de Sanayinin Gelişmesi Hareketleri", **Orta Doğu**, S.26, Ankara (Haziran) 1964, s.13

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, "Türkiye'nin Petrol İstiklâline Doğru", **Orta Doğu**, S.28, Ankara (Ağustos) 1964, s.11

⁸ Cemal Ziya Ardal, "1966 Yılında Dış Ticaretimiz", **Orta Doğu**, S.64, Ankara (Ağustos) 1967, s.6

⁹ Cemal Ziya Ardal, "1967 Yılında Türk Ekonomisi", **Orta Doğu**, S.73, Ankara (Mayıs) 1968, s.11

lardan geçmiştir. Stalin'in boğazlarda üs istemesi ile gerilen ilişkiler, 1951 Kasımında Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle durma noktasına gelmiştir. 1960'larda Türkiye Sovyetler ile ilişkilerini düzeltmek için çabalasa da 27 Mayıs ihtilali bu düşüncenin gerçekleşmesine izin vermemiştir. 1964 yılındaki Kıbrıs gelişmeleri, Türkiye'nin batılı devletlerden umduğunu bulamaması Türk-Sovyet ilişkilerini yeni bir havaya sokmuştur. Türk dış politikasının temelini batı ittifakı oluşturduğu için, Sovyetlerle ilişkilerimizde karşılıklılık en önemli konu olmuştur. Böylece Türkiye Sovyetlerle olan ilişkilerine yeteri kadar karşılık görene değin devam ettirmiştir. 1970'li yıllarla birlikte Türkiye-Sovyet ilişkilerindeki iyimser hava sona ermeye başlamıştır. 1968 yılında Türkiye'de başlayan anarşi, terör ve öğrenci olaylarını Sovyetler destekleyerek rejim aleyhtarı yayınlar yapılmasını sağlamıştır.¹⁰ 1970-1974 yılları arası Türkiye, iç politikada anarşi ve terörle mücadele etmesinden dolayı gergin bir dönem geçirmiştir. Kıbrıs harbinin başlaması ile ABD'nin Türkiye'yi boykot etmesi ve Yunanistan'ında ENOSİS iddiaları Türkiye'nin dış politikada aradığı desteği bulamadığını göstermiştir. Tezimizin bundan sonraki bölümlerinde kısaca Türkiye'nin Osmanlı ve Atatürk dönemlerindeki Orta Doğu ülkeleri ile politikalarını ve anlaşmalarını aksettireceğiz.

İnsanlık tarihinde önemli bir yeri bulunan Orta Doğu, tarihi süreç içerisinde medeniyetler ve semavi dinler yönüyle dünyanın en önemli bölgelerinden biri olmuştur. Emevi, Abbasi, Selçuklu, Memluk ve Osmanlı tarihleri bakımından da bölge, her daim jeopolitik ve stratejik konumunu korumuştur. Öyle ki Selçuklular döneminde Abbasi halifesi, Selçuk sultanı Tuğrul Bey'e İslam ümmetinin dini başkanlığını vermiş¹¹ böylece İslam halifeliği ilk kez Arap dünyasının dışına çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim ise, Müslüman Arap ülkelerini fethederek hilafeti İstanbul'a getirmiş ve Osmanlı imparatorluğu yıkılincaya kadar hilafet İstanbul da kalmıştır.

Türkiye böylece tarihten gelen kültür birliği ve gelişen olumlu ilişkilere sahip olmasından dolayı Orta Doğu için çok önemlidir. Bölge coğrafyasındaki gelişmeler, Türkiye'nin bu bölgedeki rolüne ve etkinliğine hareketlik getirecek ko-

¹⁰ Armaoğlu, "a.g.e.", s.831

¹¹ Saray, "a.g.e.", s.51

numda gelişmiştir. Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği, Orta Doğu'da ki politikasına bakıldığında, Avrupa ve diğer ülkelerin bakış açılarından farklı bakış açısının olduğu görülmüştür. Dünyanın merkezi Orta Doğu olarak düşünülürse Türkiye bu noktada, Orta Doğu'da ki siyasi gelişmelerde kendisini zarara sokmayacak girişimlerde bulunmuştur. Birbirine bağlı ve dünyadaki üç ana kara parçası olan Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında yer alan Orta Doğu, jeopolitik konumu gereği Türkiye ile benzer özellikler taşımıştır. Yüzlerce yıl Osmanlı imparatorluğunun idaresi altında refah ve huzurlu yaşayan Orta Doğu ülkeleri, merkezi Bağdat olmak üzere Osmanlı devletinin ve onun mirasının ta kendisi olma özelliğine de sahip olmuştur.¹²

Arap âlemi bir bütün olarak 300 yıl Osmanlı devletinin idaresinde kalmış, böylece Cezayir, Tunus, Libya (Trablus ve Bingazi), Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak tekbir bayrak altında yaşamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı imparatorluğu, Müslüman niteliği daha belirli kozmopolit bir ülke olmuştur. İmparatorluk, yayıldığı üç kıtada da koruması gereken çıkarları ve düşmanları olan, hem Asyalı hem de Afrikalı bir güç etrafında toplanmıştır. Osmanlı imparatorluğu için Arap eyaletlerini denetim altında tutmak bu gücün istikrarını sağlamanın en önemli yolu olmuştur.¹³ Özellikle Suriye ve Mısır vilayetleri stratejik, mali ve dinsel nedenlerle Osmanlı için çok önemli hale gelmiş, bu nedenle imparatorluğun zayıflama süreci Mısır'da¹⁴ başlayıp bütün Arap âlemine yayılmıştır.

I. Dünya Savaşıyla başlayan milliyetçilik hareketleri Arap dünyasını da etkisi altına almış ve Türk-Arap ilişkilerinde ayrılmalara neden olmuştur. Batılı devletler tarafından yüzlerce yıl kardeşçe yaşamış olan Türklerle Araplar arasına nifak tohumları serpilmiş, İngilizlerin himayesinde olan Mısır'ın El-Ezher üniversitesinde de Osmanlı aleyhtarı propagandalar yapılmıştır.¹⁵ Böylece Arapların, Osmanlı imparatorluğuna karşı emperyalist güçlerle işbirliği yapmaları ülkede, Araplara karşı bir güvensizlik duygusu oluşmasına neden olmuştur. Fakat savaş sonun-

¹² Bıyıklı, "a.g.e.", s.67

¹³ Albert Hourani, "Arap Halkları Tarihi", Ç. Yavuz Alogan, İstanbul, 2005, s.274

¹⁴ Hourani, "a.g.e.", s.276

¹⁵ Hülalü, "a.g.e.", s.86

da Arapların bekledikleri bağımsızlık düşüncesi olmamış, iki güçlü devlet İngiltere ve Fransa'nın himayelerinde uzun yıllar yaşamışlardır.

Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra Orta Doğu'da otorite boşluğu meydana gelmiş ve günümüze kadarda doldurulamamıştır. Osmanlı imparatorluğunun Anadolu merkezli toprakları üzerinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti devletin Orta Doğu politikası, yeni Türk devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenmiştir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türk dış politikasını 1920 yılında kabul edilen Misak-ı Milli belirlemiş, içeriğindeki ilkelere Türk-Arap ilişkilerinin rotasını çizmiştir. Türkiye bu belgede kendi ulusal hedef sınırlarını açıklamakla kalmamış, Orta Doğu'nun yeni oluşumu üzerindeki sömürgeci ülkelerin etkisini azaltarak, onların kendi kaderlerini kendilerinin tayin edebilmelerine fırsat verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aslında milli mücadeleden sonra Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler dini meselelerin ve yanlış anlaşılmanın etkisi altında kalmıştır.¹⁶Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren dikkatini, rejimini oturtmaya, devrimlerini yerleştirmeye, zayıflamış ve sarsılmış olan sosyo-ekonomik yapısını güçlendirmeye çalışmış ve dolayısıyla da Orta Doğu ile ilgilenmemiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasının başlangıcını Atatürk döneminde İran'la 5 Kasım 1932 yılında yapılan dostluk, güvenlik, tarafsızlık ve ekonomik işbirliği anlaşması oluşturmuştur.¹⁷ Sonrasında Musul sorununu çözmek için Irak ve İngiltere ile yapılan anlaşmalar, Orta Doğu ile ilişkilerde önemli adımlar olmuştur. Yapılan anlaşmalarla Türkiye bir bakıma, Osmanlı imparatorluğunun yıkılmasından sonra oluşan otorite boşluğunu doldurmak istemiştir. Türkiye'nin Suriye ve Lübnan'la olan ilişkileri ise 1919'dan 1942'ye kadar bu iki ülkede mandater yönetim kurmuş olan Fransa'nın aktif bir şekilde Türkiye aleyhtarı propaganda yapmasından dolayı gelişmemiştir. Sonrasında yapılan anlaşma ile Hatay'ın anavatanına katılması, Araplar arasında büyük tepki ile karşılanmıştır. Büyük çoğunluğu Türk olan Hatay'ın Anadolu ile birleşmesinden sonra Türkiye, Suriye'yi pro-

¹⁶ Mehmet Gönübol, Cem Sar, "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938", Ankara, 1990, s.87

¹⁷ Durmuş Yalçın, vd., "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", 2 C., Ankara, 2005, s.446

pagandaları yüzünden düşman olarak görmüş¹⁸, Türkiye bu nedenle 1946 yılına kadar Suriye'nin bağımsızlığını tanımamıştır.¹⁹

Atatürk döneminde Balkan Antantı ile batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, doğu sınırlarını da korumak için komşuları ile ilişkilerini geliştirmiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde Orta Doğu bölgesine emperyalist devletlerin gelmesine karşılık 8 Temmuz 1937 yılında sınırlarını teminat altına almak isteyen İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında Saâdabat Paktı imzalanmıştır.²⁰ Atatürk bu paktla dünyanın en güçlü emperyalist güçlerine karşı, komşuları ile bir ittifak oluşturmuştur. İmzalanan bu paktla devletler sınırlarındaki dokunulmazlıklara uymuş ve birbirlerini ilgilendiren meselelerde danışmanlık politikası uygulamışlar. Böylece Adolf Hitler'in ordularının bölgeden uzak durması bu paktla mümkün olmuştur.²¹ Ne yazık ki Atatürk'ün Orta Doğu da başlattığı bölgesel birlik ittifakı uzun sürmemiş, II. Dünya Savaşından sonra bu paktın varlığı unutulmuştur.

II. Dünya Savaşıyla farklılaşan dünya düzeni, Türkiye'nin de dış politikasına yön vermiştir. Türkiye bu savaştan sonra batı blokundan yana siyasetini geliştirmiş ve batılıların oluşturduğu örgütlerde yer almıştır. Türkiye'nin batıya ağırlıklı dış politikası, bağımsızlık savaşı veren Arap ülkelerinde tepki ile karşılanmıştır. Filistin'de Arap-İsrail savaşlarının başlaması ile Türkiye Arap davasını desteklemiş, fakat 28 Mart 1949²² tarihinde İsrail'i resmen tanımıştır. Böylece bin yıldır İslamı savunan Türklerin, Araplar nezdindeki etkisi azalmıştır.

İsrail'i tanıyan Türkiye, İngiltere'nin önemli manda gücü olan Irak'la yaptığı, daha sonra Pakistan ve İran'ın da katıldığı Bağdat Paktı ile Araplarla ilişkileri bitirme noktasına gelmiştir. NATO ve SEATO'yu birleştiren bu pakta Sovyetlerinde büyük tepkisi olmuştur. Fakat Irak, 14 Temmuz 1958 ihtilali ile bu pakttan çekilmiş ve paktın merkezinin Ankara'ya taşınması kararlaştırılmıştır. Böylece Bağdat Paktının adı 18 Ağustos 1959'da CENTO olmuştur.²³ Aslında Türkiye,

¹⁸ Saray, "a.g.e.", s.81

¹⁹ Abdülhat Akşin, "Türkler ve Araplar", *Orta Doğu*, S.34, Ankara (Şubat) 1965, s.2

²⁰ Yalçın, vd., "a.g.e.", s.447

²¹ Anıl Çeçen, "Türkiye'nin B Planı Merkezi Devletler Birliği", *Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği*, Ed. Mustafa Öztürk, Enver Çakar, Elazığ, 2008, s.61

²² Durmuş, "a.g.e.", s.480

²³ Yalçın, "a.g.e.", s.481

1955-1959 yılları arasında Orta Doğu ülkeleri ile büyük bir çatışma içerisinde olmuştur. Bu çatışmanın sebebi, Türkiye'nin Bağdat Paktını imza etmesi veya İsrail'i tanınmasından ziyade, Sovyetler Birliği'nin komünizm tehdidinden çekinmesi ve bu yüzden de NATO'ya girmiş olmasıdır. Dünya savaşlarındaki amacını gerçekleştirmek isteyen Rusya'nın, Türkiye'ye sızmak için Arapları kullanması ve Araplarında Sovyet politikasına yakın durması, Türkiye'yi Orta Doğu politikasından uzaklaştırmıştır. I.Dünya Savaşından sonra Türklerin de Araplarında politik tavırlarındaki tezatlar, İslam coğrafyasını beraber kurdukları kültürden zaman içinde uzaklaştırılmış, böylece politik kırgınlıklar ve depremler yüzyıllardan beri süren dostluk zedelenmiştir.

Türkiye'nin, Osmanlı imparatorluğundan Atatürk dönemine kadar olan Ortadoğu politikasına kısaca değindik. Bu dönem içerisindeki diplomatik ilişkiler ve politikalar Türkiye'nin Orta Doğu siyaseti üzerinde hâkimiyet kuramamasına neden olmuştur. Tezimizin son bölümünde Ortadoğu dergisinin çıkmasıyla 1960-1974 yılları arasındaki Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında ne gibi değişiklikler olmuş onu anlatacağız. Bu bağlamda Orta Doğu Dergisi, İslam kimliği ile bağlandığımız Arap coğrafyası ile yapılan anlaşmaları, CENTO'nun ve RCD'nin faaliyetlerini ve Arap-İsrail savaşları ile değişen Türkiye'nin Orta Doğu politikalarına değinmiştir. Biz önce siyasi bir teşekkül olan CENTO ile başlayalım.

2. MERKEZİ ANLAŞMA TEŞKİLATI

Adnan Menderes hükümeti zamanında Orta Doğu politikası üç ilke üzerine kurulmuştur. Bunlar;²⁴

- Orta Doğu'daki güvenliğin sağlanması
- Arap memleketleri ve İsrail arasındaki anlaşmazlıkların sona erdirilmesi
- Sovyet tehlikesiyle komünizmin, Orta Doğu ülkelerine girişinin engellenmesi için güvenlik sisteminin oluşturulmasıdır.

Orta Doğu liderliğini Türkiye'nin yapması gerektiğini amaç edinen Menderes hükümeti Bağdat Paktı'nı kurmuştur. Pakt Irak dışındaki Arap devletlerinin

²⁴ Muharrem Gümüş, "1950-1960 Arası Türk Dış Politikası", Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006, s.59

büyük tepkisini çekmiş ve Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu pakt Orta Doğu'da barış ve güvenliği oluşturarak dünya barışına katkı sağlamak için oluşturulmuştur. Bu pakta Irak dışında Arap ülkelerinin katılmaması teşkilatın Arap desteğinden yoksun kalmasına neden olmuştur.

İngiltere ve Fransa'nın 1950'lerin sonuna doğru Süveyş Kanalı üzerine giriştikleri ve İsrail'in de desteklediği hareketi ile Bağdat Paktı ağır bir darbe almış, daha evvelde söylediğimiz gibi Irak'taki 1958 ihtilali ile birlikte Bağdat pakttan çekilmiştir. Irak'ın paktan çekilmesi ile yeni bir oluşum süresi içerisine giren pakt, merkezi Ankara olan Merkezi Anlaşma Teşkilatına dönüşmüştür. İran, Pakistan, Türkiye, Orta Doğudaki ülkelerin kendi aralarında birlik oluşturmalarına izin veremeyen İngiltere ve ABD'nin üyelikleriyle teşkilat oluşturulmuştur.

Bilindiği gibi Türkiye, batı sınırlarını korumak için NATO'ya ve doğu sınırlarını korumak için CENTO'ya katılmıştır. NATO zengin Avrupa ülkelerinden, CENTO da mali açıdan çeşitli imkânlarla sahip olmayan ülkelere oluşmuştur.²⁵ Bu sebeple CENTO, aslında bir savunma ittifakı olmasına rağmen yaptığı etkinlikleri bakımından daha çok ekonomik, kültürel, teknik alanlarda çalışan bir örgüt olmuştur.²⁶ Bölgesel kalkınmada CENTO, toplantılarını merkezi Ankara olmasına rağmen farklı şehirlerde yapmış ve alınan kararların çoğunluğunda Orta Doğu ülkelerine mali yardımda bulunması kararlaştırılmıştır. CENTO tarafından düzenlenen toplantılarda bölgelerde ticaretin geliştirilmesi, köylerin kalkındırılması, istihlak (tüketim) maddeleri, uyuşturucu maddelerin kontrolü ve madenlerin kontrolü ve geliştirilmesi gibi konular görüşülmüştür. İngiltere ve CENTO teşkilatının bölge memleketleri başkentleri arasında yapılan müzakereleri sonucunda, yüksek frekanslı telekomünikasyon şebekesi kurulması kararlaştırılmış, demiryolu, hava ve deniz yolları ile yapılan ulaşımın ıslahı konuları ele alınmıştır. 1963 yılında yapılan iktisadi kongrede incelenen tasarılar arasında şunlar yer almıştır.²⁷

²⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Cento'nun Dokuzuncu Bakanlar Konseyi", **Orta Doğu**, S.2, Ankara (Mayıs) 1961, s.43

²⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Cento Konseyi Çalışmaları", **Orta Doğu**, S.24, Ankara (Nisan) 1964, s.8

²⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Genel Durum", **Orta Doğu**, S.16, Ankara (Şubat) 1963, s.35

- Türkiye ile Pakistan arasında çok kısa dalgalarla telsiz telefon ve telgraf sisteminin kurulmasına,
- İran ve Türkiye arasındaki demir yolunun tamamlanması, buna paralel olarak İran'ı, Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz deki limanlarına ulaştıran güzergâhlarına yeni yolların eklenmesine,
- İran, Türkiye, Pakistan arasındaki hava trafiğinin kolay sağlanması için bir sistem oluşturulmasına karar verilmiştir.

Turizm sektöründeki ilerlemeler ise, zengin bir kültüre sahip olan bu üç Ortadoğu ülkesinin, ABD ve İngiltere'nin finanse ettiği otel ve motel inşaatlarına başlamış olmalarıyla sağlanmıştır.²⁸ Türkiye'nin CENTO içinde önemli bir yeri olduğunun farkında olan İngiltere, İran'ında iş birliği ile ihtiyacı karşılayamayan Trabzon limanının kapasitesinin atılması için çalışmış ve bütün teçhizatları İngiltere karşılamıştır.²⁹ Böylece Trabzon limanı, örgütün başarı ile gerçekleştirdiği ilk proje olmuştur. 1963 yılında CENTO ekonomik programı dâhilinde yapılan faaliyetlerde, büyük ilerleme kaybedilmiştir. Yapılan toplantılarla uzun vadeli programlar üzerinde durulmuş, Muş ile Tatvan arasında 100 km.lik demir yolu inşaatı tamamlanmış, ABD ise bu inşaatı 6.000.000 \$ yardımda bulunmuştur.³⁰ CENTO'da büyük bir ağırlığı olan ABD ve İngiltere, üye olan Orta Doğu memleketlerinin tarımsal kalkınmalarına da maddi destekte bulunmuştur. Bu ülkelerdeki tarımsal faaliyetlerle ilgili raporlar hazırlanmış ve tarım istihsalinin arttırılması ile ilgili çiftçinin bilgilendirilmesi amaçlı, seyyar seminerler yapılmıştır.³¹ Bu yardımlarla teşkilat, ABD ve İngiltere'nin mali yardımlarına bel bağlayan bir kuruluş olmuştur.

Amerikan ve Sovyetler Birliği çıkarlarının ters düşmesiyle kurulan CENTO, Amerika'nın 1967'de Sovyetlerle arasındaki ilişkileri düzeltmesi ile tüm dünyaya artık CENTO'ya gerek kalmadığını açıklamıştır. 1967 yılındaki CENTO ekonomik komitesi toplantısında, Türkiye ve diğer Orta Doğu ülkeleri CENTO'nun

²⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Cento Haberleri", **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.47

²⁹ Celal Tevfik Karasapan, "CENTO'nun Büyük Eseri: Trabzon Limanı", **Orta Doğu**, S.20, Ankara (Eylül) 1963, s.25

³⁰ Celal Tevfik Karasapan, "CENTO'da Aylık Faaliyet Kasım 1963", **Orta Doğu**, S.21, Ankara (Ocak) 1964, s.32

³¹ Celal Tevfik Karasapan, "Cento Faaliyetleri", **Orta Doğu**, S.22, Ankara (Şubat) 1964, s.18

ekonomik kalkınmada etkili olduğunu dile getirmiş ve teşkilatın faaliyetlerinin devam etmesi konusunda, kararlı bir tutum sergilemiştir.³² Bu durumdan doğan tedirginliği münasebetiyle Türkiye, başbakan Süleyman Demirel başkanlığında İran’a giderek İran, Pakistan ve Türkiye arasında üçlü bir toplantı tertip etmiştir.³³ CENTO’nun durumunun gözden geçirildiği bu toplantıda taraflar, mevcut anlaşmalarla güvenlik konusundaki işbirliğinin devam etmesine ve CENTO’nun bir teşkilat olarak varlığının sürmesine karar vermişlerdir.

1967’deki altı gün savaşı, Kıbrıs ve Basra körfezi sorunları, Şat-tül Arap anlaşmazlığı ve Keşmir meseleleri, CENTO’nun üç bölgesel devletini doğrudan doğruya ilgilendiren konular arasında yerini almıştır. Arap-İsrail savaşında da CENTO’nun tutumu Birleşmiş Milletler kararlarından farklı olmamıştır. ABD’nin CENTO’dan desteğini çekmekte olduğu haberlerine karşı teşkilatın bakanlar konseyi, 16 Mayıs 1970 tarihinde Washington’da toplanmıştır.³⁴ Konsey, CENTO ile bölgedeki istikrarın korunduğunu, sosyal ve ekonomik ilerlemenin bu istikrarla devam ettiğini açıklamıştır. Fakat Türkiye, Pakistan’ın Hindistan’la olan milli Keşmir meselesi yüzünden ve İran’ın da teşkilatta kendi milli isteklerini tatmin edecek bir destek bulamamasından dolayı, Sovyetler Birliği’ne ve komünist Çin’e yakınlaşmış olmaları nedeniyle ABD ve İngiltere ile birlikte rahatsızlığını ifade etmiştir. Fakat CENTO toplantıları buna rağmen devam etmiştir. CENTO genel sekreteri Nasır Assar’ın 4 Aralık 1972 tarihinde yaptığı konuşmayla örgütün devam etmesi gerektiğini ve CENTO’nun müttefiki olan ABD ve İngiltere’nin yardımlarına tamamen dayanmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁵ 10-11 Haziran 1973 tarihinde Tahran’da yapılan CENTO bakanlar konseyine, Türkiye adına katılan dışişleri bakanı Haluk Bayülken şunları söylemiştir;³⁶

³² Celal Tevfik Karasapan, “Son Cento Ekonomik Komitesi Toplantısı Münasebetiyle”, **Orta Doğu**, S.59, Ankara (Mart) 1967, s.11

³³ Celal Tevfik Karasapan, “Rasmar Toplantısından Sonra”, **Orta Doğu**, S.63, Ankara (Temmuz) 1967, s.21

³⁴ Celal Tevfik Karasapan, “Üçlü Zirve Konferansı ve Sonrası”, **Orta Doğu**, S.97, Ankara (Mayıs) 1970, s.4

³⁵ Celal Tevfik Karasapan, “Cento’nun Son İki Ay İçindeki Faaliyetleri”, **Orta Doğu**, S.129, Ankara (Ocak) 1973, s.17

³⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Cento Bakanlar Konseyinin Tahran’daki Önemli Toplantısı”, **Orta Doğu**, S.135, Ankara (Temmuz) 1973, s.6

“..... Bazı eksikliklerine rağmen CENTO kuruluşundan bu yana ortak menfaatlerimiz bulunan alanlarda çeşitli başarılar elde etmiştir.Teşkilât ayrıca ekonomik,kültürel ve teknik alanlarda verimli işbirliği çalışmalarının gelişmesini sağlamıştır.Teşkilâtımızın kuruluşundan bu yana dünya olaylarında birçok değişiklik ve gelişmelerin meydana geldiğini ve yeni sorunların ortaya çıktığını hepimiz takdir etmekteyiz.Ancak değişen şartlara uyma kabiliyetiyle ve belirli konularda CENTO’nun dinamizmini isbat edeceğine inanmaktayız.....”

Dışişleri bakanı Bayülken’in söylediği bu sözler neticesinde, Türkiye’nin CENTO teşkilatına ABD’nin rahatsızlığına rağmen inandığı görülmüştür. Türkiye, İran ve Pakistan, ortaklaşa hudutlarını karşılıklı din ve kültür bağları ile birlikte ekonomik ve sosyal ilerlemelerini sağlamak üzere, CENTO teşkilatını meydana getirmişlerdir. Bu iş birliği ile devletler, birleşik menfaatler üzerinde birbirleri ile anlaşmış halde çalışmışlardır. Özellikle Türkiye, İran ve Pakistan arasında CENTO ittifakı, Türkiye’nin doğu kanadında bir istikrar yaratmak noktasından faydalı olmuştur. Türkiye, CENTO teşkilatıyla Orta Doğu ile olan ilişkilerinde rasyonel politikalar üreten ve bunları gerçekleştiren güce sahip olduğunu göstermiştir.

3. BÖLGESEL KALKINMA İÇİN İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

Türkiye, dünya politikasında jeopolitik önemi ve topraklarının zenginliği bakımından, tarihten bu yana Orta Doğunun hep ilgi odağı olmuştur. CENTO müttefikleri İran ve Pakistan’la bir araya gelen Türkiye, yeni bir örgüt kurmak için çalışmıştır. Bu bir araya gelişler önce Bağdat Paktı sonra onun devamlı olan CENTO ile devam etmiş, ancak bu iki paktında fiili ömürleri uzun olmamıştır. Özellikle CENTO’nun daha çok batılı büyük devletlerle Rusya’ya karşı oluşturulan askeri bir pakt olması, Türkiye’yi sadece Orta Doğu ile iktisadi işbirliği yapma arayışlarına getirmiştir. Böylelikle Türkiye, 21 Temmuz 1964 tarihinde tamamen

iktisadi kimlikle, İran ve Pakistan'la bölgesel kalkınma için işbirliği teşkilatını kurmuştur.³⁷

RCD, dışa karşı en az bağlantısı olan ve siyasi tavizler vermelerini gerektirmeyen anlayış içinde doğmuştur. RCD'nin kuruluş aşamasında dört kademe vardır. Bunlar komiteler, bölgesel planlama konseyi, bakanlar konseyi ve sekreteryadır. Komiteler her ülkenin başkanlığında toplanmış, ticaret, deniz taşımacılığı, turizm, kara ve demir yolları, petrol, hava taşımacılığı ve ulaştırmacılığı gibi bölümlerden oluşmuştur.³⁸ Bölgesel planlama konseyi üç ülkenin komite başkanlığından kurulmuş ve komitelerden gelen raporları incelemekle görevlendirilmiştir. RCD'nin son karar organı vasfını taşıyan bakanlar konseyi ise üç ülkenin dışişleri bakanlarından kurulmuştur. Ülkelerin birbirleri ile yazışmalarını sağlamak içinse sekretarya organı kurulmuştur.³⁹ Türkiye için bu işbirliğinin en önemli yanı, ihracat imkânı yaratacak bir ortamın sağlanmasıydı. Türkiye bu örgütle, üç ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacağı bir tersane yapmış, sanayi malzemeleri, tarım ürünleri ithal ve ihracat ederek bu ülkelerle iktisadi anlamda verimliliğini artmıştır. Özellikle 1967 tarihli bakanlar konseyinde, Türkiye'nin petrol istihali için işbirliğinin kurulmasına ve İran petrollerinin ise Akdeniz limanına aktarılması için boru hattının yapılmasına karar verilmiştir. Bu üç ülke arasındaki iktisadi ilişkiler, ödeme birliği anlaşmasının doğmasını sağlamıştır.⁴⁰ Türkiye ödeme birliği anlaşmasıyla kredi ile mal alma imkânı bulmuş, bir taraftan da yeni ticaret imkanları sağlayarak, bu ülkelere ihracatımızı da arttırmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki tablolarda Türkiye'nin RCD'ye girmeden ve girdikten sonra İran ve Pakistan'la olan ihracat ve ithalatı verilmiştir.⁴¹

³⁷ Yaşar Güngör, "R.C.D ve Türkiye", **Orta Doğu**, S.64, Ankara (Ağustos) 1967, s.11

³⁸ Ünsal Özkay, "İran, Pakistan ve Türkiye Arasında Olumlu Bir Deneme: RCD", **Orta Doğu**, S.46, Ankara (Şubat) 1966, s.18

³⁹ Özkay, "a.e."

⁴⁰ Yaşar Güngör, "R.C.D ve Ödeme Birliği", **Orta Doğu**, S.61, Ankara (Mayıs) 1967, s.19

⁴¹ Güngör, "a.g.m.", s.13

Türkiye -İran			Türkiye –Pakistan	
Yıllar	İthalat (\$)	İhracat (\$)	İthalat (\$)	İhracat (\$)
1960	436.000	3.607.000	142.000	1.302.000
1961	2.706.000	5.093.000	1.110.000	872.000
1962	13.936.000	11.000	300.000	20.000
1963	15.250.000	14.000	722.000	110.000

*Tablo 13: Türkiye’nin RCD’ye girmeden önceki ithalatı ve ihracatı

Türkiye-İran			Türkiye-Pakistan	
Yıllar	İthalat (\$)	İhracat (\$)	İthalat (\$)	İhracat (\$)
1964	7.114.000	4.995.000	263.000	9.000
1965	5.000	1.622.000	710.000	43.000
1966	214.000	49.000	1.411.000	979.000

*Tablo 14: Türkiye’nin RCD’ye girdikten sonraki ithalatı ve ihracatı

Türkiye teşkilata girmeden önce, her iki ülkeye az ürün satmış fakat çok ürün almıştır. Türkiye’nin teşkilata girdikten sonraki ithalat ve ihracatında ise büyük bir dengenin yaşandığını görmekteyiz. II. Tabloda RCD’nin kurulmasından sonraki üç yılda, teşkilata üye olan ülkelerin ticaret dengelerinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Yani Türkiye, teşkilat kurulmadan önce bu iki ülkeye aldığı- nın ancak % 30’u nispetinde ihracatta bulunmuş, teşkilatının kuruluşundan sonra ise ihracatta %90’a varan bir dengeye ulaşmıştır. Kültürel işbirliği alanında RCD, CENTO’ya göre daha geniş bir program uygulamış, aralarında çeşitli konferanslar yapılmış, müzik dinletileri ve tiyatrolar oynatılmıştır. RCD, ülkeler arasındaki bölge ticaretinin Avrupalı devletlerin hâkimiyeti altından kurtarılmasında önemli bir adım olmuştur. Böylece doğu ve batı arasındaki dengeyi sağlayan üçüncü bölge teşkilatı doğmuştur. RCD Orta Doğu birliğinin temeli olarak kurulmuş, fakat daha sonraki yıllarda teşkilat etkinliği yitirmiştir.

Türkiye bu dönemde ittifak arayışlarına girerek dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Ancak Orta Doğu ülkeleri kendi güvenlikleri doğrultusunda bu teşkilatlara karamsarlıkla yaklaşmıştır.⁴²

4. TÜRKİYE’NİN 1961-1974 ORTA DOĞU POLİTİKASI

Türkiye’nin Orta Doğu coğrafyası ile din, dil, kültür açısından büyük ortak noktalarının ve Osmanlıdan gelen devletler deneyimlerinin olması, Türkiye’nin dış politikasına yön vermiştir. Tezimizin üçüncü bölümünün başında Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleri ile kurmaya çalıştığı teşkilatlara değindik. Bundan sonrası ise Osmanlı döneminden 1974 yılına kadar oluşan Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile siyasi politikalarından bahsedeceğiz.

CENTO ve RCD teşkilatlarında müttefikimiz olan İran’la 18.yy.ın başlarına kadar mezhep ayrılığı yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İranlıların Türklere karşı oluşturduğu bu siyasetin temelini Şiilik duygusu teşkil etmiştir.⁴³ İran her daim, Anadolu’da kuracağı büyük bir Şii imparatorluğu peşinde koşmuş ve bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu ile sık sık savaşa girmiştir. Bu sebep İranlıları Türkiye ile rekabete yöneltmiş ve Türkiye’nin düşmanı olan Avrupalılarla işbirliğine sevk etmiştir. İran gerek stratejik önemi dolayısıyla, gerek ülkesinde milyonlarca Türk kökenli insanı barındırmasıyla, gerekse Kafkasya ve Türkistan Türk memleketleri ile komşu olmasıyla her zaman Türkiye için çok önemli bir ülke olmuştur. Atatürk döneminde Orta Doğu politikası ılımlı bir evreye girince 1920’li ve 1930’lu yıllarında İran’la ilişkiler düzelmiştir. 1925 yılında İran şahı Rıza Han Atatürk’ü ve inkılâplarını örnek almış ve bazı yenilikleri ülkesinde yapmak için harekete geçmiştir. Türk-İran ilişkilerinde Rıza Han dönemi oldukça önem arz etmiş, özellikle Türkiye, İran, Afganistan arasında yapılan Saâdabat Paktı bu ilişkiyi perçinlenmiştir. Pakt Orta Doğu’da barış ve güvenliliği sağlamayı amaç edinmişse de II. Dünya Savaşının patlak vermesiyle işlevini yitirmiştir. Daha sonra yapılan Bağdat Paktı ve CENTO ilişkileri ilerletmişse de İran’ın Anadolu’ya yönelik tehditleri tamamıyla kalkmamıştır. Özellikle İran’ın, Irak’a karşı

⁴² Cihat Göktepe, “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)”, **Osmanlıdan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, ed. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara, 2010, s.376

⁴³ Saray “a.g.e.” s.136

Barzani'yi desteklemesi böylece Türkiye'de yaşayan Kürtlerinde içinde bulunduğu Kürdistan fikrini aşılması Türkiye ile olan ilişkilerini iyice germiştir.⁴⁴ İran, Şah Rıza Pehlevi zamanında Türkiye'ye karşı umursamaz bir tavır takınmıştır. Türk hükümetleri ile birçok kez yapılan anlaşmalara rağmen İran, doğalgazın Türkiye üzerinden dış ülkelere pazarlanmasını engellemiş, böylece Türkiye'nin ekonomik yönden kalkınmasını istemeyen bir tavır takınmıştır.⁴⁵ Fakat daha sonra Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklemesi ve 1 Mayıs 1967 tarihinde Süleyman Demirel'in İran'a resmi bir ziyarete bulunması, iki ülke arasındaki işbirliğinin kuvvetlendiğinin göstergesi olmuştur.⁴⁶

Orta Doğu'da önemli bir nüfusa sahip ve yüzlerce yıl aynı bayrak altında yaşamış olan Mısır'la Türkiye arasındaki siyasi ilişkiler istenilen seviyede olmamıştır. I. Dünya Savaşından sonra başlayan milliyetçilik hareketi Mısır milliyetçilerini de İngiltere'ye karşı harekete geçirmiş, fakat bu mücadele 1920'lerin başında Türkiye tarafından ciddiye alınmamıştır. Aslında Kurtuluş Savaşıyla tüm manda altındaki ülkeler için büyük umut olan Türkiye'nin bu ilgisizliğinin nedeni, İstiklal Savaşından yeni çıkmış olması ve doğu illerimizdeki Kürt ayaklanmasıyla tamamen iç siyasete yönelmesinden kaynaklanmıştır. Mısır'da olan ilişkiler I. Dünya ve II. Dünya Savaşları arasında klasik diplomatik dostluk mahiyetini almış, fakat bu soğuk ilişkiler yüzyıllardan beri beraber yaşamış olan Türkiye ve Mısır'ı memnun etmemiştir. Orta Doğu'da İngiltere ve Fransa olmadan bir güvenlik sisteminin oluşturulmayacağını, diğer Arap ülkeleri gibi manda altında olan Mısır'ın da siyasi ve askeri yönden bağımsız olamayacağına inanan Türkiye, o dönemdeki diplomatik ilişkilerini ve dış politikasını bu düşünce ile oluşturmuştur.⁴⁷ Cumhuriyet döneminde ise Mısır'la dostluk ilişkileri 7 Nisan 1932 yılında imzalanan dostluk anlaşması ile başlamıştır.⁴⁸

⁴⁴ Saray "a.e."

⁴⁵ Mehmet Saray, "**Türk-İran İlişkileri**", Ankara 1999, s.133

⁴⁶ Celal Tevfik Karasapan, "Türk-İran Ortak Bildirisi", **Orta Doğu**, S.61, Ankara (Mayıs) 1967, s.18

⁴⁷ Celal Tevfik Karasapan, "Türkiye Dış İşleri Bakanının Kahire Ziyareti", **Orta Doğu**, S.57, Ankara (Ocak) 1967, s.4

⁴⁸ Gönübol, Sar, "**a.g.e.**", s.105

Türkiye II. Dünya Savaşından sonra, güney kanadını güvenlik altında almak zorunluluğu hissetmiş ve bunun için Arap doğusunda bulunan ülkelerle bir savunma teşkilatı kurmak, dış siyasetinin başlıca amaçlarından biri olmuştur. Ne yazık ki askeri bakımdan çok güçsüz olan Arap memleketleri, bu teşkilatın oluşmasına imkân vermemiştir. Türkiye bunun üzerinde dönemin güçlü devletleri Fransa, İngiltere ve ABD ile ilişkilerini geliştirmiştir. Mısır ise Sudan ve Süveyş kanalı üzerindeki çıkarları yüzünden İngilizlere ve onu destekleyen ülkelere cephe almış, Türkiye'yle de batılı ülkelerle işbirliği yaptığından ötürü diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Hatta 1952 yılında Mısır'daki Türkiye büyükelçisini Türkiye'ye göndermiştir.⁴⁹ Böylece Türkiye'nin Kahire ile münasebetleri büsbütün kesilmiştir. Mısırlı yazarın Türkiye ve Arap politikası ile ilgili sözleri de Mısır'ın Türkiye hakkındaki politikasını değiştirememiştir. Mısırlı yazar şunları söylemiştir.⁵⁰

“.....Bizimle Türkiye arasında geçmişteki ve şimdiki durum ne olursa olsun, her ikimizde bir birimize bağlıyız. Bizim dedelerimiz onlarında atarları aynı mutluluk ve musibetleri paylaşan kardeşlerdi ve asıl ilkeleri için omuz omuza savaşmışlardı. Her ikimizde aynı bölgede yaşamaktayız. Dillerimiz de birçok benzerlik vardır. Her ikimizde kutsal kitaba klasik Arapça ile ilk defa İstanbul'da yazılmış olan Kur'andı ve bu kitap Adana'da, Ankara'da Diyarbakır'da, İzmir'de ve her yerde Arapça olarak okunur. Bizim ve onların geçmişimiz, Arapların ve İslamların tarihte, tekrar kitabın iki faslıdır. Bu hera'da ve Tebriz'de başlayan bu tarih Bağdat ve Musul'a Anadolu yaylarından İstanbul'a kadar uzanır.....”

1961 yılında Mısır ve Suriye birliğini sona erdiren ihtilal neticesinde Türkiye'nin Suriye'yi hemen tanıması, dış politikada Kahire ve Ankara ilişkilerini bitirmiştir. 1955 yılında Bağdat Paktının imza edilmesinden sonra, 1965 yılına kadar Türkiye'nin Mısır ile ilişkileri durma seviyesine gelmiştir. Özellikle Kıbrıs sorununda Mısır'ın Makarios'a silah satmış olması, hatta bu silahların doğruca

⁴⁹Karasapan, “a.g.m.”, s.5

⁵⁰Karasapan, “a.g.m.”, s.6

İskenderiye'den Kıbrıs'a gönderilmesi, Türkiye'nin Mısır'la olan tarihi ve coğrafi dostluğuna engel olmuştur. 1962 yılında BAC ile diplomatik ilişkiler nihayet büyük ölçekli seviyesinde kurulmaya başlamış, iki memleket birbirine yaklaşmaya başlamıştır.⁵¹ Türkiye ile Mısır'ın ilişkilerinin düzelmesinde 5 Haziran 1967 Arap-İsrail savaşının başlamasının ve savaş sonunda Filistin topraklarının statükosunun değiştirilmesinin büyük etkisi olmuştur. Türkiye'nin 1967 savaşında uyguladığı politika, Arap âleminin Türkiye hakkındaki düşüncelerinin değişmesine neden olmuştur. Türkiye, Arap âleminin Filistin davasını diplomatik alanda desteklemiş, bu siyaset Kahire ile olan buzları çözmüştür. Böylelikle Türkiye'nin bu siyaseti ile yalnız batılı müttefiklerine değil Arap âlemine de dünya barışına hizmet ettiğini göstermiştir.

Türkiye politikasını NATO'ya ve batılı müttefikleri arasındaki dayanışmaya adanmıştır. Türkiye batılı müttefiklerinin taahhütlerine bağlı kalmakla beraber, Orta Doğu'daki devletlerin haklı davalarını desteklemekteki politikası BAC ile olan diplomatik ilişkilerini geniş ölçüde kolaylaştırmıştır. Bununla beraber 15-20 Ocak 1967 tarihleri arasında dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Kahire'yi ziyaret etmesi, BAC ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesine doğru bir adım teşkil etmiştir.⁵² Kahire ve Ankara arasındaki siyasi ilişkilerin düzelmesiyle ekonomik ilişkilerde düzgün bir seyir izlemiş, Süleyman Demirel hükümeti ihracatı arttırmak amacıyla güney komşularıyla ticareti geliştirmiştir. 16 Mart 1966 tarihinde Kahire ile imzalanan 6 milyon dolarlık ticaret anlaşmasının imza edilmesi BAC ve Türkiye arasındaki ilişkilerin realist boyuta geldiğinin göstergesi olmuştur.⁵³ Ticari anlaşmalarda önemli bir boyuta gelen Türkiye - Mısır ilişkileri 1968 yılında turizm işbirliği anlaşması ve kültürel mücadele programlarının imza edilmesiyle⁵⁴ Türk dış politikasının önemli bir halkasını teşkil etmiştir.

⁵¹ Celal Tevfik Karasapan, "Mısır Dışişleri Bakanının Ziyareti Münasebetiyle", **Orta Doğu**, S.71, Ankara (Mart) 1968, s.2

⁵² Karasapan, "a.g.m.", s.7

⁵³ Celal Tevfik Karasapan, "Türkiye-Birleşik Arap Cumhuriyeti Münasebetlerinde Önemli Bir Adım", **Orta Doğu**, S.47, Ankara (Mart) 1966, s.2

⁵⁴ Celal Tevfik Karasapan, "Bayülken'in Kahire Ziyareti", **Orta Doğu**, S.137, Ankara (Eylül) 1973, s.3

Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine mensup ve hudut komşusu olan memleketlerden Irak, I. Dünya Savaşında Hicaz'da, Filistin'de Osmanlı imparatorluğuna karşı girişilen ayaklanma hareketlerine katılmamıştır. Hatta İngilizlere karşı kazanılan Kut-el-Amare meydan muhaberesinde Iraklı askerler, Türklerle omuz omuza savaşmıştır.⁵⁵ Mustafa Kemal'in doğu İslam ülkeleri ile siyasi ilişkiler kurmak politikasında ilk Arap memleketi olarak Irak'a yönelmesi bu yüzdendir. Irak Türkiye için jeopolitik bakımdan arz ettiği önemden başka tek din inancı ile buluştukları ilk ülkelerden biri olması dolayısıyla da Türkiye için önem arz etmektedir. Özellikle Mustafa Kemal bu bölgenin bağımsızlık mücadelesini desteklemiş, Akvam cemiyetine Irak'taki İngiliz idaresinin kaldırılması için müdahalelerde bulunmuştur.⁵⁶ Bu iyi ilişkiler Türkiye'yi Afganistan ve İran'la Saâdabat paktını imzalamaya kadar götürmüştür.

II. Dünya Savaşından sonra Bağdat Paktının imzalanması ile Irak'ta yüzyıllardan beri yerleşik olan Oğuz Türklerine karşı baskılar artmış ve Kürtler komünist parti etrafında birleşmiştir. Amerikalıların Irak'taki Kürtlere karşı himayekar tutumundan dolayı Kürtler, Türkler üzerindeki şiddet ve baskıyı arttırmıştır.⁵⁷ 1958 devrimiyle Kerkük'teki Türklere karşı başlayan katliamlar üç gün sürmüş, Türkiye yabancı bir devletin iç işlerine karışmama politikası gereği soydaşlarının katledilmesinde etkili bir politikada bulunmamıştır.⁵⁸ Aslında bu politikadan dolayı Kürtlere tanınan geniş haklarla başlayan Kürdistan devleti oluşumu, Türkiye'deki etnik kökenler üzerinde etkili olmuş ve günümüze kadar gelen bir sorun olmuştur. Sonrasında 1958 devrimiyle başa gelen diktatör Abdülkerim Kasım'ın devrilmesiyle Türkiye Irak ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Özellikle Irak 1965 yılında Birleşmiş Milletler toplantısında Türkiye'nin Kıbrıs meselesine destek vermesi ilişki-

⁵⁵ Celal Tevfik Karasapan, "Irak Cumhurbaşkanı Memleketimizde Selamlarken", **Orta Doğu**, S.58, Ankara (Şubat) 1957, s.3

⁵⁶ Karasapan, "a.g.m.", s.4

⁵⁷ Saray "a.g.e." s.108

⁵⁸ Celal Tevfik Karasapan, "Türk-Irak Yakınlaşması", **Orta Doğu**, S.51, Ankara (Temmuz) 1966, s.7

lerde de etkisini göstermiştir.⁵⁹ Böylece 20-26 Şubat 1967 tarihinde Irak cumhurbaşkanı, Cevdet Sunay'ın davetiyle Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.⁶⁰

Ziyaret sonunda açıklanan bildiride Türkiye'nin Filistin davasındaki desteğinin devam edeceği söylenmiştir. Sonraki yıllarda Türkiye'nin Irak'la olan ilişkileri gelişme göstermiş, iki ülkeyi birbirine bağlayan karayolu inşa edilmiş, iktisadi işbirliği anlaşmaları yapılarak Irak'taki petrol kuyularının Türkiye ile ortaklaşa çıkarmaları yönünde anlaşma yapılmıştır.⁶¹ Hiç şüpheniz ki Irak'la olan ticari ilişkilerin gelişmesinde petrol çok önemli bir etkidir. Bu sebeple Kuzey Irak petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e aktarılmasını öngören anlaşma, 27 Ağustos 1973 tarihinde Irak'la yapılmıştır.⁶² Türkiye'nin Irak'a olan ithalat ve ihracat dengesi yıllara göre şöyledir.⁶³

1969		1970		1971		1972	
İthalat \$	İhracat \$	İthalat \$	İhracat \$	İthalat \$	İhracat \$	İthalat \$	İhracat \$
25.209.497	5.782.266	34.659.979	5.730.960	49.283.397	6.471.720	15.000.000	13.000.000

*Tablo 15: Türkiye'nin 1969-1972 yılları arasında Irak'la yaptığı İthalat ve İhracatı.

Tablodan da anlaşılacağı gibi gelişen Türk-Irak ticaretinde büyük açıklar veren Türkiye, 1972'de dengelemeye yakın ihracat yapmıştır. Irak ve Türkiye'nin yaşadığı coğrafyanın aynı olması tabi iki ülkenin de kültürlerini etkilemiştir. Din birliğinin olmasından başka birçok örf ve adet benzerlikleri olan bu iki devlet arasında kültür temaslari olmuştur. Yapılan müzakerelerden sonra Türk-Irak eğitim işbirliği komisyonu kurulması kararlaştırılmış ve Bağdat'ta "Türk Kültür Merke-

⁵⁹ Karasapan, "a.g.m." s.4

⁶⁰ Celal Tefvik Karasapan, "Türkiye-Irak Ortak Bildirisi", **Orta Doğu**, S.58, Ankara (Şubat) 1967, s.5

⁶¹ Celal Tefvik Karasapan, "Irak Dışişleri Bakanının Memleketimize Ziyareti", **Orta Doğu**, S.82, Ankara (Şubat) 1969, s.3-4

⁶² Celal Tefvik Karasapan, "Türkiye - Irak Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması", **Orta Doğu**, S.141, Ankara (Ocak) 1974, s.5

⁶³ Celal Tefvik Karasapan, "Türkiye - Irak Münasebetleri Kuvvetlenirken" **Orta Doğu**, S.130, Ankara (Şubat) 1973, s.3

zi” Ankara’da da “Irak Kültür Merkezi” a ıkmıştır.⁶⁴ Ayrıca 1960’larda ve 1970’in ilk evresinde Irak’la ilişkileri düzenleyen çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalardan bazıları şunlardır;⁶⁵

- 3 Ağustos 1965 yılında imzalanan ticaret anlaşması
- 6 Temmuz 1966 yılında imzalanan turizm anlaşması
- 4 Ekim 1969 yılında imzalanan karayolları anlaşması
- 29 Mart 1971 yılında imzalanan Veteriner anlaşması
- 5 Nisan 1971 yılında imzalanan Anadolu ajansı ve Irak haber ajansı arasındaki anlaşma.

Netice itibariyle 1950–1960 yılları arasında Bağdat toplantılarına rağmen Kerkük Türklerinin katledilmesiyle bozulan ilişkiler, elçi statüsünde gelişmiştir. Fakat Türklerin Kıbrıs sorununun başlamasıyla Irak’ın Türk politikasına desteği, Türkiye’nin 1967 Arap-İsrail savaşında Filistin davasını haklı bulması, yapılan ticari, ekonomik ve politik anlaşmalarla da Türkiye’nin dış politikasını belirlemiş ilişkileri sa lamlaştırmıştır.

Osmanlı devleti da ıldıktan sonra kurulan devletlerden biri olan Suriye ile ilişkilerimiz iyi neticelenmemiştir. Fransız manda idaresinden itibaren 1921 Ankara anlaşmasına ve devamında Lozan anlaşmasına, yine 1926’da imzalanan dostluk ve iyi komşuluk sözleşmelerine rağmen, hatta Hatay Suriye’ye ait olduğu zaman bile ilişkiler dostça olmamıştır. Suriye’de Fransız mandasından dolayı Türk düşmanlığı yerleşmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında çıkan yeni oluşumlarla Türkiye’nin NATO’ya girmesi ve Bağdat Paktını kurulması Suriye tarafından düşmanca karşılanmıştır. 1960’ların başında özellikle Sovyet görüşlerinden etkilenen ve siyasetini bu doğrultuda yapan Baas partisi başa geçince, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerde gerileme olmuştur. Suriye ba ımsızlı ından ve 1970 yılındaki Hafız Esat’ın darbe ile başa geçmesinden sonra, siyasi istikrara kovuşamamış ve Hatay’ın Suriye’ye ilhak düşüncesi Türkiye ile olan yüzyıllık ba ları gevşetmiş-

⁶⁴ M.Celal Başar, “Türk- Irak Kültür Antlaşması”, **Orta Doğu**, S.4, Ankara (Temmuz) 1961, s.42

⁶⁵ Karasapan, “a.g.m.”, s.2

tir.⁶⁶ Suriye'nin Hatay'ı sahiplenmesiyle zaten zayıf olan Türkiye-Suriye ilişkileri, 18 Aralık 1972 tarihinde dışişleri bakanı Haluk Bayülken'in Suriye'yi ziyaretiyle de düzelmemiştir.⁶⁷ Toplantıda Suriye'den güney sınırlarımıza özellikle Hatay'a yapılan anarşist eylemler ve eylemleri gerçekleştirmek için yine Suriye'den gizlice Türkiye'ye sokulan askeri mühimmat konu edilmişse de sonuç elde edilememiştir. Türkiye ve Suriye ilişkilerindeki gergin durum 27-30 Temmuz 1973 tarihinde Suriye başbakan yardımcısının Türkiye'yi ziyaretiyle yumuşamıştır.⁶⁸ Toplantı sonunda yayınlanan bildiride Suriye ve Türkiye arasındaki sınırların kontrolünün ortaklaşa sağlanmasına karar verilmiştir. Böylece Türkiye, Suriye ile olan politikasının tam anlamıyla dinamizmini ortaya koymuştur.

Arap birliğinin petrol bakımından ve barındırdığı dini simgeler bakımından en önemli ülkesi olan Suudi Arabistan Türkiye ilişkisi 1960'ların sonunda gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin Arap haklarını ve Filistin davasını korumak politikası Suudi Arabistan'la yakınlaşmasına sebep olmuş, Suudi Arabistan Kıbrıs davasında Türkiye'yi desteklemiştir.⁶⁹ Türkiye Ürdün, Fas, Cezayir, Tunus gibi ülkelerle kültür ve iktisadi anlaşmalar yapmış olmasına rağmen Orta Doğuda aktif bir politika geliştirememiştir. Türkiye-Arap ilişkileri konusunda da bir Mağrip devleti olan ve 1952'de bağımsız olmak için güvenlik konseyine başvurduğunda Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile red oyu verdiği, Tunus cumhurbaşkanı Habib Burgiba şunları demiştir.⁷⁰

“.....Görüyorsunuz ki büyük devletler kendi propagandalarını yapmak için Afrika ve Orta Doğu memleketlerinde her şeye başvurmaktadırlar. Bu hususta size diğer birçokları arasında Yugoslavya, Fransa ve Batı Almanya'yı zikredebilirim. Türkiye dört yüzyıllık bir devirden beri bu memleketlerin sevgisine

⁶⁶ Celal Tevfik Karasapan, “Dışişleri Bakanımızın Suriye Ziyareti”, **Orta Doğu**, S.129, Ankara (Ocak) 1973, s.2

⁶⁷ Karasapan, “a.e.”

⁶⁸ Celal Tevfik Karasapan, “İki Önemli Ziyaret Üzerine Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanının ve Irak dışişleri Bakanının Ziyareti”, **Orta Doğu**, S.136, Ankara (Ağustos) 1973, s.2

⁶⁹ Celal Tevfik Karasapan, “Cumhurbaşkanımız Suudi Arabistan ve Libya'yı Ziyaretleri”, **Orta Doğu**, S.70, Ankara (Şubat) 1968, s.3

⁷⁰ Celal Tevfik Karasapan, “Başkan Burgiba'nın Memleketimizde Geçirdiği Günler Ne Neticeler”, **Orta Doğu**, S.36, Ankara (Nisan) 1965, s.10

sahiptir ve küçük zorluklar Türkiye ile Arap memleketleri arasındaki münasebetlerin ilerletmesiyle engel olmamalıdır. Herşeyden önce Türkiye bu memleketlerin sömürge devrinde katlandıkları güçlükleri anlamaya çalışmalıdır. Benim kanım odur ki, Türkiye geçmişteki zorluklara rağmen Araplarla münasebetlerini geliştirebilir.....”

Özellikle Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile zayıf dış politikası ekonomik ilişkilerde de etkisini göstermiştir. Aşağıdaki tablolarda 1964 ve 1965 yılları arasında belli başlı Orta Doğu ülkeleri ile olan ihracatımız ve ithalatımız verilmiştir.⁷¹

Ülke	1964	1965	Artış
Irak	160.271.054	147.547.502	-7,9
İran	64.555.500	-	-
İsrail	51.037.398	58.838.191	+15,3
Lübnan	4.941.980	14.133.278	+18,6
Mısır	8.639.919	5.064.684	-41,4
Suudi Arabistan	101.804.745	177.820.052	+74,7

*Tablo 16: Türkiye'nin TL olarak bazı Orta Doğu Ülkeleriyle İthalatı

Ülke	1964	1965	Artış
Irak	8.057.994	956.641	-88,1
İran	44.958.302	14.595.198	-67,5
İsrail	79.383.003	73.979.454	-6,8
Lübnan	159.067.291	189.616.587	+19,2
Mısır	7.079.065	13.256.735	+87,3
Suudi Arabistan	759.993	2.558.547	+240,6

*Tablo 17: Türkiye'nin TL olarak bazı Orta Doğu Ülkeleriyle İhracatı

1963-64 yılları arasındaki Kıbrıs sorununda, Türkiye'yi yalnız bırakan Orta Doğu devletleri ile ekonomik ilişkiler tablodan da anlaşılacağı gibi etkilenmiş ve ihracatta büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Türkiye'nin sadece İsrail'le yaptığı alışveriş diğer Arap ülkeleri ile olan ticaretimizde kıyasla çok önemli bir miktardadır. Bu durum diğer ülkelerle çok zayıf diplomatik ilişkilerimizin olduğunu gös-

⁷¹ Ünsal Oskay, “Orta Doğu Ülkeleri ile İktisadi İlişkilerimize Bir Başka Açıdan Bakış”, **Orta Doğu**, S.50, Ankara (Haziran) 1966, s.15

terir. Türkiye, Lübnan ve İsrail'den başka tablodaki hiçbir Ortadoğu ülkesiyle standart bir ilişki kuramamıştır. Türkiye'nin bazı Orta Doğu ülkeleriyle siyasi ve ekonomik politikasına değindiğimiz tezimizin bundan sonraki safhasında Türkiye'nin Araplarla geçmişi ve genel anlamda politikasına değineceğiz.

Araplarla Müslümanlığın doğup yayılması devrinde karşılaşmasıyla İslamı kabul eden Türkler, daha sonra İslamın en sadık kurucularından olmuştur. Orta Doğu bölgesinin başlıca ülkeleri Osmanlı imparatorluğu zamanında halifenin bayrağı altında yaşamış ve Türkler yüzlerce yıl bu bölgeyi Hristiyanlardan, Yahudilerden korumuştur. Türk-Arap kardeşliği tarihin çetin savaşlarından başarı ile geçmiştir. Osmanlı devleti yıkıldıktan sonra Arap ülkeleri, özellikle İngiliz ve Fransız sömürgecilerin eline geçmiş, 1945'den sonra ise uluslar arası sistemde oluşan büyük değişiklik Türkiye'nin dış politikasına da yansımış ve Orta Doğu'da etkin rol oynayan Sovyetler Birliği'nin propagandalarıyla Türk-Arap birliği bozulmuştur. Aslında Türklerle Araplar arasındaki ilk anlaşmazlıklar Orta doğu dergisine göre Mısır'daki Hıdiv Mehmet Ali Paşa zamanında başlanmış, daha sonra I. Dünya Savaşıyla başlayan milliyetçilik akımıyla dini ve kültür birliği sarsılmıştır.⁷²

II. Dünya savaşında sonra çok sayıda Arap ülkesi bağımsızlıklarını kazanıp bağımsız olmuşlardır. Türkiye ve Arap Orta Doğusu arasındaki ilişkiler sadece karşılıklı çıkarlar çerçevesinde değerlendirilmez. Tarihin akışı Türkleri Orta Doğunun en önemli ülkesi yapmıştır. Bu nedenle Filistin meselesinin 1947 yılında Birleşmiş Milletler tarafından görüşülmeye başladığı zaman Türkiye'nin Araplar lehine oy kullanması bu önemi açıkça göstermiştir. Atatürk döneminde halifeliğin kaldırıp Türkiye'de çağdaş ve laik bir devlet sisteminin kurulması, İslam dininin etkisinden uzaklaşmayan Araplar tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Halifeliğin kaldırılması özellikle Mısır kamuoyunu sert bir şekilde sarsmış, bu karar inkılâpçı bir alt üst olarak ele alınmıştır.⁷³ Özellikle 1908-1918 dönemindeki Arap milliyetçiliği, hem bir dönüm noktası niteliği kazanmış hem de Türk-Arap ilişkile-

⁷²Akşin, "a.e."

⁷³Bıyıklı, "a.g.e.", s.339

rinde ayrılıklara neden olmuştur.⁷⁴ Böylelikle I. Dünya Savaşıyla oluşan milliyetçilik akımı Arapların din ve kültür birliğini sürdürdükleri Türkiye'ye karşı batılı devletlerin yanında savaşmaları Türklerde Araplara karşı uzun yıllar sürecek bir güvensizlik duygusunu meydana getirmiştir. Gerçekleştirilen inkılâplara Arapların sert tepkilerine rağmen Mustafa Kemal, Orta Doğu'nun önemini kavrayabilecek tecrübeye sahip olduğundan Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Saâdabat Paktı bu gelişmeye örnek teşkil etmiştir.

Atatürk döneminde izlenen aktif politikadan sonra İnönü döneminde izlenen pasif politika Türkiye'yi Orta Doğu'da yalnızlık içine itmiştir. Böylece Türkiye'nin NATO ve Birleşmiş Milletlere üye olması Türkleri Araplardan uzaklaştırmıştır. Bağdat Paktı'nın Irak'tan başka Arap devletleri tarafından kabul edilmemiş olmasının sebebi de Türkiye'nin batı ittifaklarına yakınlığının görülmesi olmuştur.⁷⁵ Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında başa geçen hükümetler, Orta Doğu ile ilişkilerde sert bir tavır almıştır. Özellikle 1953-1958 yılları arasında Türkiye için milli bir dava olan Kıbrıs meselesinde, Arap ülkelerinin büyük bir çoğunluğu hiçbir müzaheret göstermemiştir.⁷⁶ Özellikle Mısır, Kıbrıs'taki Türk-İslam kimliğine hücum eden ve Türklere işkence yapan Rumların yanında olmuş ve Birleşmiş Milletlerde Yunan tezi lehine oy kullanmış⁷⁷ bu nedenle Türkiye ile Mısır arasındaki münasebetler istenilen seviyeye gelememiştir.

Yine 1950-1960 döneminde ise Suriye'nin Hatay'ı ilhak düşüncesiyle Türkiye'nin Suriye üzerindeki baskıları neticesinde Türk-Suriye ilişkilerinde olumsuz etkiler meydana gelmiştir. 1960'lardan sonra Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri daha çok ekonomi, kültürel ve turistik ilişkilerden oluşmuş, Tunus, Irak, BAC, Ürdün, Cezayir, Fas ile ticaret ve kültür anlaşmaları yapılmıştır.⁷⁸ Arap ülkeleri ticaret anlaşmaları yapmalarına rağmen Türkiye'ye yatırım yapmamıştır. Ancak 1972 yılında Mersin'de açılan, Gübre Sanayi Anonim Ortaklığının %40

⁷⁴ Bıyıklı, "a.g.e.", s.334

⁷⁵ Akşin, "a.g.m.", s. 6

⁷⁶ Haluk Bayülken, "Türk-Arap İlişkileri", **Orta Doğu**, S.48, Ankara (Nisan) 1966, s.4

⁷⁷ Faik Zihni Akdur, "Kıbrıs Meselesinde Başkan Nasr'ın Tutumu", **Orta Doğu**, S.30, Ankara (Ekim) 1964, s.4

⁷⁸ Bayülken, "a.g.m.", s.5

hissesine ilk kez bir Arap ülkesi olan Kuveyt sahip olmuş ve Türkiye'ye yatırım yapan tek Arap ülkesi olmuştur.⁷⁹

Türkiye'nin 1960-1973 Orta Doğu politikası birçok evreden geçerek değişiklik arz etmiştir. 1960'lı yıllarda Orta Doğu politikasının temel taktiklerinde değişiklikler başlamıştır. İhtilal liderleri tarafından yayınlanan bildirilerde Türkiye'nin artık bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'i destekleyeceği bildirilmiştir. 1963-1964 yılları arasında yaşanan Kıbrıs burhanından 1973 Arap-İsrail savaşıyla, petrolün Araplar tarafından silah olarak kullanılmasıyla meydana gelen dünya genelindeki petrol krizine kadar olan dönemde Türkiye, dış politikasında Orta Doğu'ya yaklaşmıştır. 1963-1964 Kıbrıs buhranından sonra Türkiye'nin yalnızlığı ortaya çıkınca ülke Orta Doğu'ya yaklaşmış ve uzun süredir devam eden Arap-İsrail çatışmalarında Arap yanlısı bir politika izlemiştir. Böylece Kıbrıs meselesiyle yeniden şekillenmeye başlayan dış politikada Türkiye çok yönlü bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Türk dış politikası, bir yandan NATO ve Birleşmiş Milletlere dayanırken bir yandan da Orta Doğu ile diplomatik ilişkileri ılımanlaştırmaya yönelik olmuştur. Kıbrıs burhanı Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde mesafe koymasına neden olmuş, böylece bu değişiklik ülkenin Orta Doğu'ya yaklaşması açısından bir dönüm noktasını olmuştur. Türkiye Arap Orta Doğusundan uzak kalmasının neticesini, 1965 yılında Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs görüşmeleri yapılırken, on dört Arap ülkesinin Türkiye aleyhine oy kullanmalarıyla ilişkilerinin ne kadar zayıf kaldığını görmüştür.⁸⁰

Türkiye haklı davasını savunurken, savunma paktlarından ve diğer milletler arası kuruluşlardan hakikaten tehcir edilmiş gibiydi. Bilindiği gibi Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinin engelleyici bir unsuru ABD idi. Kıbrıs meselesinde uluslar arası alanda ve başlıca Birleşmiş Milletlerde destek aranmasıyla, ABD ve NATO içinde Türk çıkarlarına karşı çatışmaya yol açacak durumların meydana gelmesi Türk dış politikasında yeni bir yolun aranmasını sağlamıştır. Bu durum Türkiye'yi batı ittifaklarından elde ettiği siyasi ve askeri korunmayı sağlamak

⁷⁹ Celal Tevfik Karasapan, "Türk-Arap Ekonomik İşbirliğinin Parlak Bir Örneği", **Orta Doğu**, S.127, Ankara (Kasım) 1972, s.28

⁸⁰ Armaoğlu, "**a.g.e.**", s.846

noktasında düşünmeye sevk etmiş, bu nedenle ülkeyi özellikle Orta Doğu devletleri ile ikili ilişkiler kurmaya götürmüştür. Böylece dostluk bölgelerinin inşası Türk dış politikasının yeni amacı halinde gelmiş ve bu politikayla ilk başta Orta Doğu'daki yalnızlığın giderilmesi için çalışılmıştır. Fakat Türkiye'nin Ortadoğu ya açılması kolay seyir takip etmemiştir. Kendisini bütün Orta Doğu ülkelerinin başkanı gibi gören Nasır, Bağdat Paktındaki Türkiye'nin tutumundan dolayı Orta Doğu'da hak ettiği nüfuza sahip olmasını istememiştir. Bu düşünce 1967 Arap-İsrail savaşında değişmiştir. Türkiye 1967 savaşında kendi topraklarındaki üsleri Araplara karşı kullanmayacağını açıklamış ve İsrail'e karşı savaşan Ürdün, Suriye ve Mısır'a yiyecek göndermiştir.⁸¹

1967 savaşından sonra Türkiye, Birleşmiş Milletlerle yapılan tüm müzakerelerde Arapları desteklemiştir. Mayıs 1967 tarihinde Ankara'da yapılan Orta Doğu büyükelçiler toplantısında Türkiye'nin Arap ülkeleri ile politikasında üç ilkenin altı çizilmiştir. Bunlar;⁸²

- Arap ülkeleri ile ikili ilişkiler geliştirilecek
- Araplar arası anlaşmazlıklara Türkiye karışmayacak
- Türkiye Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalara karışmayacak ve dışında kalacak.

Savaştan hemen sonraki politikasında güvenlik konseyinin 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı kararlarını benimsemiş⁸³, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ve bölgedeki memleketlerin güvenli sınırlara sahip olup egemenliklerini devam ettirmeleri gerektiğini savunmuştur. Türkiye, Suriye ve Mısır cephelerinde savaşın başlamasıyla dış işleri bakanı Haluk Bayülken Ankara'daki Arap temsilcileriyle NATO, CENTO ve Birleşmiş Milletler teşkilatlarıyla etkin bir haberleşmeye girişmiştir. Bu vesileyle Türkiye'nin dışişleri bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Semih Akbil 1973 yılında yayınladığı bildiride şunları söylemiştir;⁸⁴

⁸¹ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.847

⁸² İlter Türkmen, “Türkiye Cumhuriyetinin Orta Doğu Politikası”, İstanbul, 2010, s.20

⁸³ Celal Tevfik Karasapan, “Son Çatışma ve Türkiye'nin Orta Doğu Politikası”, **Orta Doğu**, S.138, Ankara (Ekim) 1973, s.5

⁸⁴ Karasapan, “a.g.m.”, s.6

“.....Başlangıcından beri Türkiye Orta Doğu çatışmasına âdil, şerefli ve barışçı bir çözüm bulunması gerektiği görüşünü savunmuş ve bugünkü hâl ve şartlar altında böyle bir çözüme varılmasına en iyi şekilde hizmet edicek olan Güvenlik Konseyi’nin 242 sayılı kararını desteklemiştir. Türkiye bugün de bu görüşünü muhafaza etmekte ve sözü geçen kararda beyan etmiş olduğu gibi âdil, devamlı ve barışçı bir çözümün temel unsurlarından birinin kuvvet kullanmak suretiyle işgal edilmiş Arap topraklarının boşaltılması olduğunu düşünmektedir. Bu bakımdan Türkiye bu memleketlerin meşru isteklerini desteklemekte devam edecektir.....”

Türkiye böylece 1967 savaşıyla Arap dünyasına yaklaşmıştır. Türkiye’nin bütün Orta Doğu ülkelerine yaklaşmasına imkân veren bir olayda 21 Ağustos 1969 tarihindeki Mescid-i Aksa’nın yakılması ve neticesinde bir İslam konferansının toplanması olmuştur. Türkiye bu olaya başbakan Süleyman Demirel ağzından tepkisini ilan etmiş ve Fas’ın başkenti Rabat’ta yapılan İslam konferansına Türkiye dışişleri bakanı Çağlayangil ile katılmıştır. Türkiye’nin dışişleri bakanı düzeyinde ve gözlemci statüsünde katılması Türk dış politikasındaki değişimi ortaya koyan en büyük etken olmuştur. Böylece Türkiye Orta Doğu’daki siyasetini faaliyete geçirmek amacıyla Arap devletlerinin İslamlıkla ilgili politikalarına katılmıştır. Türkiye nüfusun %98’nin Müslüman olduğu farz edersek Türk politikasındaki din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması prensibi dini ilkelerin dış politikaya geçişi yasaklamaktadır. Türkiye laiklik ilkesini Rabat’ta yapılan İslam konferansına diğer devletlerinkinden düşük seviyede heyet göndermekte bulmuş⁸⁵ böylece Türkiye hükümeti zorlamayacak bir politika izlemiştir.

1969 Rabat konferansından sonra Arap-İsrail savaşlarının dördüncüsü olan 1973 yılındaki savaşa kadar geçen sürede Türkiye’nin aktif bir Orta Doğu politikası, ülkede başlayan anarşik eylemlerle tamamen içe dönmesiyle olmamıştır.⁸⁶

⁸⁵ Celal Tefvîk Karasapan, “Türkiye-Dış Politikasının Farklılaştırılması”, **Orta Doğu**, S.141, Ankara (Ocak) 1974, s.17

⁸⁶ Armaoğlu, “a.g.e.”, s.849

Türkiye başlangıçta Filistinlilerin meşru haklarına bağlı kalmış, bağımsız bir Filistin devleti kurulmasına fikrine karşı çıkmıştır. 1973 Arap-İsrail savaşından sonraki Türkiye'nin Orta Doğu politikasında bu bağlamda farklılıklar olmuş ve Türkiye bağımsız Filistin devleti kurma oluşumlarını desteklemiştir.

1965-1970 döneminde genel olarak Türkiye'nin dış politikasında batıdan uzaklaştığı ve batı devletlerinden farklı olarak Arap-İsrail savaşlarında Arap devletlerini desteklediği görülmektedir. Bu tavır değişikliği Birleşmiş Milletler toplantılarına da yansımış, yapılan oylamalarda Türkiye 1961 yılından sonra ABD'nin zıttı oy kullanmıştır.⁸⁷

1970'li yıllar Türk dış politikası açısından özellikle Batı ile ilişkilerde kesin iniş çıkışların yaşandığı bu boyutta da milli ve bağımsız dış politika arayışlarının etkin bir biçimde oluşturulmaya çalışıldığı dönemdir. Özellikle 1971-1973 dönemi Türkiye açısından 12 Mart muhtırası öncesinde yeni oluşturulmaya başlanan Türk dış politikası muhtıra ile birlikte kesintiye uğramıştır. 1970'li yılların başında Orta Doğu'daki gelişmelerin bir kısmı Türkiye için sorun oluşturmuştur. Türkiye'de başlayan sol örgütlerin gerillaları Suriye üzerinden Lübnan'a geçerek Filistin kamplarında eğitim gördükten sonra Türkiye'ye dönmeleri yüzünden Irak ve Suriye ile ilişkiler bozulurken, Türkiye-Mısır politikaları örtüşmeye başlamıştır.

1973'te petrol krizi Türkiye'nin Orta Doğu politikasında gelişme göstermiştir. Bunun iki sebebi vardır; birincisi 1973'den sonra ham petrol fiyatlarının artmasıyla Türkiye'nin zor durumda kalması, ikincisi ise Türkiye'nin petrol faturasını karşılamak için Türkiye'nin Arap ülkelerine olan ihracatını attırma çabası idi. OPEC üyeleri Türkiye'nin gelişen Orta Doğu politikasından dolayı ülkeyi petrol ihracatındaki kısıtlamalardan muaf tutulacağını açıklamıştır. Türkiye Orta Doğu politikasında özellikle Irak ve Suriye'ye önem vermiştir. Suriye'nin yıllardan beri süre gelen Hatay ilini ülkesine katma fikri ile gerginleşen ilişkiler 1972-1973'deki dışişleri bakanlarının ziyaretleri ile düzelmiş, Irak'la da 1973-1975 yılları arasında Türkiye'ye uzun süreli petrol sağlamak amacıyla petrol boru

⁸⁷ Nasuh Uslu, "1965-1970 Dönemi Dış Politika", **Osmanlıdan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, ed. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Ankara, 2010, s.484

hattının anlaşması imza edilmiştir.⁸⁸ Arapların 1973 yılındaki İsrail savaşında Türkiye açıkça Arapları desteklemiştir. Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde başlayan işbirliği süreci, 1970’li yıllarda etkisini daha çok hissettirmiştir. Türkiye özellikle 1960’lı yılların sonlarına doğru Arap-İsrail çatışmalarına takındığı tavırla artık batının çıkarlarının koşulsuz temsilcisi olmadığını göstermiştir. Türkiye 1960-1973 yılları arasındaki Ortadoğu politikasında kolektif anlaşmalardan ziyade bölgesel devletlerden her birine yoğunlaşmış etkili bir işbirliğini tercih etmiştir.

⁸⁸ Karasapan, “a.g.m.”, s.16

SONUÇ

Bu çalışmamızla Orta Doğu dergisine bağlı kalarak Türkiye'nin 1961- 1974 yılları arasında yaşadığı siyasal gelişmelere değindik. Derginin adından da anlaşılacağı gibi Türkiye'nin siyasal gelişmeleriyle Orta Doğu ülkeleri arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal konular dergide sıkça yer verilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile siyasal parametrelerini anlatırken ilk başta Orta Doğu ülkelerinin tarihsel ve politik gelişimlerini anlatmayı uygun gördük. Doğu ülkelerinin Osmanlıdan sonraki dönemde talihsizliklerle, manda rejimleriyle geçen çalkantılı dönemleri ve bu dönemlerden sonra yaşanan siyasi iktidarsızlıklarla ülkelerin bölünmeye çalışıldığı tezin birinci bölümünde anlatmaya çalıştık. Özellikle İsrail'in Filistin topraklarını işgalinden sonra, Ürdün'e ve Lübnan'a yerleşen mülteciler, ülkelerin başına bela olarak onları siyasi iktidarsızlığa sürüklemiş ve komandolarla askerler arası yapılan çatışmalar bir sonuç vermemiştir. İşgal edilen Filistin topraklarından İsrail'i çıkarmak için harekete geçen Araplar yaptıkları 1967 ve 1973 savaşlarıyla istedikleri başarıyı sağlayamamışlardır. Tezimizin ikinci bölümünde ise Arapların İsrail savaşları yüzünden durum değerlendirmesi yapmak için toplandıkları konferanslara değindik. Ağırlıklı olarak bu konferanslarda, kendi aralarında İsrail'e karşı birlik oluşturamayan Araplar bir sonuç alamadan dağılmışlardır. O dönemin büyük devletleri Sovyet Rusya ve ABD Orta Doğu'nun bu karışık durumlarından faydalanmak için Araplar arası bir birlik oluşumunu engellemeye çalışmışlar hatta Birleşmiş Millet-

lerin Filistin topraklarını ilhak kararını desteklemişlerdir. Buna karşılık topraklarında zengin petrol kaynakları bulunan Orta Doğu ülkeleri petrolle dönen dünyaya, ekonomik anlamda petrolü siyasi araç olarak kullanarak kendilerini desteklemeyen ülkelere ambargo koymuşlardır. Bu durumdan etkilenmeyen tek ülke ise Türkiye olmuştur.

Geçmiş tarihine uygun gelişimiyle bir Orta Doğu ülkesi olan Türkiye batıya yakın olmayı seçerek yüzyıllarca beraber yaşadıkları doğu coğrafyasından ayrılmıştır. Türkiye’de yapılan inkılâplarla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması Arapları Türkiye’den uzaklaştırmıştır. Böylece Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir oluşum içine giren ülke, Orta Doğu ile ilişkileri geliştirmek için Saâdabat paktını imza ettiyse de Ulu Önderin ölümünden sonra bu ittifak unutulmaya yüz tutarak ilişkilerde istenilen sonucu vermemiştir. 1950 öncesinde Türkiye, Arap ülkelerine sırtını dönmüşken Menderes, Türkiye’nin Orta Doğu politikalarına yeni bir anlayış getirmek istedi. Bu amaçla Türkiye’nin Orta Doğu politikasında önemli adımlar atıldı. Menderes sürekli Cumhuriyet Halk Partisi hükümetini eleştirerek Türkiye’nin yanlış ve gereksiz bir şekilde doğu komşuları ile ilişkilerini ihmal ettiğini vurguladı. Bu bağlamda önce 1949’da İsrail tanındı. İsrail’in tanınması Filistin meselesine biraz uzak kalınacağı anlamını taşıyordu. Amerika’nın da bölgede güç dengeleri kurma çalışması sonucunda Bağdat Paktı kuruldu. Pakta bütün Arap ülkelerinin katılacağı hesap edilmişti fakat Arap ülkelerinin liderliğini kazanmak isteyen Mısır lideri Nasır, bölgede milliyetçilik duygularını körükleyerek Pakt’ın kurulmasına ve çalışmasına engel olmak istemiştir.

Bu dönemde Orta Doğu’da başlıca iki ülke çarpışıyordu. İngiliz aleyhtarlığına dayanan birincisinin bayraktarlığını Mısır yapıyor, İngiliz çıkarlarını savunan ikincisinin ise Demokrat Parti yönetimindeki Türkiye üstleniyordu. Irak’ta 1958’de gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda pakt önemini kaybetti. II. Dünya Savaşından sonra dış politikada tamamen batıya yönelen Türkiye, 1965 yılında Kıbrıs sorunu başlayınca müdahil olduğu Birleşmiş Milletlerden ve NATO’dan istediği desteği alamamış hatta uzaklaştığı Doğu coğrafyası da Türkiye aleyhine Birleşmiş Milletler konseyinde oy kullanmıştır. Türkiye 1965 yılına kadar izlenen

yanlış politikalar sonucu yalnızlığının farkına varınca, Orta Doğu'ya yaklaşmayı hedef haline getirmiştir.

Böylece Türkiye Orta-Doğu politikasının eksikliğini hissetmeye başlayarak bu alana yönelmeye başlamıştır. Orta Doğu ölkeleri ile kurulan çeşitli teşkilatlar hem ekonomik hem de sosyal anlamda Türkiye'yi Orta Doğu'ya daha yaklaştırmıştır. Bundan sonra Türkiye dış siyasette denge politikasına yönelmiştir. Artık Türkiye Arap ölkeleri ile daha sıcak siyasi ve ekonomik işbirliği içine doğru hareket etmiştir. Özellikle 1967 Orta Doğu savaşından sonra Türkiye'nin bu ölkelerle olan işişlerinde ve dış politikamızda olumlu bir sürece girilmiştir. Artık buna göre Türkiye Orta-Doğu ölkelerinin işişlerine karışmadan tarafsız bir denge politikası güden bir çizgi izlemiştir. 1969 yılında Rabat'ta yapılan İşlam konferansında Türkiye'nin sessizliğini bozarak dış işişleri bakanı statüsünde katılmasıyla ölkenin Doğu politikasının da kararlı olduğu anlaşılmıştır. Yapılan anlaşmalar ve Türkiye'nin Arapları siyasi alanda desteklemesiyle yön bulan Doğu siyaseti, 1973 petrol krizinde Arapların Türkiye üzerinde ambargo koymamasıyla sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ARMAOĞLU, Fahir (2005), *20.yy Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Kitapevi
- BAĞLIOĞLU, Ahmet (2006), *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürzîler*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları
- BIYIKLI, Mustafa (2007), *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları
- GÖKALP, Yavuz, *Global Strateji'de Orta Doğu*, İstanbul: Der Yayınları
- GÖMEÇ, Saadettin (1999), *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları
- GÖNLÜBOL, M., SAR, C. (1990), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası 1919-1938*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi
- GÜRSOY, C., İNALCIK, H., KURAN, E., ALASYA, H. F. (1964), *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü
- HOURANI, Albert (2005), *Arap Halkları Tarihi* (Ç. Yavuz Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları
- HÜLAGÜ, Metin (2006), *Pan-İslamizm Osmanlının Son Umudu*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları
- KOCABAŞ, Süleyman (1995), *Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası*, İstanbul: Vatan Yayınları
- MANSFIELD, Peter (1975), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* (Ç. Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yayınları
- ÖZEY, Ramazan (2002), *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, İstanbul: Aktif Yayınevi
- PEHLİVANOĞLU, A.Öner (2004), *Orta Doğu ve Türkiye*, İstanbul: Kastaş Yayınları

SARAY, Mehmet (1999), *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi

SARAY, Mehmet (2006), *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Divan Yayıncılık

SÜER, B., ATMACA, A. Ö. (t.y), *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara: ODTU Yayıncılık

TÜRKMEN, İlter (2010), *Türkiye Cumhuriyetinin Orta Doğu Politikası*, İstanbul: Bilgesam Yayınları

YALÇIN, D.,AKBIYIK Y.,ÖZKAYA Y.,BOZKURT G.,AKBULUT D.,TOKGÖZ E.,TURAN R.,KÖSTÜKLÜ N.,BALÇIOĞLU M.,TURAL A.,ERASLAN C.,AVCI C. (2005), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (2 c), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi

TEZLER

GÜMÜŞ, Muharrem (2006), “1950-1960 Arası Türk Dış Politikası”, *Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu

MAKALELER

AKDUR, Faik Zihni (Ekim 1964), “Kıbrıs Meselesinde Başkan Nasr’ın Tutumu”, *Orta Doğu*, S.30, s.3-4

AKŞİN, Abdülahat, (Nisan 1962), “Büyük Suriye”, *Orta Doğu*, S.11, s.2-4

AKŞİN, Abdülahat (Ocak 1963), “Arap Birliği”, *Orta Doğu*, S.15, s.3-5

AKŞİN, Abdülahat (Şubat 1964), “Orta Doğu Birliği Türkler ve Araplar”, *Orta Doğu*, S.22, s.4-6

AKŞİN, Abdülahat (Şubat 1965), “Türkler ve Araplar”, *Orta Doğu*, S.34, s.2-4

AKŞİN, Abdülahat (Nisan 1965), “Türkler ve Araplar”, *Orta Doğu*, S.36, s.2-3

ALLEN, Robert Loring (Temmuz 1961), “Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin’le Ekonomik Münasebetleri II”, *Orta Doğu*, S.4,s.13-17

ALLEN, Robert Loring (Ağustos 1961), “Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin’le Ekonomik Münasebetleri III”, *Orta Doğu*, S.5, s.6-8

ALLEN, Robert Loring (Ekim-Kasım 1961), “Orta Doğu Memleketlerinin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Komünist Çin’le Ekonomik Münasebetleri V”, *Orta Doğu*, S.7, s.27-31

ARDAL, Cemal Ziya (Ağustos 1967), “1966 Yılında Dış Ticaretimiz”, *Orta Doğu*, S.64, s.4-9

- ARDAL Cemal Ziya (Mayıs 1968), “1967 Yılında Türk Ekonomisi”, *Orta Doğu*, S.73, s.8-11
- ATADAR, Faik Zihni (Şubat 1966), “Birleşmiş Milletler Kararından Sonra Kıbrıs Meselesi”, *Orta Doğu*, S.46, s.3-4
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Nisan 1961), “Orta Doğu Memleketlerinin Kader Birliği”, *Orta Doğu*, S.4, s.4-5
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Mayıs 1961), “Suriye’de Toprak Reformu”, *Orta Doğu*, S.2, s.17-20
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Mayıs) 1961), “Çağımızın Destanı: Cezayir”, *Orta Doğu*, S.2, s.8-11
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Haziran 1961, “Orta Doğu Petrolleri”, *Orta Doğu*, S.3, s.9-12
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Haziran 1964), “Türkiye’de Sanayinin Gelişmesi Hareketleri”, *Orta Doğu*, S.26, s.11-13
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (Ağustos 1964), “Türkiye’nin Petrol İstiklâline Doğru”, *Orta Doğu*, S.28, s.11-13
- BAŞAR, M.Celal (Temmuz 1961), “Türk- Irak Kültür Antlaşması”, *Orta Doğu*, S.4, s.42-44
- BAYÜLKEN, Haluk (Nisan1966), “Türk-Arap İlişkileri”, *Orta Doğu*, S.48, s.2-6
- BELGE, Murat (Şubat 1965), “Birleşik Arap Cumhuriyetinin Mali Problemleri”, *Orta Doğu*, S.34, s.7-10
- BURKE, Henry V.(Mayıs-Ağustos 1963), “Orta Doğu’da Komünizmin Çözülüşü”, *Orta Doğu*, S.19, s.28-31
- BURKE, Henry V. (Ağustos 1963), “Orta Doğu’da Komünizmin Çözülüşü”, *Orta Doğu*, S.19, s.28-31
- ÇEÇEN, Anıl (2008), “Türkiye’nin B Planı Merkezi Devletler Birliği”, *Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu’nun Yeri ve Geleceği*, s.45-68
- ERİM, Nihat (Nisan 1961), “Yeni Doğan Bir Devlet: Kıbrıs”, *Orta Doğu*, S.1, s.13-15
- ERİM, Nihat (Nisan 1962), “Modern Türkiye’nin Doğuşu II”, *Orta Doğu*, S.11, s.5-8
- ERİM, Nihat (Nisan 1964), “Kıbrıs Buhranına Yeni Bir Bakış”, *Orta Doğu*, S.24, s.3-4
- EROĞLU, Hamza (Temmuz 1961), “İran’ın Dış Politikası”, *Orta Doğu*, S.4, s.3-6
- EROĞLU, Hamza (Ağustos 1961), “Yeni anayasamız ve Milletler Arası Münasebetler”, *Orta Doğu*, S.5, s.28-32
- GÖKTEPE, Cihat (2010), “Demokrat Parti Dönemi İç ve Dış Siyasi Gelişmeler (1950-1960)”, *Osmanlıdan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, s.361-394

- GÜÇBİLMEZ, Cahit (Temmuz 1964), “Çözumsuz Yemen”, *Orta Doğu*, S.27, s.14-16
- GÜÇBİLMEZ, Cahit(Ağustos 1970), “ Filistin Mukavemet Kuruluşları”, *Orta Doğu*, S.100, s.23-27
- GÜNGÖR, Yaşar (Mayıs 1967), “R.C.D ve Ödeme Birliği”, *Orta Doğu*, S.61, s.19-20
- GÜNGÖR, Yaşar (Ağustos 1967), “R.C.D ve Türkiye”, *Orta Doğu*, S.64, s.10-13
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (Haziran 1961), “İran Seddi”, *Orta Doğu*, S.3, s.2
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (Temmuz 1961), “Türkiye’de Referandum”, *Orta Doğu*, S.4, s.2
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (Nisan 1964), “Kıbrıs’tan Orta Doğuya Bakış”, *Orta Doğu*, S.24, s.2-3
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1961), “27 Mayıs İhtilâli ve Ötesi”, *Orta Doğu*, S.1, s.31-32
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1961), “Birleşik Arap Cumhuriyetinde Siyasi Hareketler”, *Orta Doğu*, S.1, s.40-46
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1961), “Komşumuz Irak”, *Orta Doğu*, S.1,s.8-12
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1961),“Orta Doğu ve Mağrip Olayları”,*Orta Doğu*, S.4, s.49-67
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1961), “Cento’nun Dokuzuncu Bakanlar Konseyi”, *Orta Doğu*, S.2, s.43-46
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1961), “Komşumuz Irak”, *Orta Doğu*, S.2, s.12-17
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1961), “Kuveyt”, *Orta Doğu*, S.2, s.25-27
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1961), “Orta Doğu’nun Sovyetler Birliği ve Komünist Çin’le Ekonomik Münasebetleri ”, *Orta Doğu*, S.3, s.21-22
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz) 1961, “Arap Birliği II”, *Orta Doğu*, S.4, s.6-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz) 1961, “Cento Haberleri”, *Orta Doğu*, S.4, s.45-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1961), “Orta Doğu Memleketlerinde Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.6, s.42-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim-Kasım) 1961, “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.7, s.51-62
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1961), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.8, s.33-47

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak-Şubat 1962), “Güney Komşumuz Suriye II”, *Orta Doğu*, S.9, s.23-26
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak-Şubat 1962), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.9, Ankara, s.42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1962), “Güney Komşumuz Suriye III”, *Orta Doğu*, S.10, s.4-7
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1962), “Kıbrıs Kanayan Kazan Olmamalıdır”, *Orta Doğu*, S.10, s.27-32
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1962), “Güney Komşumuz Suriye VI”, *Orta Doğu*, S.13, s.4-7
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1962), “Orta Doğu’yu Saran Şiddet Hareketleri”, *Orta Doğu*, S.13, s.38-40
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1962), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.14, s.36-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1962), “Güney Komşumuz Suriye VII”, *Orta Doğu*, S.14, s.4-9
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1963), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.15, s.39-47
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1963), “Güney Komşumuz Suriye VIII”, *Orta Doğu*, S.15, s.5-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1963), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.16, s.28-47
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1963), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.17, s.38-46
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1963), “Feridun Cemâl Erkin’in Kıbrıs Hakkında Konuşması”, *Orta Doğu*, S.18, s.14-15
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1963), “Genel Durum”, *Orta Doğu*, S.18, s.35-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs-Ağustos 1963), “Geçen Ayların Orta Doğu Olayları”, *Orta Doğu*, S.19, s.33-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1963), “CENTO’nun Büyük Eseri: Trabzon Limanı”, *Orta Doğu*, S.20, s.25-26
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1963), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.20, s.27-47
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1964), “CENTO’da Aylık Faaliyet Kasım 1963”, *Orta Doğu*, S.21, s.31-32
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1964), “Cento Faaliyetleri”, *Orta Doğu*, S.22, s.17-19

KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1964), “Orta Doğu ve Kuzey Afrika Olayları”, *Orta Doğu*, S.23, s.29-56

KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1964), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.23, s.29-56

KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1964), “Cento Konseyi Çalışmaları”, *Orta Doğu*, S.24, s.8

KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1964), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.26, s.19-32

KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1964), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.28, s.18-36

KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1964), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.29, s.6-11

KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1964), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.31, s.23-34

KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.34, s.19-36

KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.35, s.19-36

KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1965), “Başkan Burgiba’nın Memleketimizde Geçirdiği Günler Ne Neticeler”, *Orta Doğu*, S.36, s.9-13

KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.36, s.24-32

KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1965), “Başkan Burgiba’nın Açık Sözlülüğünün Sert Tepkileri”, *Orta Doğu*, S.37, s.5-8

KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1965), “Arap Âleminde Komünist Taktikleri”, *Orta Doğu*, S.38, s.17-21

KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.40, s.32-48

KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1965), “Petrol Davası II”, *Orta Doğu*, S.40, s.16-24

KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1965), “İslam Sosyalizmi Taktiği”, *Orta Doğu*, S.41, s.13-15

KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.41, s.27-47

KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1965), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.44, s.29-43

KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.45, s.17-28

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1966), “Suriye’deki Son Kanlı Değişiklik”, *Orta Doğu*, S.47, s.15-22
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1966), “Türkiye-Birleşik Arap Cumhuriyeti Münasebetlerinde Önemli Bir Adım”, *Orta Doğu*, S.47, s.2-3
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1966), “Türk-Sovyet Münasebetlerinde Önemli Bir Safha”, *Orta Doğu*, S.50, s.25-27
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.50, s.29-44
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.51, s.30-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1966), “Türk-Irak Yakınlaşması”, *Orta Doğu*, S.51, s.5-7
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1966), “Suudi Arabistan Meliki Türkiye’de”, *Orta Doğu*, S.52, s.3-6
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.53, s.42-54
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1966), “Bugünkü İran Ekonomisi Üzerinde Bir Eleştirme”, *Orta Doğu*, S.54, s.13-17
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.54, s.20-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1966), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.55, s.24-38
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.57, s.19-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1967), “Türkiye Dış İşleri Bakanının Kahire Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.57, s.2-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1967), “Irak Cumhurbaşkanı Memleketimizde Selamlarken”, *Orta Doğu*, S.58, s.2-4
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1967), “Türkiye-Irak Ortak Bildirisi”, *Orta Doğu*, S.58, s.5-6
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.59, s.28-51
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1967), “Son Cento Ekonomik Komitesi Toplantısı Münasebetiyle”, *Orta Doğu*, S.59, s.11
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1967), “Türk-İran Ortak Bildirisi”, *Orta Doğu*, S.61, s.18
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1967), “Rasmar Toplantısından Sonra”, *Orta Doğu*, S.63, s.21-22

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.65, s.31-50
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.66, s.24-41
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1967), “Kıbrıs Trajedisi Son Safhasında İken”, *Orta Doğu*, S.67, s.2-9
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.67, s.19-30
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1967), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.67, s.19-30
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1968), “Cumhurbaşkanımız Suudi Arabistan ve Libya’yı Ziyaretleri”, *Orta Doğu*, S.70, s.2-7
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.70, s.34-44
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1968), “Mısır Dışişleri Bakanının Ziyareti Münasebetiyle”, *Orta Doğu*, S.71, s.2-4
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.71, s.19-41
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1968), “Fas Meliki İkinci Hasan’ın Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.72, s.2-4
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.78, s.16-33
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.74, s.30-44
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.75, s.28-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1968), “İrak’taki Askeri Darbe”, *Orta Doğu*, S.75, s.2-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1968), “İngiltere’de Altı Gün”, *Orta Doğu*, S.76, s.18-30
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.76, s.38-61
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.77, s.9-37
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1968), “Mısır’da Gördüklerimiz ve Öğrendiklerimiz”, *Orta Doğu*, S.79, s.5-12
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1968), “Mısır’da Yabancı Nüfuz ve Hâkimiyeti II”, *Orta Doğu*, S.80, s.4-22

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1968), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.80, s.27-51
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1969), “İrak Dışişleri Bakanının Memleketimize Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.82, s.2-4
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.83, s.26-46
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.85, s. 18-36
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.85, s.18-36
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1969), “İran Başbakanının Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.86, s.2-5
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1969), “Şat-tül Arap Anlaşmazlığı”, *Orta Doğu*, S.87, s.2-9
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos-Eylül 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.88,s.18-29
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül-Ekim 1969), “Rabat’taki İslam Zirve Konferansı”, *Orta Doğu*, S.89,s.2-6
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.91, s.21-40
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1969), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.92, s.11-39
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1970), “İsrail’in Ebu Zaabal Katliamı”, *Orta Doğu*, S.94, s.2-3
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.94, s.28-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.95, s.24-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1970), “Kuveyt Üzerine Genel Bir Tahlil”, *Orta Doğu*, S.96, s.8-12
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.96, s.13-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1970), “Suriye’de Dış Ticaret Şartları”, *Orta Doğu*, S.97, s.17-20
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1970), “Üçlü Zirve Konferansı ve Sonrası”, *Orta Doğu*, S.97, s.2-5
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mayıs 1970), “Arap Âleminde Marxisme-Leninisme Akımları”, *Orta Doğu*, S.97, s.13-16

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1970), “İran’ın Dördüncü Kalkınma Planına Sovyet Yardımı”, *Orta Doğu*, S.98, s.5-13
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1970), “Orta Doğudaki Amerikan Petrol Menfaatleri”, *Orta Doğu*, S.99, s.4-10
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.101, s.12-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1970), “Suriye Ekonomisinde Gelişme”, *Orta Doğu*, S.102, s.8-10
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.103, s.18-32
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1970), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.104, s.23-32
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.105, s.22-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Şubat 1971), “Suudi Arabistan’ın Karşılaştığı Güçlükler”, *Orta Doğu*, S.106, s.4-10
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.107, s.34-43
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1971), “Şerîşah’ın Büyük Başarısı”, *Orta Doğu*, S.107, s.13-15
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1971), “Tahran Petrol Anlaşması”, *Orta Doğu*, S.107, s.7-12
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1971), “Tahran Petrol Anlaşması”, *Orta Doğu*, S.107, s.7-12
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1971), “Arap Cumhuriyetleri Federasyonu”, *Orta Doğu*, S.108, s.2-9
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1971), “İran’da Merkezîyetsizliğe Doğru”, *Orta Doğu*, S.108, s.26-28
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Nisan 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.108, s.35-42
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1971), “Komşu İran’dan Gelen Haberler”, *Orta Doğu*, S.110, s.10-11
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.110, s.23-39
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.111, s.17-48
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1971), “Suudi Arabistan’ın Yeni Petrol Anlaşması ve Arap Petrol Zenginliğinin Son Durumu”, *Orta Doğu*, S.111, s.4-16

- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ağustos 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.112, s.12-36
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Eylül 1971), “Bahreyn ve Katar’ın Bağımsızlıkları”, *Orta Doğu*, S.113, s.15-19
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ekim 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.114, s.25-43
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Aralık 1971), “Kıbrıs Görüşmeleri ve NATO”, *Orta Doğu*, S.116, s.2-4
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Aralık 1971), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.116, s.35-43
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ocak 1972), “Arap Körfez Emirlikleri Federasyonu”, *Orta Doğu*, S.117, s.32-43
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Şubat 1972), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.118, s.32-48
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Mart 1972), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.119, s.16-36
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Mayıs 1972), “Burgiba’nın Tunus’u”, *Orta Doğu*, S.121, s. 12-40
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Haziran 1972), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.122, s.8-23
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Temmuz 1972), “İrak ve Libya Petrolleri Meselesi”, *Orta Doğu*, S.123, s.6-17
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ağustos 1972), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.124, s.12-52
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Kasım 1972), “Türk-Arap Ekonomik İşbirliğinin Parlak Bir Örneği”, *Orta Doğu*, S.127, s.28-31
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Aralık 1972), “Mısır’ın 20 yıl İçindeki Ekonomik Gelişmesi”, *Orta Doğu*, S.128, s.17-21
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ocak 1973), “Cento’nun Son İki Ay İçindeki Faaliyetleri”, *Orta Doğu*, S.129, s.16-19
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ocak 1973), “Dışişleri Bakanımızın Suriye Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.129, s.2-6
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Ocak 1973), “Orta Doğu ve Mağrip olayları”, *Orta Doğu*, S.129, s.20-36
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Şubat 1973), “İrak-Suriye Petrol Transit Anlaşması”, *Orta Doğu*, S.130, s.12-14
- KARASAPAN, Celal Tefvik (Şubat 1973), “Türkiye - Irak Münasebetleri Kuvvetlenirken” *Orta Doğu*, S.130, s.2-4

- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1973), “İrak-IPC Anlaşması ve Lübnan’la İlgili Kısmı”, *Orta Doğu*, S.131, s.10-13
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Mart 1973), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.131, s.19-40
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Haziran 1973), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.134, s.27-43
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Temmuz 1973), “Cento Bakanlar Konseyinin Tahran’daki Önemli Toplantısı”, *Orta Doğu*, S.135, s.5-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1973), “Büyük Zafer’in Geniş Anlamı”, *Orta Doğu*, S.136, s.9-13
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ağustos 1973), “İki Önemli Ziyaret Üzerine Suriye Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanının ve Irak Dışişleri Bakanının Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.136, s.2-8
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1973), “Bayülken’in Kahire Ziyareti”, *Orta Doğu*, S.137, s.2-3
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Eylül 1973), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.137, s.24-39
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1973), “Son Çatışma ve Türkiye’nin Orta Doğu Politikası”, *Orta Doğu*, S.138, s.5
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ekim 1973), “İsrail Tarihine Bir Bakış”, *Orta Doğu*, S.138, s.11-13
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Kasım 1973), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.139, s.11-47
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1973), “Dünya Ölçüsünde Petrol Bunalımı”, *Orta Doğu*, S.140, s.4-6
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Aralık 1973), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.140, s.15-40
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1974), “Türkiye-Dış Politikasının Farklılaştırılması”, *Orta Doğu*, S.141, s.12-20
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1974), “Arap Petrolünün Bir Silah Olarak Kullanılmasının Etkileri”, *Orta Doğu*, S.141, s.6-11
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1974), “Orta Doğu ve Mağrip Olayları”, *Orta Doğu*, S.141, s.21-33
- KARASAPAN, Celal Tevfik (Ocak 1974), “Türkiye - Irak Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması”, *Orta Doğu*, S.141, s.5
- O., J. (Aralık 1961), “Cezayir’in Demografik Durumu”, *Orta Doğu*, S.8, s.27-30
- ÖZKAY, Ünsal (Şubat 1966), “İran, Pakistan ve Türkiye Arasında Olumlu Bir Deneme: RCD”, *Orta Doğu*, S.46, s.17-19

- ÖZKAY, Ünsal (Haziran 1966), “Orta Doğu Ülkeleri ile İktisadi İlişkilerimize Bir Başka Açıdan Bakış”, *Orta Doğu*, S.50, s.11-15
- SİNAWİ, Seyfettin (Eylül 1961), “İrak’ta Kalkınma ve Cumhuriyet Hükümetinin Üç Yıl Zarfındaki Başarıları”, *Orta Doğu*, S.6, s.33-36
- TULGA, Ahmet Muazzez (Ekim-Kasım 1961), “ Orta Doğu’nun Jeopolitik ve Stratejik Durumu”, *Orta Doğu*, S.7, s.13-17
- TUNA, Tuğrul (Ocak-Şubat 1962), “İran’ın Ekonomik Durumu”, *Orta Doğu*, S.9, s.27-31
- TUNA, Tuğrul (Ocak-Şubat 1962), “İran’ın Ekonomik Durumu”, *Orta Doğu*, S.9, s.27-30
- TUNA, Tuğrul (Mayıs 1962), “Türkiye-Cezayir Münasebetleri ve Cezayir Kurtuluş Savaşı III”, *Orta Doğu*, S.12, s.17-20
- TUNA, Tuğrul (Haziran 1962), “Dünkü ve Bugünkü Tunus”, *Orta Doğu*, S.13, s.7-11
- TUNA, Tuğrul (Ocak 1963), “Dünkü ve Bugünkü Yemen II”, *Orta Doğu*, S.15, s.32-36
- TUNA, Tuğrul (Şubat 1963), “Dünkü ve Bugünkü Yemen III”, *Orta Doğu*, S.16, s.17-22
- TUNA, Tuğrul (Nisan 1963), “Dünkü ve Bugünkü Yemen V”, *Orta Doğu*, S.18, s.31-34
- UMAR, Ömer Osman (2008), “Sovyetler Birliği’nin OrtaDoğu Politikası Bağlamında Rusya’nın OrtaDoğu Siyaseti”, *Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu’nun Yeri ve Geleceği*, s.241-272
- USLU, Nasuh (2010), “1965-1970 Dönemi Dış Politika”, *Osmanlıdan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, s.461-488
- ÜLMAN, A. Haluk (Mart 1966), “BAAS İçindeki Buhran”, *Orta Doğu*, S.47, s.11-13
- WHEELER, Geoffrey (Şubat 1966), “ Orta Doğu’da Sovyet ve Çin Politikası”, *Orta Doğu*, S.46, s.21-26
- WHEELER, Geoffrey (Mart 1966), “Orta Doğudaki Çin Politikası”, *Orta Doğu*, S.47, s.23-25
- ZİYA, Cemal (Mayıs 1961), “Mısır’ın İktisadi Politikası”, *Orta Doğu*, S.2, s.4-7

İNTERNET KAYNAKLARI

- VAROL, M. Ahmet, “Fas”, Vahdet Dergisi, (Çevrimiçi)
<http://www.enfal.de/fas.htm> (09.06.2010)
<http://www.vahdet.com.tr/isdunya/dosya4/1106.html> (09.06.2010)

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Kayseri’de doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Kayseri’de yaptı. 2002 yılında Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nü kazandı. 2005–2006 Eğitim-Öğretim Yılında Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2007 yılında Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı alanında Yüksek Lisansa başladı. Halen Yüksek Lisans Öğrencisidir.

Niğde 2010